

สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY
SOCIAL RESEARCH INSTITUTE

วารสารวิจัยสังคม

JOURNAL OF SOCIAL RESEARCH

สถานการณ์ใหม่⁺

และ

การทำหายต่องานวิจัยทางสังคมศาสตร์

วารสารวิจัยสังคม มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยของสถาบันฯ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยหรือบทความที่เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์ และรายงานข่าวจากสถาบันฯ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้แก่คณาจารย์ หรือผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับวารวิจัย วารสารนี้ได้รับเงินสนับสนุนการพิมพ์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เจ้าของ	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
บรรณาธิการ	ฉันทนา บรรพศิริโชติ	
กองบรรณาธิการ	อมรา พงศพิชญ์	
	สุวรรณา เกรียงไกรเพชร	
	จาริต รังษภักย์	
	จิตส์ อัลไฮด์	
	กอบกุล ภูธรภรณ์	
	สุริยา วีรวงศ์	
	นภัส กะรัตอน	
	วัฒนา วงศ์เกียรติรัตน์	
	อภา ศิริวงศ์ ณ อยุธยา	
	ประโยชน์ เจริญสุข	
	นณมล บรรจงจิตร	
	นิรยา กัทลีสระพันธ์	
	สุดริดา วงศ์สถาพรพัฒน์	
ผู้จัดการ	เนาวรัตน์ เนียมบุษมา	
กำหนดออก	ปีละ 2 ฉบับ	

วารสารวิจัยสังคม

สถานการณ์ใหม่ และการท้าทายต่องานวิจัยทางสังคมศาสตร์
New Reality and Challenges for Social Science Research

คำนำ

สถานการณ์ใหม่ และการท้าทายต่องานวิจัยทางสังคมศาสตร์

นักสังคมศาสตร์สมัยหนึ่งต้องอาศัยการศึกษาปรากฏการณ์เป็นระยะเวลาอันยาวนานเพื่อที่จะสังเกต การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และถึงแม้ว่าจะสามารถบันทึกการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ก็ยังคงพบว่าคุณภาพของการเปลี่ยนแปลงได้ถูกบ่งชี้ของระยะเวลาเป็นเครื่องช่วยทำให้ผลกระทบเชิงจางลง การเปลี่ยนแปลงบน เงื่อนไขระยะเวลาที่ยาวนานเพียงพอจะเปิดโอกาสให้คนในสังคมปรับตัวเข้ากับสิ่งใหม่ๆ ได้ โดยมีความลำบาก ยากเย็นและการสูญเสียน้อยกว่า

แต่ทว่าสถานการณ์ในสังคมปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วอย่างมากภายในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ปรากฏการณ์ใหม่ๆ ทางสังคมเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และขณะเดียวกันก็มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น นักวิจัย ไม่จำเป็นต้องใช้เวลาสังเกตการเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาอันยาวนานเหมือนก่อน ในทางตรงกันข้ามนักวิจัย กลับประสบปัญหาตามไม่ทันกับสถานการณ์ใหม่ และปัญหาสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่เกิดขึ้น นักวิจัยส่วนใหญ่ยังทำงานในลักษณะที่ต้องวิ่งตามปัญหาอยู่ตลอดเวลา

การตามไม่ทันต่อสถานการณ์ใหม่ ถือเป็นข้อจำกัดที่สำคัญต่อการเข้าใจปรากฏการณ์ของการ เปลี่ยนแปลงและการมองไปในอนาคต นักวิจัยจะตอบปัญหาข้อจำกัดนี้ได้อย่างไร

ก่อนอื่นคงต้องยอมรับว่าธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้เปลี่ยนไปแล้ว อย่างน้อยการ เปลี่ยนแปลงไม่ได้เป็นเรื่องของชนชั้นนำของสังคมอีกต่อไป ตัวแปรทางสังคมขยายออกไปกว้างขวางมากขึ้น ตามพัฒนาการของเทคโนโลยี และการขยายตัวของระบบโลกที่ดัดแปลงผลกระทบทั่วถึงแม้แต่ชุมชนที่อยู่ห่างไกล ศูนย์ความเจริญทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างของการตอบโต้ต่อผลกระทบทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีของ ชุมชนแต่ละแห่งทำให้การเปลี่ยนแปลงมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็เกี่ยวโยงกันกอบผล ถึงการเปลี่ยนแปลงระดับมหภาคด้วย

แม้ว่าตัวแปรทางสังคมจะสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น แต่ความเป็นจริงประการหนึ่งยังคงไม่เปลี่ยนแปลง นั้นคือการพัฒนาและการเติบโตทางเศรษฐกิจยังคงเป็นปัจจัยชี้้นำการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในส่วนอื่น ๆ ของ สังคม ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม รวมถึงสิ่งแวดล้อมดูเหมือนจะแนบแน่น ยิ่งขึ้น ความชำนาญของนักวิจัยที่มีลักษณะเฉพาะสาขาวิชาตามที่เรียนมาจึงไม่เพียงพอที่จะวิเคราะห์และ คลี่คลายความสลับซับซ้อนของปัญหา ที่ต่างรุ่นเราเข้ามาได้อย่างรอบด้าน

สถานการณ์ใหม่ของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง นี้เป็นเรื่องที่ท้าทายนักวิจัยทางสังคมศาสตร์ในยุคปัจจุบันอย่างยิ่ง สิ่งท้าทายเบื้องต้นน่าจะอยู่ที่ *การสร้างตรรกะหลักหรือกติกาของสังคม* เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการปรับโครงสร้าง ทั้งในเชิงสถาบันและ ระบบความสัมพันธ์ในสังคม เพื่อเชื่อมโยงทุกส่วนสามารถรับมือได้ดี กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ความ ระส่ำระสายในสังคมปัจจุบันส่วนหนึ่งเป็นปัญหาของความขัดแย้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในเรื่อง

ของการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ความขัดแย้งดังกล่าว เป็นผลลัพธ์ของการขาดกลไกในอันที่จะจัดสรรควบคุมการใช้ทรัพยากรและการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมและเป็นธรรม

สิ่งที่ท้าทายงานวิจัยประการต่อมาคือ*การฉายภาพในอนาคตของสังคมไทย* โดยปกติแล้วหน้าที่ในการพยากรณ์ตาอยู่ในมือของนักเศรษฐศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ สังคมจึงพัฒนาไปด้านเดียว คือด้านเศรษฐกิจ และสิ่งที่ตามมาอันเป็นผลกระทบคือปัญหาสังคมอันยุ่งเหยิง บทบาทของนักวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ควรช่วยกันบุกเบิกต่อไป ก็คือการคิดบ่งชี้ล่วงหน้าถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สืบเนื่องมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว

บทความต่าง ๆ ในวารสารวิจัยสังคมฉบับนี้เป็นความพยายามที่จะเสนอให้เห็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ใหม่ ซึ่งอันที่จริงแล้วขอบเขตของการเปลี่ยนในสถานการณ์ใหม่นี้ยังมีอีกมากเสียว่าที่จะบรรจุไว้ในวารสารเพียงเล่มเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่ยังไม่ได้พูดถึงเลย เช่น กรณีของอุบัติเหตุสารพิษและผลกระทบทางสังคม ซึ่งเป็นประเด็นที่ต่องการการคลี่คลายต่อไปอีกมาก

ฉันทนา บรรพศิริโชติ

วารสารวิจัยสังคม
Journal of Social Research

ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๑ ๒๕๓๔

Vol.14 No.1 1991

สารบัญ

Contents

	หน้า
คำนำ	
Development and Changes in the Labour Force in Thailand	Xavier Oudin 1
The Political Economy of Forest Resource Utilization in Thailand : Mainstream and Marxian Perspectives of the Teak Industry and the Effects of the Logging Ban	Dr. Banasopit Mekvichai and Dr. Charles B. Mehl 11
ปัจจัยที่มีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคม ในสังคมไทย : การสำรวจเชิงอัตวิสัย	พินิจ ลาภธนานนท์ 27
ครอบครัว : การเปลี่ยนแปลง แนวโน้มของปัญหาและแนวทางแก้ไข	สุริยา วีรวงศ์ 37
Tenants in Rental Apartments in Bangkok	Wathana Wongsekiurtirat 58
โอกาสทางเศรษฐกิจกับศักยภาพของคนยากจนในเมือง	น้ำทิพย์ รัตนสกุล 62
จากสิบสองปันน้าย้อนรอยหารากเหง้าของการแพทย์แผนไทย	ยงศักดิ์ ตันติปิฎก 68

Development and Changes in the Labour Force in Thailand

Xavier Oudin*

In the current period of rapid development in Thailand, the labour force has had remarkable changes in its structure. One of them is a surprisingly moderate relative growth of wage labour in the secondary and tertiary sectors, although the development of large scale manufacturing or modern services is the main feature of the economic growth and, in any case, a priority for the Government. This suggests that, besides agriculture, small-scale activities and self employment play an important role in the development of the country

1. Development and Change in the Structure of the Labour Force

The evolution of the labour force in developing economies is one of the main issues of earlier economics and has become again an important subject in the economics of development of the present day. Adam Smith emphasized the novelty in the organization of manufacturing, referring especially to the kind of labour which develops there. Heilbroner [1975] points out that this revolution in the labour status is hardly imaginable nowadays as wage labour has become the most common employment status in industrialized countries. At the end of the 18th century however, the hiring of one's labour force for a wage was not the norm.

The history of early capitalism and the appearance of new forms of labour has been widely describe. The transformations in land use and property left many farmers and labourers unemployed. These people migrated to towns and supplied labour to the growing manufacturing. This process was quite slow however, (two generations), as was the emergence of large scale manufacturing. The early capitalist manufactures were very small industries by today's standards but they differed from artisanal workshops because they used wage labour instead of companions.

While the proportion of population in agriculture was decreasing, that in the new form of labour, i.e., wage labour, increased. But the growing manufacturing also disrupted the traditional artisans. It should be noted that in Europe of the early 19th century, agriculture did not directly supply the manpower needs of growing manufacturing. The masses of wanderers coming from former artisanal shops and other non-farm small trades were in great part at the root of the new proletariat.

Marx has left classical writings on the development of wage labour as a new organization of labour. Hiring one's labour force is called alienation which literally means that the worker is distanced from the output or, unlike the artisan, has no right of property on the production. The essence of this new form of labour is very well discerned as a new class relation but, as for Adam Smith, the development of wage labour is above all a consequence of the existence of a capitalist class. History has shown that changing the property of the means of production did not modify the status of workers. In fact, the greatest expansion of wage labour occurred in the socialist countries.

The transformation of the labour force with the development of wage labour is one of the main features of industrial development and even though it might occur with different patterns here and there due to historical or cultural differences, nobody would now deny this phenomenon. Nowadays, in all developed countries, more than 80 % of the labour force are wage workers.

* Researcher at the ORSTOM (French Scientific Research Institute for Development in Cooperation), presently affiliated to the CUSRI.

These changes in the labour force are also at the heart of the first theories of modern development, development applying now to the so-called Third World. For Lewis as for Rostow, the transformation of a traditional economy (involving self-employed peasants) into a capitalist economy based on wage labour is the main feature of the process of development. At a time when the capitalist firms, especially transnational companies, have reached huge sizes, the capitalist economy is widely considered as relying on large-scale industries and, therefore, on wage labour. So, development should be accompanied by an important change in the structure of the labour force, wage labour growing as self-employment in agriculture or in non-farm activities diminishes. This is actually what happened in the NICs.

However, the environment of developing economies is not comparable with the environment at the beginning of capitalism. New forms of organizations, i.e., new techniques, organization of firms and labour relations are already there and the international division of labour brings constraints which have nothing to see with Europe in the 19th century. Above all, the demographic background is not the same. While the growth of populations hardly reached 1% per annum in the western economies of the 19th century, it can reach 3% in the developing countries in the second half of the 20th century.

This tremendous increase of population together with the migration of peasants to urban areas has led to tensions in the urban or non-farm labour market in developing countries. Since many could not find jobs in government or in the modern private sector, people had to develop autonomous activities linked, however, to the new or modern economy. In 1972, analyzing this phenomenon in Kenya, the International Labour Organization launched a new concept, i.e., the *informal sector*.

Thus, the informal sector appears to be a consequence of the labour force increase as well as the weakness or inability of the modern sector to create new jobs. It is a fact that most theories and studies on the informal sector have been developed in the context of economic failure, especially in Africa and in Latin America. More recently, the positive role of the informal sector has been emphasized more because it can provide occupations and income to many people. The general frame of study of the informal sector however remains generally the context of crisis or economic failure.

The situation of Thailand is quite different in this respect. With one of the highest economic growth rates of the world and an impressive rate of investment (by large scale companies), one cannot imagine a more favorable situation for modern forms of employment. Yet, even with very rapid growth and an economic policy which favours the large scale manufacturing sector, changes in the labour force of Thailand do not follow the pattern described in the theories of development. Self-employment and small scale industries also seem to benefit from the economic growth and, of course, to contribute to it. That is what we shall examine in this paper.

We shall examine the trends in the evolution of the labour force in Thailand focusing on non-farm labour and the development of wage labour as an indication of industrial development. This study provides a general frame for a research programme on the informal economy and small scale industry in Thailand. As of now we can only propose hypotheses to be elaborated upon and qualified as further studies and surveys proceed.

2. Labour Force Mobilization

The main characteristics of the evolution of the labour force in Thailand in the last 20 years are the following :

- 1) A very high increase, or high rate of mobilization of the manpower
- 2) A relatively slow increase of the non farm employment in the labour force
- 3) A moderate growth of wage labour, despite a very rapid growth of economy

The mobilization of the labour force is the process in which the needs of manpower by the growing industries are met. We shall focus here only on the demographic trends and changes of behaviours that have permitted the economic growth to rely on a sufficiently large labour force.

2.1 Population and labour force trends

Thailand is now at a particular stage of its demographic history. After a period of very rapid growth, the policy of family planning and the modification of behaviour in the society have succeeded in decreasing the growth of the population at a reasonable rate. But since this decrease is recent, the older age groups, those who are now in the labour force, have not yet been affected by the decrease and still contribute to a rapid growth of the labour force. This explains how the labour force could grow at a rate of 3.5% per annum in the 1980s while the growth of the population has now dropped below 2%. As a result, the labour force portion of the population is increasing from 45% in the beginning of the 1970s to more than 50% now¹.

Some demographic trends tend to decrease the labour force such as urbanization (but the rate is still very low in Thailand) and the aging of the population (more old people who are no longer in the labour force). Others produce the opposite and have more influence: the decrease in population growth which affects the younger age groups while those of working age are still very numerous.

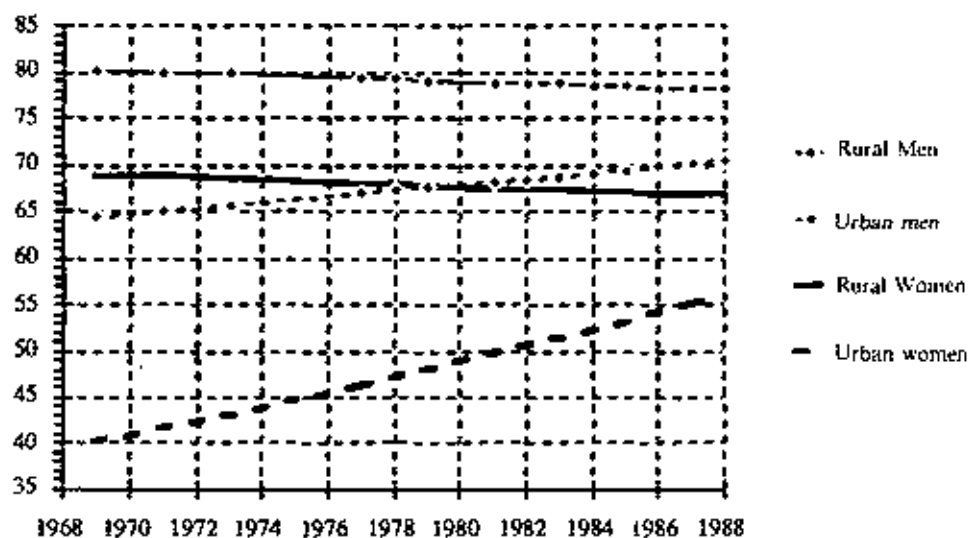
Other changes in the labour force are due to social or economic evolution. Again, there are factors which tend to decrease and factors which tend to increase the labour force, the later being more influential. These are measured through the LFPR (Labour Force Participation Rate, i.e. labour force as part of the population aged 11 years or more).

The demographic and behavioral factors which tend to increase the labour force are definitely more influential than factors tending to decrease it. The growth of labour force has been very important in the last 20 years, and still is. This is one of the main features of the transformation of economy in the last 20 years.

2.2. Changes in the Labour Force Participation Rate (LFPR)

Factors tending to decrease the LFPR are a higher rate of schooling, a decrease of labour in agriculture (which always require a high rate of labour, especially through women and youth participation) and changes of behaviour. With demographic change, and noticeably the aging of population, these factors explain the slow decrease of the LFPR in rural areas.

Chart 1: Labour Force Participation Rates by sex (adjusted)

Source: Labour Force Surveys, 1969-1988, round 1. Figures of rural population from 1974 to 1976 are not shown because of a modification of the definition of the labour force during this period.

¹This means that each active person, on the average, has the charge of only one inactive person. This rate is very low and is indeed a favourable factor of development.

Factors tending to increase the LFPR in Thailand are all changes in behavior. The main change is the high rate of mobilization of women labour in non agricultural activities.

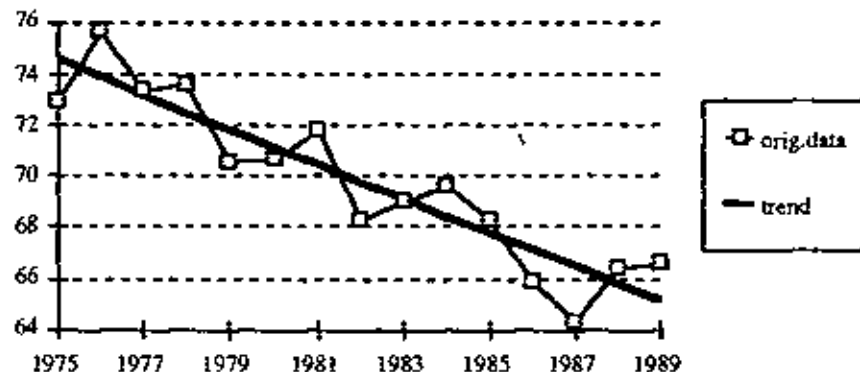
This increase of the LFPR among urban women is certainly one of the main features of the change in the structure of the labour force in the last two decades. It shows that the demand for labour in urban areas has been strong, and that this demand has been met only with a new labour force. This also explains what we will analyse later, i.e. a simultaneous expansion of wage and non wage-labour with a relatively low decrease of the labour force in agriculture. All categories of labour could expand because as a whole, the labour force has grown very quickly, due to demographic trends as well as to changes in behaviour.

From about 40 % in the beginning of the 1970s, the LFPR of urban women has grown to more than 55% nowadays. A revolution in behaviour within the population is the only explanation and women's labour has played a great role in the expansion of the secondary sector in Thailand. More than half of the new jobs created these last 15 years have been occupied by females².

3. The Rise of Non Farm Labour Force

In 1989, nearly two thirds of the active population worked in agriculture but in the last 20 years, the share of the labour force engaged in agriculture has been regularly decreasing, from over 80 % in the sixties to 65 % now. This decrease is steady and moderate somehow, but it nevertheless shows a deep structural change in the economy. It started only at the end of the 1960s but has since been regular.³

Chart 2: Rate of Occupation in Agriculture, 1975-1989

Source : Labour Force Survey, 2nd round from 1975 to 1983; 3rd round from 1984. This chart is a good example of the value of long term series from the Labour Force Survey, despite inexplicable annual variations.

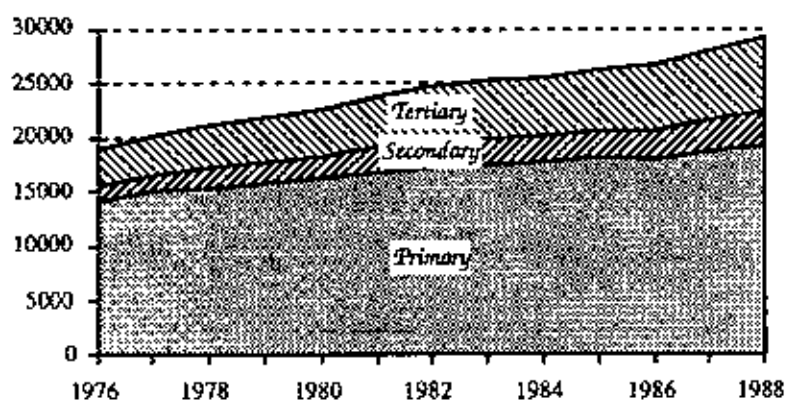
²The same phenomena happened after the war in all industrialized countries. In the United States, the LFPR of women jumped from 38.9 % in 1947 to 66.5 % in 1987 (see McConnel and Brue [1989]). In these countries, this growing participation of women to the labour market is considered as a major social phenomenon in the last decades. One can see that in Thailand, the change in the attitudes of urban women towards employment is much more impressive.

The rates of US cannot be compared with the rates of Thailand, since they do not apply to the same population : in USA, the LFPR is calculated for population above 15 years old, while in Thailand, it is calculated for population above 11.

³According to Sompop Manarungsan [1989] on the basis of the population census, the population occupied in agriculture and fishing was 79.6 % of the active population in 1937. This proportion remained nearly unchanged until the end of the 1960s.

Farming is still the sector that offers the greatest amount of new job opportunities (this refers to the global increase of labour force by sectors, not to institutional offers), with half of the new occupations created in the last 10 years. This means that half of the nearly one million new comers on the labour market every year in the 1980s go to work in farming activities.

Chart 3: Evolution of Employment by Main Sectors

Source: Labour Force Survey, 2nd round from 1975 to 1983; 3rd round from 1984. The data for each year are the average of previous, present and following years. These "moving averages" tend to smooth abnormal figures due to statistical errors.

But non farm occupations have of course a faster growth. Secondary and tertiary sectors have increased since 1976 at the average rate of 5.8% per annum. That is twice more than the rate of increase of employment in the primary sector. In 1988, employment in the secondary sector is 11 % of total employment, and the share of the tertiary sector is 23%. In 1976, this figures were 8 % and 16 % respectively⁴.

In the past 15 years, the distribution of the labour force in the three main sectors has been modified but not drastically. Despite a dramatic economic growth, the structure of employment still reflects an economy with low productivity of employment in agriculture but this situation is far from worrisome. The opposite would be, e.g., if millions of peasants had to leave their land and migrate to towns and cities. As far as one can see from the statistics on employment, the growth in Thailand appears to be sane. It has been able to deal with a rapid growth of manpower without the trauma that happened elsewhere. Since the growth of the labour force will now slow down, the spectre of huge masses of unemployed is not looming anymore. Thanks to the economic growth and to a good population policy, Thailand has now overcome the difficult stage of the demographic transition.

4. Wage and Non Wage Labour Force in Thailand

We shall now examine the composition of non agriculture labour force in term of status of occupation. In order to emphasize the main features of the change in the labour force, we shall consider two main statuses: wage labour and non-wage labour. Wage workers in the categories of the Labour Force Survey are "private employees" ("government employees" have a separate status), while non-wage workers are included in the categories of "employers", "own-account workers" and "unpaid family workers".

⁴ Calculated from the average figures for 1987-89 (round 3), and 1975-77 (round 2). All government employees are included here with the tertiary sector. The primary sector comprises agriculture, fishing, and mining; the secondary sector includes manufacturing, electricity and gas, construction; the tertiary sector includes all kinds of services, including administration, and trade.

4.1. Distribution of non-farm labour into wage and non-wage labour

As a whole, wage labour (government and private employees) has increased tremendously from the beginning of the 1970s. From a total of 1.7 million people in 1970 (averaging the years 1969 and 1971), we have now reached 6 millions wage workers in 1988 (averaging 1987, 1988, 1989). Wage labour is now more than 60 % of non farm labour force, while it was 50 % in 1970. In the same period, non wage labour decreased from 50 to 40 %.

This evolution is given more contrast if we consider it by sectors. Secondary (manufacturing and construction) wage labour increased more rapidly than tertiary wage labour. Starting from an index of 100 in 1972, in 1988 we get indices of 325 for wage labour in the secondary sector, and 271 and 239 respectively for government and private wage labour in the tertiary sector.

**Table 1 : Index and Absolute Growth of the Labour Force,
by Status and Sector, 1972-1988.**

	Ind.1988 (1972 = 100)	Diff 88-72 thousands
Wage Labour 2nd Sector	325	1585
Wage labour 3rd Sector	239	1068
Government Employees	271	1174
Non wag. 2nd Sector	174	390
Non wag. 3rd sector	208	1581

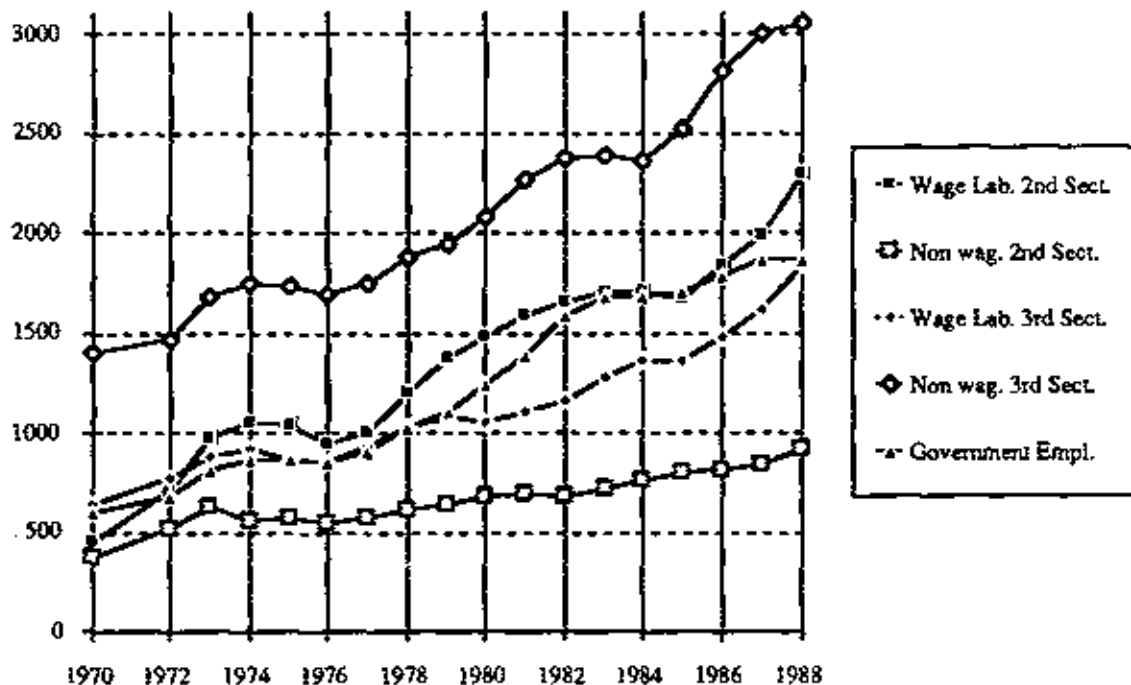
Source : See chart 4 below.

The evolution of non wage labour is not so contrasted. It is slightly faster in the 3rd sector (commerce and services). But in absolute terms, since non wage employment of the tertiary sector already had high levels in the beginning of the 1970s, an increase of more than 100% amounts to one and half million new jobs during this period. This is the same absolute increase as that of wage labour in the secondary sector. In other words, for each new wage work position created in the secondary sector during this period, there was a new self employed (or family helper) in the sector of services or commerce (the two lines on the chart below are nearly parallel).

There is evidence of a progressive proletarianization of the labour force in Thailand, even in the primary sector⁵. Wage labour (in all sectors including the primary) is now 27% of the total labour force, as compared to 12% twenty years ago. Looking at this evolution in more detail, however, one can see that the process of proletarianization is tempered by some original features of the changes of the labour force.

⁵In agriculture wage labour has grown from 10 % of the employment in 1977-78 to 15 % 10 years later. There are now as many wage workers in the primary sector as in the secondary sector. There has been 1,250 thousand new wage worker positions in agriculture during this period while there were only 1,060 thousands in the whole secondary sector.

Chart 4: Evolution of the Non Farm Labour Force by Sectors and Status

Source : Labour Force Survey, 2nd round from 1975 to 1983; 3rd round from 1984. Moving averages. The data for each year are the average of previous, present and following years. However, these data would deserve further corrections which are not done here, since the trends are valid. But variations from one year to another should be regarded cautiously. For instance, the fall of all kinds of status in 1976 is due to a underestimation of urban population parameters.

4.2 Characteristics of Wage Labour

A wage worker as described by economic theory is a man or a woman who hires out his/her work capacity for a salary. Typically, wage labour refers to employment in big firms involving wage contracts. Modern states set down laws and regulations in order to regulate the labour market and to protect wage workers.

The definition of employees in the Labour Force Survey, which is similar to international definitions of labour status, is wider than the theoretical definition of wage labour. No references to labour contracts are necessary to define "employees". Consequently, this category is applicable to a wide range of situations. We shall examine now some characteristics of the "private employees" in the Labour Force Survey. We shall consider the seasonal variation of this kind of labour and the employment by size of establishments.

One of the major characteristics of the labour force in Thailand is its seasonal fluctuation. Millions of people, who are employed during the peak agricultural season, have no occupation during the slack season. The NSO has made noticeable efforts in order to measure this phenomenon through its three rounds labour force surveys. Comparing the results in different rounds is a great source of information on the labour force in Thailand.

The main differences are of course in the population employed in agriculture. But we shall focus here only on non farm employment, and exclude government employees. From table 2, one can see that 1 million persons are employed in the secondary or tertiary sectors only during the slack agricultural season. This represents 12 % of non farm employment.

Table 2 : Evolution of Non Farm Employment between Slack and Peak Seasons, by Status and Sector

	Employment in Slack Season thousands	Diff. Peak-Slack Agric. Seasons	
		thousands	%
Wage Labour, 2nd Sector	2289	-317	-14 %
Wage Labour, 3rd Sector	1839	-82	-4 %
Non Wage Labour, 2nd Sector	916	-296	-32 %
Non Wage Labour, 3rd Sector	3049	-298	-10 %
Total	8093	-993	-12 %

Source : Labour Force Survey, 1st and 3rd round from 1987 to 1989; figures are averages of 1987-1988-1989. Government employees are not counted here.

This unstable labour force is of course more important in the non wage labour status. A lot of the self employed (one third of the secondary sector) are farmers, and have artisanal occupations during the slack season. But the shift of manpower is also noticeable in wage-labour of the secondary sector. This is due to the seasonal labour market in the construction sector. In 1989 for instance, there was 647,000 wage workers in the construction sector during the peak agricultural season, 906,000 during the slack season, an increase of nearly one half.

Another important feature is the size of the establishments where people are employed. Although not always the case, it is possible to assume that the size of establishments is related to their level of technology and to the more or less capitalistic organization of the firm⁶. As a consequence, the distribution of the wage labour force by size of establishments is an interesting indicator of the structure of the economy.

Table 3 shows that in 1989, one third of the workers employed in establishments having one or more employees worked in small establishments (less than 50 employees). This proportion is lower however in the manufacturing sector which requires a higher level of investment and, therefore, a bigger scale of operation. In contrast, commerce is dominated by retailers and small restaurants.

Table 3. Employment by Size of Establishments and Industries, 1989

	1-9 emp.		10-49 emp.		50 and more		Total (=100) thousands
	thousands	%	thousands	%	thousands	%	
Manufacturing	134	8.9	266	17.7	1103	73.4	1503
Construction	5	4.2	44	34.9	77	60.9	127
Services	89	14.5	139	22.8	384	62.7	612
Commerce	173	30.2	162	28.3	237	41.5	571
Total	403	13.6	630	21.3	1929	65.1	2962

Source : Yearbook of Labour Statistics, Department of Labour, Ministry of Interior, 1989. Total includes mining and quarrying, electricity and gas, not shown on the table. Commerce includes restaurants and hotels. Services are : transport, storage and communication ; financing, insurance, real estate, business services; community, social and personal services

⁶In services such as business services, or real estates, or in personal services, small scale enterprises can be hightech.

The total number of employees (i.e. wage workers) in the survey of the Department of labour is 3 million, while in labour force survey, it is 4.5 million (during agricultural slack season). Despite unavoidable statistical errors or omissions, the difference between the two sources is not due mainly to errors. It is due to the fact that the observation of employment in the places of work (survey of establishments) always fails to register casual labour and all kinds of unstable labour⁷. This part of labour force is however important, and represent about 1 millions workers, in addition to half a million seasonal workers.

From the characteristics that we have seen, non farm wage labour force appears to have four components :

- 1) Stable wage-workers in medium or large-scale industries : about 2 out of 4.5 millions, or 45 %.
- 2) Stable wage-workers in small scale industries : 1 million or 22 %
- 3) Mobile or casual wage-workers : 1 million people, or 22 %
- 4) Seasonal wage-workers : 500,000 people or 11 % of the wage labour force⁸.

Thus, wage labour employment in large scale modern industries appears to be a small part of the labour force : only 2 millions out of a total labour force of 30 millions people. Even in non farm activities, employment in medium or large industries represents less than one worker out of three. On the other hand, casual or seasonal labour (as wage workers), together with self employment are an important component of the non-farm labour force in Thailand. In between, we have the world of small scale industries which constitutes a transition between these different forms of labour.

5. Conclusion

In the last twenty years, the structure of the labour force has slowly evolved in the direction of a typical industrialized society. But, as it is now, reliance for job opportunities is found mostly in agriculture and marginally, in the large scale manufacturing sector. Self employment (in the three sectors) is the main form of employment because it is domination in the primary sector.

Thus the structure of the labour force in Thailand is far from being that of a NIC⁹. The role of the manufacturing sector, especially large-scale companies, is nearly marginal as far as employment is concerned. Though this kind of employment is increasing quickly, it will take years before it becomes the main component of the labour force, the way it is in industrialized countries. Despite its dynamism, the non-farm modern sector supplies jobs for only 20 % of the new labour force every year.

However, there is evidence to show that investments in the modern secondary or tertiary sector have a greater indirect effect. If non-wage labour increased in absolute terms by 150,000 persons per annum during the last 5 years, (we have seen that this category should disappear slowly as wage labour spreads out), it is probably due partly to indirect effects of growth of the modern sector.

The development of subcontracting in this sector in the middle of the 1970s is typical of the indirect effect of the modernization of the economy. As far as employment is concerned, subcontracting had a most

⁷This is typical of the construction sector where labourers are hired for one contract but are not considered as employees of the contractor.

⁸Figures here are much rounded. Since the data are not precise, and that comparing two different sources raises problems of classification or of definitions of the concepts used in the collect of the data, it is useless to seek great precision. It should be noted that the third component calculated as the difference between the total and the three other components carries all the errors and omissions of the two sources.

⁹Non-wage workers were half of the non-farm workers in the beginning of the 30s, and this proportion has slowly decreased to 45 % in 1987. It was 10 % in Hong Kong in 1981, 20.8 % in the Republic of Korea (1980), 39.2 % in Indonesia (1980), and 47.8 % in India. See Charmes (1990).

positive effect by spreading out the benefits of growth and by offering a social transition between farm labour and wage labour in big manufactures.

Casual wage labour, self employment and employment in small scale industries are the background of the informal economy, as described in many studies. Even if there are small scale modern enterprises, the evolution of these forms of labour is a good indicator of the modernization of the economy. From the study of the labour force in Thailand, it appears that the process of modernization is moderate, and that informal forms of labour will not disappear soon.

This combination of factors, that is, a dynamic farming sector, the development of subcontracting in the manufacturing sector, the adaptation of industries to seasonal fluctuations and to the mobility of the labour force, (in the construction sector, for instance), and a fairly liberal policy for the creation of small enterprises, has helped Thailand cope with this most difficult period of economic and demographic transition. This period of transition is not yet over but it might lead to a pattern that is somewhat different from that of industrialized countries if farming activities, non-farm self employment, and small scale industries keep "resisting" In the present period, it seems to be in the interest of Thailand to protect these activities since they help fight unemployment.

Bibliography

- Sompop Manarungsan [1989], *Economic Development of Thailand, 1850-1950*. Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, Bangkok.
- Robert L. Heilbroner [1975], *The Making of Economic Society*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, USA.
- J. Charmes [1990], *A critical review of the concepts, definitions and researches on the informal sector*, in O.E.C.D., *the informal sector revisited*, O.E.C.D., Paris.
- C. McConnel, S.L. Brue [1989], *Contemporary Labor Economics*, McGraw-Hill, Singapore.

The Political Economy of Forest Resource Utilization in Thailand : Mainstream and Marxian Perspectives of the Teak Industry and the Effects of the Logging Ban

*Dr. Banasopit Mekvichai and Dr. Charles B. Mehl **

1. Introduction

The use of forest resources -- especially teak -- has been central to the political economy of Thailand for decades. Even recently, among the most controversial decisions on natural resource management taken by the Chatchai government was the logging ban, the suspension of logging concession rights imposed in 1988. Support of the ban tends to be on ecological grounds : the need to preserve adequate forest cover in the country's critical watersheds, the need to protect the remaining few natural teak forests. Although there is considerable evidence that deforestation declined in recent years, the extent to which the logging ban contributed to the decline is debateable. Declining demand for new agricultural land and increased surveillance by the RFD over the remaining forest areas have certainly contributed enormously to the preservation and protection of the country's remaining forests.¹

In contrast, criticism of the ban has been economic : opponents of the ban claimed it would put people out of work in logging and wood processing industries, it would harm the wood-based industries by cutting their supplies and likely forcing wood processing factories to close, it would reduce supplies for wood-based handicrafts and so harm the poor villagers who depend on handicrafts for their living, it would lead to higher building costs which will hurt the middle-class housing industry, it would encourage more illegal logging than before to meet domestic demand, and so on. The authors do not attempt any analysis of the success or failure of the logging ban. It is still too soon, and too complex, to judge its effects. We simply want to point out that the perception of the structure of the teak industry, and so any analysis of the effects of the logging ban, will vary enormously according to the theoretical perspective taken by the economic analysts.

Much of the criticism of the logging ban comes from a mainstream or neoclassical perspective, in which supply, demand, marketing, market regulations, capital investment and employment are central to analysis.² In contrast, Marxian³ or critical analysis centers on the classes, or groups of people, involved

* Associate Professor, School of Management Science, Sukhothai Thammathiraj Open University; and Research Fellow, Chulalongkorn University Social Research Institute, respectively.

¹ See, for example, Sopit Tongpan, et al., "Deforestation and Poverty : Can Commercial and Social Forestry Break the Vicious Circle?" (Thailand Development Research Institute, Bangkok, 1990), and Panayotou, Theodore, and Charichai Parasuk, "Land and Forest : Projecting Demand and Managing Encroachment" (Thailand Development Research Institute, Bangkok, 1990). The authors of these studies show a steady decline in recent years in conversion of forests to farmland. They expect the demand for new farmland to end by about 1997.

² The leading mainstream economics textbook, Paul A. Samuelson's *Economics : tenth edition* (McGraw-Hill Book Company, New York, 1976), deals extensively with national income, prices, supply and demand, individual and corporate incomes, government as a regulative agency, markets and competition.

³ The term "Marxian" is used to indicate methods of social and economic analysis first developed by Marx and since used by political economic, historical, and other social science researchers who are critical of neoclassical or mainstream methods of social, political and economic analysis. The term is used to separate the academic tradition from the largely "Marxist" political activities of socialist, social democrat and communist parties in Europe.

in the forest industry, how these classes relate to each other in the organization of production and accumulation, and the place of these classes in the overall economic, political and social organization.⁴ Analysts from the two perspectives will ask different questions and provide different answers about the nature of the forest economy. By this difference in questions and answers, they provide two very different views of the same phenomenon, even while they both agree that economic concerns are the driving force in men's lives.

1.1 The Methods of Investigation

A review first of the methods of analysis of the two perspectives will help us understand how they differ. Marxian analysis uses "successive approximations" in trying to understand reality by moving gradually from the abstract to the concrete and eliminating the non-essential elements from the essential elements of the problems being investigated.⁵ The purpose of abstraction "is never to get away from the real world but rather to isolate certain aspects of the real world for intensive investigation."⁶ On the other hand, the mainstream economist is not so concerned with profoundly understanding any aspect of reality but is interested instead in trying "to devise ways and means of manipulating given institutions and variables to achieve results which for one reason or another are considered desirable."⁷

In addition, the mainstream economist considers the capitalist system to be the permanent socio-economic order of society, that it is the highest stage of development of human economic organization.⁸ In contrast, Marxian thought holds that the capitalist system is only one stage of the continuing transformation of social order :

*.....social reality is the historical process, a process which, in principle, knows no finality and no stopping places. Social systems, like individuals, go through a life cycle and pass from the scene when 'from forms of development of the forces of production' they 'turn into their fetters.' The process of social change, however is not purely mechanical; it is rather the product of human action, but action which is definitely limited by the kind of society in which it has roots.*⁹

For Marx, looking largely at European history with some peripheral study of conditions in India, the history of mankind was divided into successive periods of development which were apparent as distinct social formations, or "the social relations of production which correspond to a definite state of development of the material forces of production."¹⁰ In the process of historical development, different societies develop through different stages at various times and differing paces. All precapitalist formations have not occurred in all societies, yet in all instances some sequential development through several modes of production has occurred. According to Marxian analysts, some societies today maintain predominantly Asiatic or semi-feudal modes of production remaining even as the transformation to capitalist production takes place. Other societies are at various levels of the capitalist stage, while a few are attempting a raw socialism, which indeed is largely a form of state capitalism in which the state uses capitalist economic techniques to move towards the level of industrial production found in the capitalist states. Each society's socio-economic conditions differ. Thus, in observation and analysis of any society, one must be aware of the stage of historical pro-

⁴ It is interesting to note that *A Dictionary of Marxist Thought*, Tom Bottomore, et al., eds. (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1983) does not have entries on price, market, demand or supply.

⁵ Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York, Oxford University Press, 1942), 11-12.

⁶ Sweezy, 18.

⁷ David Mermelstein, ed. *Economics: Mainstream Readings and Radical Critiques*. (Random House, New York, 1973), p. 26

⁸ Mermelstein, 26.

⁹ Sweezy, 20-21.

¹⁰ Eric Hobsbawm, "Introduction" in *Precapitalist Economic Formations*. (International Publishers, New York, 1964), 11.

duction in which that society belongs in order to make the analysis meaningful and close to reality. It should be kept in mind that different means of production will have different production relations, different social relations, and so a different class structure.

In their perception of socio-economic reality, mainstream economists take "the existing social order for granted, which means that (they assume), implicitly if not explicitly, that the capitalist system is permanent."¹¹ There is an ahistorical approach to the socio-economic order. They are neither concerned with the historic roots of capitalism nor do they believe it will collapse. "Furthermore, (orthodox economics), assumes that within (the capitalist) system (a) the interests of individuals, groups, and classes are harmonious (or, if not harmonious, at least reconcilable); (b) tendencies to equilibrium exist and assert themselves in the long run; and (c) change is and will continue to be gradual and adaptive."¹²

How very different is the Marxian view, which presents a radically different method for analyzing the dominant economic systems. In place of harmony there is conflict. In place of forces tending toward equilibrium Marxian economists stress forces that transform the socio-economic system.

The questions posed by mainstream economists in their analysis of economic conditions are those which stress harmony and equilibrium. They ask questions concerning the circulation sphere, about the behavior of the market, demand and supply functions, market prices, and the devices which might be used to bring the market to a condition of equilibrium. They are concerned with production primarily as the means to provide the goods demanded in the market, but they are not overly interested with analysis of the production sphere. Griffin, for example, in his essentially mainstream economic analysis of political, social and economic effects of the green revolution in Asia, views production in terms of factor prices, resource distribution and scarcity, output of production, all of which are intimately connected with distribution rather than with relations of production.¹³

In contrast, Marxian analysis centers on the production sphere, on the relations of production and on the production forces which induce transformation in society. The circulation sphere is not where the dynamic transformations in socio-economic systems take place. It is in the production sphere that changes in the production forces occur. These lead to changes in the relations of production and of society in general. In a oft-quoted passage, Marx explained the process :

*Social relations are closely bound up with productive forces. In acquiring new productive forces men change their mode of production; and in changing their mode of production, in changing the way of earning their living, they change all their social relations.*¹⁴

Marxian analysis will center on questions of historical transformations in production, the existing relations of production, the conflicts inherent in the given mode of production, and how the social relations of production are reflected in the institutions of a society.

2. Likely Questions from Mainstream and Marxian Perspectives

2.1 Mainstream Economics

In investigating the management of the forest, the mainstream economist will divide those involved in forest utilization into three major parties : consumers, producers, and regulators of the market. Individuals in these groups are expected to share the same concern to maximize their utility at the level of profit

¹¹ Mermelstein, 26.

¹² Ibid.

¹³ Keith Griffin, *The Political Economy of Agrarian Change : An Essay on the Green Revolution*. (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974)

¹⁴ Karl Marx, *Essential Writings of Karl Marx*. David Cantor, ed. (Collier Books, MacMillan, 1976.) 96-97

maximization. This is so they can obtain their greatest possible satisfaction in using the scarce forest resources. The questions investigated will differ according to the particular party or groups being analyzed. Major questions would include :

- * Where is the market of a particular forest product, such as teak or fuelwood?
- * What is the demand for the product in the domestic and the international markets?
- * Where are the products located and what is the accessibility to the product?
- * Where can saw-mills and related forest products factories be most efficiently located? Where are the labor pools, which types of labor are available, and what are the cost of labor?
- * How can labor and raw materials be transported to sawmills or other factories, how can finished products be transported to markets, and what are the transportation costs?
- * Which technology is needed to increase productivity and reduce the waste of the production or processing? What are the costs and benefits of using that technology in processing and producing the forest products?
- * What are the projections of the potential demand and supply of the particular products, such as teak timber or fuelwood? If either demand or supply is higher than the other, how can the market be arranged (from the producers, consumers and regulators points of view). So that all can attain their goals of maximum profit, maximum utility, and bringing the market to its point of equilibrium?
- * What are the costs and locations of the markets, what will be the transportation costs from the markets to the consumers? What are the prices of the different products and how do these compare to the range of prices consumers can afford to pay?
- * How will the market mechanism respond to scarcity of the resource? If the price of the product soars, can consumers counteract the increasing price? Do the consumers have any power in controlling the market? If not, who does and why?
- * What technology is being used to prolong the life of the products for their particular use? In the case of lumber for construction, this might include finding means to avoid termites and fungus and thus extend the life of the timber.
- * What portion of the accounts of Gross Provincial Product, Gross Regional Product, and Gross National Product is derived from the forest industry? How can the amount be increased?
- * Since forests have become a scarce resource, how can they be managed to insure their utilization is worthwhile?
- * What are the government's policies to manage forests and regulate the market?

2.2 Marxian Economics

Analysis from the Marxian perspective will raise very different types of questions about the nature of economic exploitation of the forests in Thailand. When looking at forest management, the Marxian economist will investigate the social relations in the production sphere since "the object of study for Marxist political economy is production relations. Engels clearly pointed out that 'what economics investigates is not things, but the relations among people and ultimately the relations among classes.'"¹⁵ Thus the Marxian economist poses questions which center around production relations and the production forces :

- * What have been the historical development of social structure related to the forest industry in Thailand?
- * What are the patterns of forest ownership which may reflect the production relations, how has ownership of the forests changed and why has any transformation in ownership occurred?

¹⁵George C. Wang, *Fundamentals of Political Economy*. (n.p., Shanghai, 1974), 3-4.

- * What are the means of production and the relations of production? In other words, what people are involved in the production process, what are the relationships among them, and why do those patterns of relationships occur?
- * What has been the class differentiation of people involved in the forest production process, how has the class structure changed, and what major factors brought about that change?
- * What is the rate of development of new productive forces? What factors may lead them to develop quickly or slowly?
- * What was the result of the conflict of different modes of production which occurred when the British entered the forest industry in Thailand? In other words, how did the introduction of the capitalist mode of production in a precapitalist economy alter the social relations of production? What was the organization of production in the capitalist system, and how was production in the precapitalist system organized? How has the forest industry been transformed since the introduction of British firms? How has the capitalist form of exploiting forests developed, and what have been the effects on the predominant use of the forests, which remains precapitalist?

These are the general questions we would like to pose before beginning the investigation. As the investigation into the political economy of the teak industry in North Thailand progresses, some more detailed questions may arise while others that have been posed may be shown to be less relevant than originally believed. Still, it is obvious that the types of questions asked and the types of answers one will obtain are highly dependent on whether a subject is approached from a mainstream or a Marxian perspective. How a planner might approach a problem would depend largely on the objectives the planner deems essential to attain. Yet no matter which perspective a planner uses in analysis, it is important that he or she ask crucial questions from the other perspective in order to understand how the conditions might otherwise appear by approaching the problem from another direction.

The questions posed above are quite comprehensive, and it could easily take volumes to answer them in detail, even if the set of questions from only one of the perspectives was investigated. This shows how important it is for a planner to establish the priority of questions that need to be answered, that can get to the root of the problem. Since we do not intend to bore the reader with several volumes on forest utilization in Thailand, this investigation will necessarily be a brief overview based on the questions raised above. We are much more concerned with presenting the contrast between the two perspectives than providing a thorough analysis of forest management and utilization in Thailand.

3. Investigation of the Forest Economy in Thailand

3.1 A Mainstream Approach

From a mainstream perspective, Thailand is a developing country, a society attempting to move from a traditional agricultural economy to a developed industrialized state. This can be achieved by building the appropriate infrastructure for producing and marketing goods and by manipulating existing social institutions to provide incentives which will encourage members of the society to develop.

The major event in the history of teak exploitation in Thailand was the introduction in the late 19th century of large-scale logging and trade by European companies. In the 1870's, British subjects began to trade for teak with the princes and other nobles who then ruled north Thailand. The British began to shift their teak logging operations from Burma, after they depleted most of the teak forests in Burma by the mid-19th century. They were not interested in logging in Thailand before then, since Thai teak was considered inferior to Burmese teak. Furthermore, exploiting forests in their own colony of Burma was much easier than having to buy concessions or pay other logging fees to local Thai chiefs.

The major logging companies were :

- The Bombay-Burmah Company
- The Borneo Company
- The Siam Forest Company
- The Anglo-Thai Company, Ltd.
- The Louis T. Leonowens Co., Ltd.
- The East Asiatic Co., Ltd.

All were British companies except the Danish East Asiatic Company, and all still had concessions until 1956, when major teak production had to merge under the control of the government's Forest Industry Organization (FIO).¹⁶

3.1.1 The Teak Market

In mainstream analysis, the major importance of the establishment of the European logging companies in Thailand was the rapid expansion of the teak market. Teak became one of the major exports of Thailand from 1890 to 1951.¹⁷ Thailand's major markets for teak were Hong Kong, Singapore (both British colonies), Iraq, Japan, Denmark, Germany, the Netherlands, the United Kingdom and the United States. The largest of these markets were Hong Kong, the United Kingdom, and Denmark.¹⁸ The fact that all the major logging firms were British except one Danish company is, for the mainstream political economist, related to the locations of the major export markets. The domestic markets tended to agglomerate in the urban areas and other large communities where demand for construction, furniture and craftwork were greatest.

Once the market for teak developed, the establishment of sawmills in the northern part of Thailand mushroomed. However, since there were few experienced logging workers within the country, laborers to be imported until native residents and Chinese immigrants could take over the jobs :

In the beginning the labor used to work the teak forests was brought in from Burma and from French territory to the east. Eventually, the lessees (of the forest concessions) began to use the native Laos laborers, which proved to be satisfactory. Labor in the sawmills has until recently been almost entirely Chinese.¹⁹

Chinese-Thai remain the major ethnic group owning and operating sawmills and other forest-related factories. In 1987, of 480 large sawmills throughout the country, 80 were in Bangkok and 164 elsewhere in the Center despite the lack of forests around Bangkok and in the Central Region. Only 66 mills were registered in all of North Thailand. The distribution of smaller mills was even more skewed toward Bangkok and the Center.²⁰ Most of the larger provincial mills were medium size of 41 to 100 HP capacity.²¹ Mills in Bangkok tended to be much larger than those in the provinces, so the milling capacity in Bangkok is much greater than in the area where the logging actually takes place. This implies that transportation costs for shipping the timber from the North to Bangkok is not expensive. So long as the logs could be floated down the rivers from the north, transportation cost were indeed minimal. Rail and highway transport of logs were not popular until recently, when dams blocking the major rivers, a vastly improved road network, and much higher timber prices made overland shipping more economical.²²

¹⁶ Krom Panai, *Prawai lae phannagan khong Krom Panai, 2439-2500 (1896-1957)*. (Royal Forest Department, Bangkok, 1958), 113.

¹⁷ James Ingram, *Economic Change in Thailand, 1850-1970*. (Stanford University Press, Palo Alto, California, 1971), 94.

¹⁸ Board of Export Promotion, *Thai Teak*. (The Board of Export Promotion, Bangkok, 1966), 24-26.

¹⁹ Ingram, 107.

²⁰ Royal Forest Department, Planning Division, *Forestry Statistics of Thailand 1987*. (Forest Statistics Subdivision, Planning Division, Royal Forest Department, n.d.), 74.

²¹ The Sawmills Association, *The Yearbook and Diary for 1979*. (The Sawmills Association, Bangkok, 1979).

²² Ibid.

Teak was a major export good for Thailand from the end of the 19th century and throughout the first half of the 20th century. As with all of Thailand's major export goods up until 10 to 15 years ago, teak is a primary product that needs virtually no processing before it is ready for export.²³ The share of teak in the Gross National Product dropped drastically in recent decades as supplies dwindled and both agriculture and the rest of the economy diversified. From the late 1800's until the mid 1900's, it ranked consistently as Thailand's third or fourth most important export, in terms of total value of all exports. In the last three decades, however, teak and teak products accounted for 1 percent or less of total exports, and only a fraction of a percent of the Gross National Product.²⁴

3.1.2 Teak Prices

The mainstream political economists attribute the immense expansion of teak production to the export demand. Immense foreign demand caused the price of teak for export to skyrocket to over three times the controlled domestic price. As a result, teak and other major timber products with similar export demand sometimes disappeared from the domestic market. In an attempt to control the prices of teak and other economic timbers, the Royal Forest Department took over the teak and yang business throughout the country.²⁵

Domestic teak prices remained below the world market price. There continued to be domestic shortages, despite government monopoly over the legal teak industry. Legal supply shortages on the domestic market and high world market prices contributed to the growth of illegal logging and a black market in teak timber. It is likely that the ready availability of illegal teak on the market helped keep the domestic prices down.

The government attempted to prohibit export of teak and yang in 1977, to limit the wood solely for domestic use. The policy was enforced only briefly. It was rescinded shortly after, when it was claimed that forest-related industries, such as sawmills, suffered considerable losses when timber prices dropped to the controlled domestic rates.²⁶

Exports in recent years were but a fraction of total timber production. Thailand has become a net timber-importing country. To meet domestic demands, Thailand imported teak from Indonesia and Malaysia since the late 1970's and imports teak from neighboring Laos and Burma since the logging ban. Even in 1987, after export restrictions were eased, legal exports totaled only 138.2 thousand metric tons while imports came to 736.5 thousand metric tons.²⁷ In 1987, legal teak production totalled 37.3 thousand metric tons, of which 15 thousand metric tons were exported, while 43.1 thousand metric tons were imported! Export price for teak sawn timber averaged nearly 30,000 baht per metric ton. Import price was only about 16,000 baht per metric ton of both logs and sawn timber. The average cost for teak construction materials in Bangkok came to about 18,000 bath per metric ton.²⁸ Different quality of the wood explains to some extent the different prices: better quality teak is exported than imported. Yet quality alone is not likely to account for all of the drastic price differences. Domestic supply falls far short of demand, while world prices remain low compared to world market prices.

Obviously, supply and demand did not stabilize timber prices in the domestic Thai market. Although the demand was high, supply remained limited by annual yield and the amount released on the domestic market. Domestic consumers had no input in either the export or the domestic prices. Instead, the mid-

²³ Ingram, 94 & 312.

²⁴ Banasopit Mekvichai, *The Teak Industry in North Thailand: The Role of a Natural Resource Based Export Economy and Regional Development*. (Unpublished Ph. D. Dissertation, Cornell University, Ithaca, N.Y., 1988), 94-102.

²⁵ Thiem Khomkrit, *Kanpamai nai Prathet Thai*. (Kasetsart University, Bangkok, 1965), 56-57.

²⁶ The Sawmills Association.

²⁷ Royal Forest Department, Planning Division, p. 47.

²⁸ Royal Forest Department, Planning Division, 49, 54 & 61.

dlemen, who were mainly the sawmill owners, played a major role in controlling the prices. According to mainstream analysis, they can be seen as manipulating the market. All legal log sales were held through the Forest Industry Organization timber auctions. The fairly cohesive organization of the middlemen enabled them to bid collectively low prices for the timber. While the middlemen then had to sell at fairly low prices on the domestic market, they could sell for much greater profit in the export market. It is clear that the Thai timber market was far from being a "perfect" market.

Timber for construction is the major demand for teak on the domestic market, while wood for furniture and craftswork are the major goods demanded in the foreign market. The supply, however, is limited by the natural availability of the trees. As early as 1970, the FAO predicted that by the mid 1980's domestic demand alone for forest products would require 60.6 million cubic meters wood, while the annual supply available from the forests and forest plantations would be only 37 million cubic meters.²⁹

The government tried to control the decrease in teak supplies by restricting exports in 1977, then restricting logging in half the concession areas in 1979. Illegal logging and the black market continued to meet some of the local demand at much higher than the controlled legal prices. Unfortunately, the illegal logging cut into the growing stock, reducing the available teak for later exploitation. As a result, teak and other valuable forests dwindled rapidly in recent years.³⁰ In an effort to preserve remaining forest resources, stop illegal logging, and reconsider forest policies, the government imposed its total logging ban on all concessions throughout the country.

Technology to prolong the life of timber and other wood products has been introduced. Plywood, veneers, and chipboard are becoming more popular. Factories to produce these goods were established in recent years.³¹ The introduction of these products has alleviated some of the teak shortage, by stretching the available supplies and reducing costs for wood products.

3.1.3 Market regulation

With high demand and limited supply for the same goods, the various parties involved in purchase and use of teak -- individuals, households, corporations and export firms -- have different responses to the market. An additional crucial party is the Royal Forest Department which has direct responsibility to manage the forest. According to mainstream analysis, it must attempt to regulate the market at equilibrium and satisfy the demand of the different groups.

Even before the logging ban, the Royal Forest Department proposed and initiated numerous policies with implications for its regulation of the teak market. These have been to improve the supply of teak by increasing the quantity of wood supply, by improving its quality, and by introducing new technology for teak use. In addition, the Royal Forest Department has attempted to control utilization of the forests by limiting illegal forest operations. Examples of the RFD programs being used to implement these policies are :

- Demarcation and management of forest reserves
- Forest conservation and protection
- Social forestry and community forestry programs to limit villagers' use of natural forests and encourage production of their own trees
- Reforestation programs and protection of watershed areas (including social forestry programs in protected areas).
- Tree planting campaigns

²⁹ Chomrorn Anurak (Thammachat Iae Saphayakorn Thammachat), Sarup phon samana kan anurak saphayakorn thammachat Iae Singwaetom. (unpublished paper, Kasetsart University, Bangkok, 1973), 33.

³⁰ Banavopit, pp. 186-190; Th. Suprichakorn, Kankhunkhrong pamai khong. (Unpublished paper, Kasetsart University, Bangkok, 1977), 10-11.

³¹ Board of Export Promotion, 21-22.

- Teak plantations
- Public education about forests
- Forest inventory
- Silvicultural research
- Forest products research
- Legislation and regulation, such as the 1977 export ban

Considerable effort has been made in recent decades to manage the forests along these lines, yet many of the problems related to forest management cannot be solved yet. Deforestation, ineffective reforestation, and shortage of forest products continue unabated. For mainstream analysis, a major rationale for the logging ban is to resolve the supply shortage in the long term by prohibiting teak logging temporarily to allow the supply to increase.

3.2 A Marxian Perspective

From a Marxian perspective, Thailand can be seen as in a period of transition from precapitalist to capitalist production. The society is shifting from an agricultural-based semi-feudal society to a capitalist, industrial society. Much of today's agricultural production is considered the remnants of the semi-feudal production relations dominant before the introduction of capitalism. Agriculture, however, is becoming increasingly capitalistic in Thailand as the capitalist mode of production spreads not only in the industrial and service sectors but throughout the society.

For Marxian analysis, the importance of the introduction of European companies in the teak industry in the late 19th century was their introduction of new mode of production to North Thailand. This led to changes in classes associated with the forestry, including major changes in the political structure of the region. After this major transformation there has been little change in the classes involved in forestry, in the technology they use, or in the relations between them.

Markets and prices are of little importance for Marxian analysis except to show involvement of classes and the extent one class controls or exploits another. Classes analyzed include not only those directly involved in forestry and forest-related production, but also those indirectly involved by it, such as the farmers who use forest products for household needs. Central to a Marxian analysis of the forest industry are how changes in the industry affect the various classes, their relations with each other, and the degree of control they have or the exploitation they face.

3.2.1 *The means of production*

The means of production in Marxian analysis is the labor and the machinery or the technology used in production. Changes in technology are associated with changes in production relations, that is, in the relations between the classes involved in production. The production process in the logging industry is divided into felling, lopping and logging; hauling; transportation and processing. The tools, or "productive forces" used in felling and logging are axes and crosscut saws (traditional methods of felling trees and preparing them) and chainsaws. Elephants were the traditional "machines" used to haul the logs within logging areas. Despite the introduction of trucks and tractors, elephants remain the major means of inforest log carrying.³² Logs are transported by water, the traditional and cheapest means, and carried overland by truck and rail. Initial processing is done by two types of sawmills, those using steam and those using electricity. The method of milling remains similar to the methods used at the beginning of the 20th century.³³

³² Somboon Suphasin, *An Economic Analysis of the Conservation Policy for Teak in Thailand, 1957-1969*. (Unpublished M.Econ. thesis, Thammasat University, Bangkok, 1973), 14.

³³ The Sawmills Association.

Most of the means of production are similar to those used in logging since before the introduction of the capitalist logging firms. The capitalist firms, however, introduced greater specialization in the logging operations. In addition to the owners (stockholders, boards of directors), there were managers and overseers. Workers were divided into those who did the felling and logging, those who trained and drove elephants, those who oversaw transportation, and those working in the sawmills.

Technology in the forest industry appears quite backward, especially when compared with other capitalist production. A likely reason for this is the tendency for capitalist production to use intensive labor where labor is cheap. In Marxian analysis, the low cost of labor inhibits a society from trying to find more advanced technology which might well be more costly than the labor. As a result, the society becomes technologically stagnant.

3.2.2 *The Shift in Control over the Resource*

Historically, forest products were considered free goods to which everyone could have access, with the exception of the valuable teak forests in North Thailand which were privately owned by the local chiefs. Right to cut the teak was available by paying a fee, known as the "stump tax", to the owners. Initially, teak production was only carried out to meet demands of the domestic market, which was mainly for the construction of buildings and building some boats.

As more British began logging in Thailand, they had problems with the local chiefs who were sometimes reluctant to grant logging concessions and other times gave concessions to the same land to more than one logging company. At this point, the central government began to take control over the teak industry and the power of the local chiefs began to decline.³⁴

Initially, the central government required any agreement between foreigners and local chiefs be approved by the government. It was not long, though, before the central government attempted to extend its power.

Closer control on the working of teak forests was attempted further by the Government by including in the Treaty A.D. 1883 between Thailand (Siam) and Great Britain prohibiting British subjects, which were Shans and Burmans, from working teak forests without obtaining duly registered permits, and the local Chiefs could not issue permits to more than one person to work in the same tract of forest. In accordance with the provision of the Treaty A.D. 1883 the Government deputed a Commission to Chiangmai...to deal with forest matters and to see that the terms in this treaty were observed or enforced effectively.³⁵

Along with the establishment of the European companies in the teak industry, the Thai government established the Forest Department in 1896, during the reign of King Rama V, according to the suggestion of Mr. Slade, a British forest consultant from India who was asked to investigate conditions of the forest industry in Thailand.³⁶ Over the years the central government gained increasing control, culminating with its nationalization of the forest industry in 1956. In gaining control over logging and trade of teak and other valuable timber, the central government claimed that it gained more than through its indirect control of the forests and the taxes and revenue it collected from the timber trade.³⁷

It is interesting to note that most government efforts relating to forests were directed toward control over exploitation of teak and other valuable timbers. Yet a major portion of forest use remains similar to its use before the mid-19th century. Many rural residents living near forests continue to use trees for fuel, handicrafts, furniture, and to construct their houses and other buildings.³⁸

³⁴ Dusit Banubattana, *The Management of Forests in Thailand*. (Royal Forest Department, Bangkok, 1962), 3.

³⁵ Ibid.

³⁶ Krorn Panai, 2-8.

³⁷ Thiem Khomkrit, *Nayobai Kanpanai*. (Faculty of Forestry, Kasetsart University, 1975), 162-165.

³⁸ James Cobban, *The Traditional Use of the Forests in Mainland Southeast Asia*. (Ohio University Center for International Studies, Southeast Asia Program, Athens, Ohio, 1968), 14-22.

3.2.3 *Classes Involved in the Forest Industry*

3.2.3.1 *Precapitalist relations*

The historical changes in ownership, legal control and actual control over the forests are central to a Marxian analysis of the forest economy in Thailand. It is important to differentiate between ownership and control, since Thai society prior to the 19th century did not include a distinct concept of ownership, except the idea that all property in the kingdom, including the subjects, was the property of the king, or of the ruling princes in the autonomous principalities in North Thailand. Direct control over manpower, land and other resources lay with various members of the nobility. It was through this control that they were able to gain wealth and political power.³⁹ The distinction between legal and actual control of a resource can be crucial in understanding the society and its economy: the government may have full legal control of the forests, yet actual use of the forest resources are in the hands of illegal loggers, local villagers, tribal groups or others.

For centuries before the mid-19th century, Thai society was self-sufficient. Its only trade was in luxury goods with other Asian states. The elite existed from the appropriation of both goods and labor from the populace. A hierarchy of aristocrats controlled both manpower and resources in the kingdom, culminating with the king who had full legal control over all manpower and resources. Aristocrats with control over large amounts of manpower or those who controlled the flow of valuable resources at times rivalled the power of the king. But unlike European feudal society, the Thai king controlled the distribution of most manpower and the placement of aristocrats throughout the kingdom. This gave the king greater control over the aristocracy, though even that control was not always effective against powerful lords distant from the royal capital.⁴⁰ In north Thailand, the ruling princes were at the apex of the hierarchy.⁴¹

Most commoners faced a combination of heavy obligations to the aristocrats who ruled over them and annual corvée obligations to the state. Some lived where resources specially desired by the aristocracy or the royal court were located. These included goods for trade and materials needed to construct temples and other public works. Commoners in these areas had to provide a set amount of these goods to the royal court in lieu of corvée obligations.⁴²

For commoners living in communities outside the control of the state and unattached to a particular aristocrat, demands for tribute and labor were infrequent, occurring only when the needs of the ruling elite were great as in times of war. Even though demands from the ruling elite were less, life for these commoners was no easier than for those living under the constant feudal-like obligations. The peripheral areas where they lived were between kingdoms and often ravaged by frequent wars.⁴³

In the middle of the 19th century, Thailand became involved in world capitalist trade. Faced with a threat of colonialism if the western powers did not realize their trade interest, the Thai monarchy agreed to open the country to trade, ending a century and a half of virtual isolation. Although the treaties with the western powers were highly biased against the Thais, the monarchy gained considerable benefit from the expansion of trade. Power became increasingly associated with control over money rather than over

³⁹ Akin Rabibhadana, *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873*, Cornell University Southeast Asia Program Data Paper, No. 74. (Southeast Asia Program, Cornell University, Ithaca, N.Y., 1969).

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Anan Ganjanapan, *The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)*. (Unpublished Ph.D. Dissertation, Cornell University, Ithaca, N.Y., 1984), 15; Shalardchai Ramitanondh, *Socio-Economic Benefits from Social Forestry: For Whom? (The Case of Northern Thailand)* in *Community Forestry: Socio-Economic Aspects* Y.S. Rao, et al., ed. (FAO Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok, 1985), 345.

⁴² Akin, 89-110; Charles Mehl, *Social Class and Land Ownership in the Rice Agriculture of Central Thailand, 1930-1980*. (M.S. thesis, Cornell University, Ithaca, N.Y., 1981), 40.

⁴³ Mehl, 40.

manpower. In joining the western control over trade and by increasing monetary taxes while eliminating taxes in kind or labor, the Thai monarchy increased its power vis-a-vis the other aristocrats, particularly those lords who controlled the flow of economically important goods.⁴⁴ A most important example of the increasing power of the central government was the domination of the king and his court over the northern Thai princes by increasing central control (in collusion with the British) over the northern Thai teak trade.⁴⁵

3.2.3.2 *Introduction of Capitalist Relations in the forest industry*

When the western logging firms entered the northern teak forests, they introduced a mode of production that did not exist previously in the area. The owners of the resource, the local princes, and the local population had a concept of production based on the existing mode of production, in which the princes were the highest authority regulating economic life. Aside from some restrictions on the products they could use (for example, large smaller diameter trees were reserved for the ruling princes), the commoners were free to use forest products for their own needs.

The British-dominated logging industry was based on the capitalist mode of production, and its approach was not compatible with the old system of resource control. The capitalist loggers and traders had the goal of maximizing profit from their investment. When this was hindered by the control of the local princes, conflicts arose between the capitalist loggers and the local princes over rights to teak concessions. The king and his court sided with the logging companies in wresting control over the resources from the princes.⁴⁶ In joining with the British companies to control the teak trade, the central government deprived the northern princes of their major economic base, control over the forests and the forest land. Along with control over the major resources in the region, political control over north Thailand shifted from the local princes to the central government.⁴⁷

Changes occurred not only in the controlling class, but also in the exploited classes in the logging industry. In the precapitalist production system, local communities carried out logging and other forest-related activities. Their products were passed on to their ruling lords who controlled all teak trade. The common people had free access to smaller teak trees and to other forest products.⁴⁸

In the new, capitalist logging operations, workers were hired directly by the logging companies. The central government owned the resource, but the logging companies effectively controlled the forests through long-term logging concessions granted by the government. The new administrative system imposed by the central government restricted the local residents' legal access to the forests.⁴⁹ The forest concessions gave the logging companies the right to exploit the forests. Furthermore, the western-dominated logging operations hired very few of the local population. Generation of employment for local residents was of little concern. Migrant workers who could be hired at lower wages or who already had skills needed for the industry were preferred over local residents by the logging firms and the investors and managers of other activities in the industry.⁵⁰

As the forest industry expanded and became more complex, sawmills, other types of processing, and other forest-related activities such as furniture factories were founded. Those involved in managing these activities were generally ethnic Chinese and Europeans, while the workers were generally ethnic Chinese.

⁴⁴ Chatthip Nartsupha and Suthy Parsartset, *The Political Economy of Siam, 1851-1910*. (The Social Science Association of Thailand, Bangkok, 1981), 30-34.

⁴⁵ Shalardchai, 346-347.

⁴⁶ Banasopit, 195-196; Chamaichom Sunthonsawat, *Kansuksa choengprawatsat kiawkap kichakan pamai thang Phak Nua khong Thai*, rang tae Ph.So. 2439-2475. (M.A. Thesis, Chulalongkorn University, Bangkok, 1978), 82.

⁴⁷ Banasopit, 267-269.

⁴⁸ Chatthip and Suthy, 310; Ingram, p. 16.

⁴⁹ Chamaichom, 128.

⁵⁰ Banasopit, 273.

The loggers were mostly from Burma or from local hilltribes⁵¹ There is no evidence of any organization among the workers to improve their conditions. In contrast, the factory owners and managers seem well organized and aware of their need to work together to attain their goals. In 1978, when the government considered prohibiting the export of timber so more teak could be available on the local market, the Sawmill Association lobbied effectively to have the prohibition reconsidered.⁵²

Another class of people involved in the forest industry were the bureaucrats in the Royal Forest Department and other government agencies. Following the coup of 1932, when a group of civil administrators, military and police overthrew the absolute monarchy, the power of the bureaucrats tended to replace that of the monarchy. Over much of the next half century, the lack of public political maneuvering and concentration of political power within the military and civil administration led to what has been called a "bureaucratic polity," in which bureaucrats formed a distinct, powerful class able to maintain its political rule through connections with the business community and through its control over the largely agrarian population through a variety of taxes and regulations.⁵³

The bureaucrats' importance in the forest economy greatly increased after 1956, when all teak and yang lumbering operations were nationalized under the monopoly control of the Royal Forest Department and later the Forest Industry Organization. Given the general power of the bureaucracy, the government's involvement in controlling and managing the forest industry directly is not surprising. It can be seen in Marxian analysis as an attempt by the bureaucrats to control an economic base that provides them some of their political power.

In addition to the government's logging operations, there has been extensive illegal logging. The production relations in these operations tend to be similar to the logging operations of the capitalist firms prior to the government monopoly, except they must be much smaller in scale to escape detection and shift operations regularly. Most illegal logging is done by wealthy "businessmen" in collusion with corrupt government officials. In some cases, villagers are hired at low wages to carry out the illegal logging. More frequently, outsiders are brought in to conduct the logging operations, not unlike the practices of the British companies before nationalization.⁵⁴

Despite the changes in control over the resource and the introduction of the capitalist system in forest activities, local residents continue to use forest products for fuel, their own construction materials, handicrafts, and other uses. Their use of the forests today is similar to the way they exploited the forests for centuries. They tend to be "peasant" cultivators, who are both producers and consumers of most of their goods, both the managers and workers of their household enterprises. Much of the government's forest activity until recently was focused on large-scale teak exploitation. Government regulations tended to support the government operations and limit or prohibit conflicting demands on forest resources. Conflicts naturally arose between the bureaucracy and the "peasant" forest users who were often accused by the government of illegal forest use⁵⁵

3.2.3.3 *Classes Involved in the Contemporary Teak Industry*

In brief, the following classes are involved in the teak industry. Capitalists are involved directly (both legally and illegally) in ownership of logging companies, sawmills, and other wood-processing factories.

⁵¹ William Skinner, *Chinese Society in Thailand: An Analytical History*. (Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1957), 105; Tanom Premralsamee, *Wiwattanakan khong usahakham kan chai mai*, in *Thuraluk khroprup 30 pi Ongkan Usahakham Pamai*. (Forest Industry Organization, Bangkok, 1977), 174-175.

⁵² The Sawmills Association.

⁵³ Fred Riggs, *Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity*. (The East-West Center Press, Honolulu, 1966), 349.

⁵⁴ Banasopit, 143-147.

⁵⁵ Th. Suprichakorn, 8-10.

Workers are involved directly through their employment in these enterprises. As with other industrial workers, they are paid wages below their productivity, and this surplus value of their labor is realized as profits for the capitalists.

The State is involved both as owner and manager of the teak resources and as "capitalist" for much of the legal logging operations. It also functions as regulator of domestic and international trade. Civil servants can be seen as the class that carries out the state's functions.

Villagers proximate to the teak forests are involved in several ways. As subsistence users of forest products, they maintain the pre-capitalist form of resource use. This often brings them in conflict with the State as owner and manager of the resource and with the logging companies as exploiter of the resource. Occasionally villagers are hired to carry out illegal logging for the capitalists. This also brings them in conflict with the State. Finally, villagers are involved in handicrafts production and other small-scale commercial activities using teak or other forest products. In this role, they can be seen as small commodity producers or as piece workers (their labor is paid by the piece rather than paid hourly or daily wages) for merchants who sell their goods or for furniture and handicrafts factory owners who take their roughly processed goods for finishing.

4. Perspectives on the Logging Ban

4.1 Mainstream Considerations on the Logging Ban

Important considerations for mainstream political economists are the effects of the logging ban on the national economy, market, prices, factories and capital investments and employment.

The teak industry, and forestry in general, contributed minimally to the Gross National Product in recent years. An end to all logging is unlikely to effect the GNP more than a fraction of a percent. More timber will need to be imported, some domestic processing will end, jobs will be lost; but all these are minimal compared to total production, trade and employment of the country.

Despite the logging ban, domestic demand for teak is likely to remain high. Teak is among the most valuable woods for house construction and furniture. Imports from neighboring countries and elsewhere in the region are likely to fill some of the supply, while increased use of veneer and other technologies will stretch the limited supply to meet the demand somewhat.

Domestic prices are likely to rise. Legal supply will be restricted to imported teak. Transport costs will rise, as most of the logs from Burma and Laos will have to be carried overland instead of down river to Bangkok. The cost of illegal timber is also expected to rise. The risk of detection of illegal logging or transport of teak is much greater now that all logging in the country is banned. The increased risks will require greater protection (more or higher bribes, more expensive means to remove, transport, sell and use the material surreptitiously) that translate into higher costs. Within weeks of the logging ban, housing costs in Bangkok rose 10 percent and wooden furniture increased by 40 percent. Prices are likely to rise more as available stocks in Thailand are used up. Dependence on logging in Laos or Burma is risky: any restrictions placed on logging and teak exports by either country will lead to even higher prices.

According to mainstream analysis, the major effects of the logging ban will be on domestic production and employment. Most mills and other wood-based factories outside of Bangkok are likely to suffer from the ban as they no longer have the legal raw materials to operate. Local residents hired by the sawmills, furniture factories, and other processing plants will lose their jobs. Villagers who used teak for handicrafts will depend on illegal timber even more than they do now, and the risk of detection and punishment will increase.

So long as logs are imported from Laos and Burma, sawmills in and around Bangkok are likely to keep operating, though with reduced numbers and capacity. With increased imports of both logs and sawn

timber, other processing factories in the Bangkok area are likely to keep operating. Though they will keep operating, mainstream analysis of the effects of the logging ban will likely show a decline in production and profits, not unlike the claims made by the Sawmills Association on the effects to their industry of the 1977 teak export ban. This decline in production and profits will lead to cuts in employment.

4.2 Marxian Considerations on the Logging Ban

How will production relations change with the logging ban? How will the various classes benefit or lose by any changes?

Firstly, there are not likely to be many changes in the logging industry itself. Logging has shifted to Laos and Burma. The labor and machinery for logging were always highly mobile, moving large distances to clear concession areas. The shift to Burma and Laos will cause little dislocation for legal logging companies and little change in the relations between the owners of the companies and their workers.

Owners of regional sawmills and other wood processing factories are likely to suffer most. As they did in 1977 export ban, these owners are likely to band together to apply pressure on the government to repeal or at least relax the ban. Owners of Bangkok area mills and factories might also join in applying pressure to lift the ban, since their profits may drop if their timber supplies are reduced.

Though the workers in the mills and factories may lose their jobs, their conditions may not deteriorate much. They may lose their low wages and poor working conditions. But in today's rapidly industrializing society, they are likely to find new employment, new low wages, and new poor working conditions.

Illegal loggers are also likely to suffer. They cannot carry out their activities as easily undetected as before, now that all logging of natural forests within the Thai borders is illegal. Smuggling teak across the Burmese and Lao borders is likely to continue, but even that may be easier to detect now that controlled legal teak import across the borders is introduced.⁵⁶ Because many of those behind the illegal logging are wealthy and powerful, it is likely that they will also apply pressure on the government to repeal the logging ban.

For the most part, the bureaucrats will not be effected by the ban. Those working for the FIO will shift their attention to the concessions in the neighboring countries, or they will continue to work the teak plantations in Thailand. Those in the Royal Forest Department may benefit, with their mandate to protect and manage the forests made clearer and with at least one major element of forest destruction -- illegal logging -- made easier to detect. The only bureaucrats who will possibly be adversely affected by the ban are those involved in illegal teak logging and trade, though they are still likely to have considerable scope to continue their corrupt activities.

Because villagers have several roles in the teak industry, they are likely to be affected in various ways by the logging ban. Some may lose a little income with the reduction in illegal logging. Others involved in handicrafts production may find their supplies of wood disappear. It is most likely, though, that these activities will be curtailed but not halted. Illegal logging will continue, and some villagers will be hired to help carry it out. Wood carving and other handicrafts will continue in the villages, though the supply (both legal and illegal) of teak wood is reduced. Even before the logging ban, there was little teak available for much of the handicrafts industry in the North. Wood carvers and other craftsmen have already switched to using raintree (jamhuri in Thai, scientific name is *Albizia samans*, also known in English as the monkeypod tree), and to other less durable, but more easily available, woods.

The main benefit of the logging ban may well be to the local villagers. One outcome, if the destruction of the forests can be contained, will be an improved environment and improved, or less disturbed soil

⁵⁶ The Bangkok Post, October 20, 1989, p. 3, reported the Burmese government complained to the Thai government of teak smuggling to Thailand by Thai logging companies working concessions in Burma.

and water conditions, all of which may contribute to sustained agricultural production. At the very least, the logging ban puts limits on the outside control and exploitation of the forests, which alienated those who lived near the forests from one of their most important local resources. It is even possible, as the government reassesses its forest policy, that another outcome of the ban may be a new policy that will allow greater control and management of the forests by the local communities. This seems to be emerging in the current government's recent support for community forestry.

5. Concluding remarks

Both the economic approaches have different objectives in their analysis of conditions and possible suggestions for solutions. Marxian analysis places the production process and relations of production in the center of study. To understand the social relations of production, the historical transformations of the society must first be understood. From this, predictions can be made about the possible directions of future transformations.

Mainstream analysis focuses on the market and the supply and demand relationships in the market. It is ahistorical analysis, which attempts to determine how the current market and exchange structure can attain equilibrium through the gradual manipulation of the market institutions.

Despite their differences, and these are generally irreconcilable, the two approaches share one major similarity. Their central concept of man is as an economic being, who is also a conqueror of nature. This may be a correct means of analysis in so far as one is interested in studying man's activities as he himself perceives them, for man is definitely an economic creature, with economic motives at the center of his actions, and with the idea that he can benefit by his control and conquest of nature. Yet any problem that relates to the biosphere, to man among other living creatures, cannot be investigated solely by understanding the social relations of production and the production forces, or by studying market behavior and the mechanisms and devices that regulate the market. An ecological understanding of the system and of the problems within it is also necessary when analyzing environmentally related issues. We are in an epoch of using economic approaches to understand the world we live in and to suggest how we should lead our lives. Yet our society is becoming increasingly complex and at odds with nature. What may be economically beneficial might be biologically or environmentally disastrous. Our economic orientation may not be sufficient to understand all the conditions and problems arising in the biosphere. Analysis of a resource such as forests should not be limited to its economic role alone. The forest and our use of forest resources should also be seen within the context of the natural world, of which man's economic world is but a part. This is especially true for an analysis of an act such as the logging ban. The environmental benefits may well outweigh any economic losses. And the environmental benefits obtained through the logging ban and other forest protection and conservation strategies may well assure there is a reasonably decent world in which we and our children can carry out our economic activities.

“ปัจจัยที่มีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคม ในสังคมไทย : การสำรวจเชิงอัตวิสัย”

พินิจ ลาภานานนท์*

บทความนี้เป็นผลการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนหนึ่งของโครงการ “การศึกษาตัวบ่งชี้สถานะภาพเศรษฐกิจสังคมในสังคมไทย” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การสำรวจดำเนินการในช่วงระหว่างเดือนมีนาคม-พฤษภาคม 2534 โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 10 จังหวัด คือ เชียงราย เพชรบูรณ์ สกลนคร ศรีสะเกษ ชลบุรี ชัยนาท สุพรรณบุรี กรุงเทพมหานคร ภูเก็ต และสตูล การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธี Quota Sampling ให้กระจายตามกลุ่มอาชีพต่างๆ ทั้งในเมืองและชนบท โดยจำแนกกลุ่มอาชีพตามลักษณะการจำแนกของ International Labour Organization (ILO) รวมจำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 1,168 ตัวอย่าง

แนวความคิดการจัดช่วงชั้นในสังคมไทย

ในแต่ละสังคมมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือมีการแบ่งระดับของคนในสังคมออกเป็นกลุ่มๆ ที่มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มคนในสังคมกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีมาแต่อดีตและดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน และปรากฏอยู่ในทุกสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมที่มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ หรือในสังคมที่ซับซ้อน การแบ่งระดับของกลุ่มคนในสังคมดังกล่าวนี้เรียกว่า “การจัดช่วงชั้นทางสังคม” (Social Stratification)

การจัดช่วงชั้นทางสังคมถือว่าเป็นวัฒนธรรมสากล (Universal culture) อย่างหนึ่ง คือมีปรากฏอยู่ในทุกสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมเกษตรกรรมหรือสังคมอุตสาหกรรมหรือไม่ว่าจะเป็นอดีตหรือปัจจุบัน (บรรพต วิริยะ, 2520 : 365) และถือได้ว่าเป็นด้านหนึ่งของการจัดระเบียบทางสังคม คือเป็นกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับการจำแนกคนในสังคมออกเป็นกลุ่มที่มีระดับสูงต่ำตามปัจจัยต่างๆ

เกี่ยวกับความหมายของการจัดช่วงชั้นทางสังคม มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายไว้ อย่างเช่น Broom and Selznick (1968) อธิบายว่าการจัดช่วงชั้นทางสังคมหมายถึงรูปแบบที่แสดงถึงความไม่เท่าเทียมกันของบุคคลในชั้นต่างๆ ของสังคม Eisenstadt (1968) กล่าวถึงการจัดช่วงชั้นทางสังคมในลักษณะที่เป็นโครงสร้างทางสังคมว่า หมายถึง ระบบสังคมที่ประกอบด้วยบทบาทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัน โดยผู้ที่อยู่ในบทบาทต่างกันจะได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบในหน้าที่การงานแตกต่างกัน มีโอกาสจะได้รับรางวัลจากการปฏิบัติงานในบทบาทหน้าที่เหล่านั้นมากน้อยไม่เท่าเทียมกัน และยังมีโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงสถานภาพหรือ

*นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทบาทที่มีระดับต่างจากเดิม ทั้งในลักษณะที่สูงขึ้นหรือต่ำลงของแต่ละช่วงชั้นที่ไม่เท่าเทียมกันอีกด้วย ไพทอร์ย เครือแก้ว (2513) อธิบายว่าหมายถึง การที่บุคคลในสังคมนั้นได้ถูกจัดแบ่งออกเป็นอันดับต่าง ๆ การที่มีระบบอันดับนี้แสดงว่าคนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้น ๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องว่าอยู่ในอันดับที่สูงกว่าเท่ากันหรือต่ำกว่าบุคคลอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน หรือที่ รพีพรรณ สุวรรณรัฐโชติ (2530:98) ให้ความหมายว่าเป็นการแบ่งสมาชิกของสังคมออกเป็นลำดับชั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลออกเป็น "ชั้นที่สูงกว่า" "ชั้นที่ต่ำกว่า" โดยพิจารณาจากฐานะทางเศรษฐกิจ การศึกษา และการได้รับการยกย่องจากสังคม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความหมายของการจัดช่วงชั้นทางสังคมจะไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ในการวิเคราะห์การจัดช่วงชั้นทางสังคมโดยอาศัยกฎเกณฑ์หรือวิธีการในการจัดลำดับหรือวัดความแตกต่างกันนั้น มีผู้ศึกษาไว้หลายเกณฑ์และหลายวิธีการ อย่างเช่น Warner (ใน Kahl and Davis 1957 : 42) ซึ่งถือว่าเป็นผู้เริ่มศึกษาการจัดช่วงชั้นทางสังคมในสหรัฐอเมริกาอย่างมีระบบ ได้ใช้หลักเกณฑ์ในเรื่องอาชีพ แหล่งที่มาของรายได้ ลักษณะที่อยู่อาศัย และบริเวณที่อยู่อาศัย เป็นเกณฑ์สำคัญในการจัดช่วงชั้นทางสังคม Duncan (1961) ถือว่าอาชีพเป็นตัวบ่งชี้ที่ดีที่สุดในการจัดช่วงชั้นทางสังคม โดยอาชีพเป็นตัวแปรแทรกอยู่ระหว่างการศึกษารายได้ Olsen (1968) กล่าวถึงหน่วยพื้นฐานในการจัดช่วงชั้นทางสังคมว่าได้แก่ อำนาจ อภิสิทธิ์ และเกียรติภูมิ ที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล โดยจะวัดจากตัวบ่งชี้ที่สำคัญ 6 ด้านคือ

- ด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ อาชีพ การศึกษา และรายได้ของบุคคล
- ด้านอิทธิพลที่มีต่อสาธารณชนวัดจากกิจกรรมต่าง ๆ ของบุคคลในทางการเมือง
- ด้านการมีชื่อเสียงวัดจากการยอมรับ การเคารพยกย่อง หรือการปฏิบัติตามจากคนอื่น
- ด้านชาติภูมิกำหนดจากเชื้อชาติหรือศาสนา
- ด้านแบบแผนการดำเนินชีวิตกำหนดจากการเป็นเจ้าของทรัพย์สินต่าง ๆ
- ด้านระดับสติปัญญาวัดจากทัศนคติต่าง ๆ ของบุคคล

จะเห็นได้ว่า การจัดช่วงชั้นทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมที่บ่งชี้ถึงความไม่เสมอภาคกันระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ โดยมีปัจจัยบางประการเป็นเงื่อนไขที่กำหนดการจัดช่วงชั้นทางสังคมนั้นขึ้น อาจเป็นฐานะทางเศรษฐกิจ อำนาจ เกียรติ การศึกษา หรือปัจจัยอื่น ๆ โดยปัจจัยดังกล่าวนี้จะแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมและอาจเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะการณ์ของสังคมในแต่ละช่วงเวลา และที่สำคัญยังขึ้นอยู่กับระดับหรือหน่วยในการศึกษาด้วย

หากพิจารณาสังคมมนุษย์ในยุคเริ่มแรก จะพบว่า เป็นสังคมที่ไม่มี การจัดช่วงชั้น ทั้งนี้การจัดช่วงชั้นทางสังคมเป็นกฎเกณฑ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นในภายหลัง เพื่อจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันในสังคม เงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่การจัดช่วงชั้นทางสังคมคือ ขนาดของสังคมและความซับซ้อนของระบบเศรษฐกิจ สังคมที่มีขนาดเล็กมากเช่นสังคมเผ่าชนดั้งเดิมที่มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ เป็นสังคมที่ไม่มี การจัดช่วงชั้น เนื่องจากโดยส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้องกัน และการที่มีสมาชิกจำนวนน้อยทำให้ไม่มีการแบ่งกลุ่มย่อยที่ทำหน้าที่แตกต่างกัน การแบ่งงานมักแบ่งเฉพาะหน้าที่ของชายกับหญิงและเด็กกับผู้ใหญ่เท่านั้น ในสังคมขนาดเล็กนั้นการที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมีอำนาจเหนือคนอื่น ๆ อย่างถาวรมักเป็นไปได้ยาก เพราะเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ สังคมใดจะมีกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกลุ่มอื่นอย่างถาวรจนกลายเป็นชั้นสังคมหนึ่ง ๆ นั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของการผลิต กล่าวคือจะต้องเป็นสังคมที่มีระบบการผลิตที่สามารถสร้างผลผลิตส่วนเกิน หรือต้องมีเทคนิคการผลิตที่

สามารถผลิตได้มากเกินความจำเป็นต่อภาวะอยู่รอดของสมาชิกส่วนใหญ่ ส่วนเกินนั้นจะกลายเป็นทรัพย์สินที่คนบางคนและบางกลุ่มสะสมครอบครองไว้ การครอบครองส่วนเกินนั้นทำให้เกิดความแตกต่างทางเศรษฐกิจ การมีอำนาจหรืออภิสิทธิ์ต่าง ๆ และเกิดการแบ่งกลุ่มคนเป็นคนที่เหนือกว่าและด้อยกว่าจนกลายเป็นการจัดช่วงชั้นทางสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคมได้เริ่มเกิดขึ้นในสังคมเกษตรกรรมและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

สังคมไทยก็เช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ ในโลกที่มีการจัดช่วงชั้นทางสังคม และมีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขในการจัดช่วงชั้นทางสังคมอยู่ตลอดเวลา แนวความคิดที่จะใช้ศึกษาจึงต้องเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพการณ์ของสังคมในแต่ละช่วงเวลา ดังจะเห็นได้จากผลการศึกษาของนักวิชาการหลายท่านที่พยายามศึกษาการจัดช่วงชั้นในสังคมไทยตั้งแต่ช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา ซึ่งช่วยให้เราสามารถเข้าใจโครงสร้างสังคมไทยในอดีตได้พอสมควรที่จะใช้เป็นพื้นฐานการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมไทยในปัจจุบัน สำหรับผลการศึกษาวิเคราะห์การจัดช่วงชั้นในสังคมไทยปัจจุบัน มีนักวิชาการหลายท่านทำการศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ไว้พอสมควร แต่ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิเคราะห์ที่ต่างกรรมต่างวาระกัน อีกทั้งยังมีวิธีการศึกษาที่แตกต่างกันอีกด้วย จึงยากที่จะนำมาเชื่อมโยงให้สามารถเข้าใจความแตกต่างทางสังคมได้อย่างชัดเจน

ปัจจัยที่มีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นในสังคมไทย : การสำรวจเชิงอัตวิสัย

การศึกษาการจัดช่วงชั้นทางสังคมที่นิยมทำกันมี 2 วิธี คือ การสำรวจข้อมูล 'เชิงอัตวิสัย' (Subjective approach) และ 'เชิงวัตถุวิสัย' (Objective approach) การสำรวจข้อมูลเชิงอัตวิสัยเป็นการศึกษาการจัดช่วงชั้นทางสังคมโดยใช้ความรู้สึกของบุคคลจัดว่าบุคคลเป้าหมายควรอยู่ในช่วงชั้นใด ทั้งโดยการจัดตนเองหรือจัดให้บุคคลอื่น เช่น นักวิจัยสอบถามผู้ให้สัมภาษณ์ว่ารู้สึกว่าจะตนเองอยู่ในช่วงชั้นใดของสังคม และอาจถามเพื่อนบ้านข้างเคียงของผู้ให้สัมภาษณ์ว่าผู้ให้สัมภาษณ์นั้นควรจัดอยู่ในช่วงชั้นใดของสังคม เป็นต้น การวิเคราะห์เชิงอัตวิสัยจึงเป็นเพียงการวัดจากความรู้สึกและความเห็นของบุคคล ซึ่งจะสามารถแปรผันไปตามภาวะของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งภาวะเศรษฐกิจ สังคม และภาวะอารมณ์ของผู้ตอบ ไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนในการวัดเท่ากับการศึกษาเชิงวัตถุวิสัย ที่ใช้ดัชนีหรือตัวชี้วัดต่าง ๆ ในการจัดช่วงชั้นทางสังคม แต่อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์เชิงอัตวิสัยจะเป็นวิธีการศึกษาที่จะช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจถึงพื้นฐานความคิดของบุคคลในแต่ละสังคมได้ชัดเจนและจะช่วยให้การวิเคราะห์เชิงวัตถุวิสัยสมบูรณ์มากขึ้น

การวิเคราะห์การจัดช่วงชั้นทางสังคมเชิงอัตวิสัยในบทความนี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาในโครงการ 'การศึกษาตัวบ่งชี้สถานภาพเศรษฐกิจสังคมในสังคมไทย' ที่ใช้ทั้งวิธีเชิงวัตถุวิสัยและเชิงอัตวิสัยประกอบกัน โดยในการสำรวจข้อมูลเชิงอัตวิสัยนี้เป็นการถามความรู้สึกของผู้ให้สัมภาษณ์ ว่าผู้ให้สัมภาษณ์จะจัดตนเองอยู่ในช่วงชั้นใดของสังคมไทย โดยจำแนกการจัดช่วงชั้นทางสังคมในเบื้องต้นเป็น 9 ช่วงชั้นคือ

- ชั้นสูง จำแนกเป็น ชั้นสูงชั้นสูง ชั้นสูงชั้นกลาง และชั้นสูงชั้นต่ำ
- ชั้นกลาง จำแนกเป็น ชั้นกลางชั้นสูง ชั้นกลางชั้นกลาง และชั้นกลางชั้นต่ำ
- ชั้นต่ำ จำแนกเป็น ชั้นต่ำชั้นสูง ชั้นต่ำชั้นกลาง และชั้นต่ำชั้นต่ำ

เมื่อทราบความเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์แล้ว จะนำช่วงชั้นที่ได้้นั้นมาวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance) ระหว่างตัวแปรต้น ซึ่งได้แก่ตัวแปรด้านประชากรและเศรษฐกิจสังคม คือ เพศ อายุ สถานภาพสมรส การศึกษา อาชีพ รายได้ และภูมิฐานะของผู้ให้สัมภาษณ์ กับตัวแปรตามคือการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อตรวจสอบทางสถิติว่า มีตัวแปรใดบ้างที่มีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคม

ตามความเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งผลการวิเคราะห์ที่ได้นำเสนอเป็นลำดับ ๆ ไปดังนี้

1. ความถี่ของการจัดช่วงชั้นทางสังคม

ผลจากการสำรวจข้อมูลในประเด็นการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์ พบว่าส่วนใหญ่จัดช่วงชั้นของตนเองอยู่ในช่วงชั้นกลาง มีผู้ที่จัดตนเองอยู่ในช่วงชั้นต่ำร้อยละ 17.9 และช่วงชั้นสูงเพียงร้อยละ 0.7 โดยผู้ให้สัมภาษณ์จัดช่วงชั้นตนเองอยู่ในช่วงชั้นกลางชั้นต่ำมากที่สุดร้อยละ 32.4 รองลงมาเป็นช่วงชั้นกลางชั้นกลางร้อยละ 26.9 และช่วงชั้นกลางชั้นสูงอีกร้อยละ 22.2 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 1 การจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์

การจัดช่วงชั้นทางสังคม	ความถี่	ร้อยละ
ชั้นต่ำชั้นต่ำ	95	8.1
ชั้นต่ำชั้นกลาง	51	4.4
ชั้นต่ำชั้นสูง	63	5.4
ชั้นกลางชั้นต่ำ	378	32.4
ชั้นกลางชั้นกลาง	314	26.9
ชั้นกลางชั้นสูง	259	22.2
ชั้นสูงชั้นต่ำ	1	0.1
ชั้นสูงชั้นกลาง	4	0.3
ชั้นสูงชั้นสูง	3	0.3
รวม	1,168	100.0

จะเห็นได้ว่าการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่จะจัดตนเองอยู่ในช่วงชั้นกลาง ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะลักษณะนิสัยคนไทยที่มักจะถ่อมตัวไม่ชอบยกตนอยู่เหนือคนอื่น หรือไม่กล้าหรือไม่แน่ใจที่จะบอกว่าตนเองอยู่ในกลุ่มช่วงชั้นสูงของสังคม และในขณะเดียวกันก็รู้สึกเสียหน้าที่จะบอกกับผู้อื่นว่าตนเองอยู่ในช่วงชั้นต่ำของสังคม ผลจากการจำแนกช่วงชั้นทางสังคม จึงมีผู้ที่ยอมรับว่าตนเองอยู่ในช่วงชั้นต่ำชั้นต่ำร้อยละ 8.1 ชั้นต่ำชั้นกลางร้อยละ 4.4 และช่วงชั้นต่ำชั้นสูงร้อยละ 5.4 แต่มีผู้ที่ยอมรับว่าตนเองควรจัดอยู่ในช่วงชั้นสูงชั้นต่ำร้อยละ 0.1 ช่วงชั้นสูงชั้นกลางร้อยละ 0.3 และช่วงชั้นสูงชั้นสูงร้อยละ 0.3

2. ปัจจัยที่มีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคม

การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์ ด้วยการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบหลายทางหรือ ANOVA มีเงื่อนไขเกี่ยวกับลักษณะการกระจายข้อมูลของตัวแปร คือ จะต้องมีความถี่อย่างน้อยไม่ต่ำกว่าร้อยละ 10 ผู้ศึกษาจึงต้องปรับการจัดช่วงชั้นใหม่ ให้อยู่ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว โดยรวมช่วงชั้นต่ำทั้ง 3 ชั้นเป็นช่วงชั้นเดียวกัน และรวมช่วงชั้นสูงทั้ง 3 ชั้นที่มีเพียงร้อยละ 0.7 เข้าในช่วงชั้นกลางชั้นสูง จึงเหลือการจัดช่วงชั้นทางสังคมเพียง 4 ช่วงชั้นดังนี้คือ

ตารางที่ 2 การจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์เป็น 4 ช่วงชั้น

การจัดช่วงชั้นทางสังคม	ความถี่	ร้อยละ
ชั้นต่ำ	209	17.9
ชั้นกลางชั้นต่ำ	378	32.4
ชั้นกลางชั้นกลาง	314	26.9
ชั้นกลางชั้นสูง	267	22.8
รวม	1,168	100.0

เมื่อปรับเปลี่ยนการกระจายข้อมูลอย่างเหมาะสมแล้ว จึงได้นำไปทดสอบความแปรปรวนแบบหลายทาง โดยใช้ตัวแปรต้นรวม 11 ตัวแปรคือ เพศ (SEX) อายุ (AGE) สถานภาพสมรส (MARITAL) ระดับการศึกษา (EDUCTN) จำนวนปีที่ใช้ในการศึกษา (YEAR) ประเภทอาชีพ (OCCUP1) ตำแหน่งในอาชีพ (OCCUP4) ประเภทของรายได้ (INCOME1) รายได้เฉลี่ยต่อเดือน (INCOME2) ภูมิลำเนาปัจจุบัน (DWEL3) และภูมิลำเนาเดิม (BACK1) ของผู้ให้สัมภาษณ์ กับตัวแปรตาม 1 ตัว คือการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์ (STRAT1) การทดสอบความแปรปรวนได้กำหนดนัยสำคัญทางสถิติ (Significant of F) ที่ระดับ 0.01 ผลการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบหลายทางปรากฏในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ผลการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบหลายทาง

Source of Variation	Sum of Squares	DF	Mean Square	F	Signif of F
1. ตัวแปรด้านประชากร					
Main Effects	24.806	5	4.961	4.777	0.000
SEX	1.239	1	1.239	1.193	0.275
AGE	20.914	3	6.971	6.713	0.000
MARITAL	9.414	1	9.414	9.065	0.003
2-way Interactions	17.295	7	2.471	2.379	0.020
SEX AGE	12.153	3	4.051	3.901	0.009
SEX MARITAL	0.255	1	0.255	0.245	0.620
AGE MARITAL	0.369	3	0.123	0.119	0.949
3-way Interactions	2.941	3	0.980	0.944	0.419
2. ตัวแปรด้านการศึกษา					
Main Effects	186.623	6	31.104	34.331	0.000
EDUCTN	14.956	3	4.985	5.503	0.001
YEAR	5.368	3	1.789	1.975	0.116
2-way Interactions	10.181	8	1.273	1.405	0.190
EDUCTN YEAR	10.181	8	1.273	1.405	0.190

ตารางที่ 3 (ต่อ)

Source of Variation	Sum of Squares	DF	Mean Square	F	Signif of F
3. ตัวแปรด้านอาชีพ					
Main Effects	139.422	5	27.884	29.351	0.000
OCCUPI	6.888	1	6.888	7.250	0.007
OCCUP4	87.667	4	21.917	23.070	0.000
2-way Interactions	1.869	4	0.467	0.492	0.742
OCCUPI OCCUP4	1.869	4	0.467	0.492	0.742
4. ตัวแปรด้านรายได้					
Main Effects	192.553	6	32.092	35.486	0.000
INCOME1	34.531	3	11.510	12.728	0.000
INCOME2	93.853	3	31.284	34.593	0.000
2-way Interactions	7.038	9	0.782	0.865	0.556
INCOME1 INCOME2	7.038	9	0.782	0.865	0.556
5. ตัวแปรด้านภูมิฐานะ					
Main Effects	49.742	3	16.581	16.448	0.000
DWEL3	27.919	1	27.919	27.695	0.000
BACK1	7.342	2	3.671	3.642	0.027
2-way Interactions	20.289	2	10.144	10.063	0.000
DWEL3 BACK1	20.289	2	10.144	10.063	0.000

ข้อมูลในตารางที่ 3 แสดงผลการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบหลายทางโดยสรุปตามแต่ละกลุ่มตัวแปรต้น ดังนี้

1) ตัวแปรด้านประชากร คือ เพศ อายุ และสถานภาพสมรส โดยการทดสอบความแปรปรวนแบบ 3 ทาง พบว่าทั้งค่า 3-way Interaction effect และ 2-way Interaction effect ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 (Significant of F มากกว่า 0.01) สำหรับค่า Main effect ปรากฏว่าเฉพาะค่า Main effect ของอายุและสถานภาพสมรสเท่านั้นที่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 (Significant of F น้อยกว่า 0.01) แต่เพศไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 แสดงว่าผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุหรือสถานภาพสมรสที่แตกต่างกัน จะจัดช่วงชั้นของตนเองแตกต่างกันด้วย

2) ตัวแปรด้านการศึกษา คือ ระดับการศึกษาและจำนวนปีที่ใช้ในการศึกษาได้ทดสอบความแปรปรวนแบบ 2 ทาง พบว่าค่า 2-way Interaction effect ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 สำหรับค่า Main effect ปรากฏว่าระดับการศึกษามีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 แต่จำนวนปีที่ใช้ในการศึกษาไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 แสดงว่าผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน จะจัดช่วงชั้นของตนเองแตกต่างกันด้วย

3) ตัวแปรด้านอาชีพ คือ ประเภทอาชีพและตำแหน่งในอาชีพ ได้ทดสอบความแปรปรวนแบบ 2 ทาง พบว่าค่า 2-way Interaction effect ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 สำหรับค่า Main effect ปรากฏว่าทั้งประเภทอาชีพและตำแหน่งในอาชีพมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 แสดงว่าผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีประเภทอาชีพและตำแหน่งในอาชีพที่แตกต่างกัน จะจัดช่วงชั้นของตนเองแตกต่างกันด้วย

4) ตัวแปรด้านรายได้ คือ ประเภทของรายได้และรายได้เฉลี่ยต่อเดือนได้ทดสอบความแปรปรวนแบบ 2 ทาง พบว่าค่า 2-way Interaction effect ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 สำหรับค่า Main effect ปรากฏว่า ทั้งประเภทของรายได้และรายได้เฉลี่ยต่อเดือนมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 แสดงว่าผู้ให้สัมภาษณ์ที่มี ประเภทของรายได้และรายได้เฉลี่ยต่อเดือนที่แตกต่างกัน จะจัดช่วงชั้นของตนเองแตกต่างกันด้วย

5) ตัวแปรด้านภูมิลำเนา คือ ภูมิลำเนาเดิมและภูมิลำเนาปัจจุบันของผู้ให้สัมภาษณ์ได้ทดสอบความแปรปรวนแบบ 2 ทางพบค่า 2-way Interaction effect มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 แสดงว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้นทั้งสองมีผลกระทบต่อกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าตัวแปรต้นทั้งสองมีคุณลักษณะใกล้เคียงกัน และสามารถใช้แทนกันในการวิเคราะห์ได้ ดังนั้นจากค่า Main effect พบว่าภูมิลำเนาปัจจุบันมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 ในเบื้องต้นนี้จึงได้เลือกภูมิลำเนาปัจจุบันเป็นตัวแปรในการวิเคราะห์ผลกระทบต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์

กล่าวโดยสรุปได้ว่าตัวแปรต้นที่คาดว่าจะมีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์ คือ อายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ประเภทอาชีพ ตำแหน่งในอาชีพ ประเภทของรายได้ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน และภูมิลำเนาปัจจุบัน นอกจากนี้ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้นเหล่านี้กับการจัดช่วงชั้นทางสังคมได้ชัดเจนขึ้น ผู้ศึกษาจึงได้ลองนำตัวแปรต้นที่คาดว่าจะมีผลต่อความแตกต่างในการจัดช่วงชั้นทางสังคมทั้งหมด มาแจกแจงค่าเฉลี่ยตามการจัดช่วงชั้นทางสังคมในแต่ละช่วงชั้นว่าจะมีความแตกต่างในคุณลักษณะของตัวแปรต้นอย่างไรบ้าง และได้ทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียวที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ 0.01 ซึ่งปรากฏผลดังรายละเอียดในตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ค่าเฉลี่ยของตัวแปรต้นในแต่ละช่วงชั้นทางสังคม

ช่วงชั้นทางสังคม	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	จำนวนตัวช่วง
1. อายุ	38.0351	11.7346	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	34.2440	11.9672	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	35.9894	12.2171	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	36.4140	11.1321	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	37.0562	11.4469	267
2. สถานภาพสมรส	1.6789	.4671	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	1.6986	.4600	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	1.6667	.4720	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	1.7070	.4559	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	1.6479	.4785	267
3. ระดับการศึกษา	2.2954	1.2270	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	1.6316	.9723	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	2.0317	1.1717	378

ตารางที่ 4 (ต่อ)

ช่วงชั้นทางสังคม	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบน มาตรฐาน	จำนวน ตัวอย่าง
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	2.4713	1.2020	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	2.9813	1.1254	267
4. ประเภทอาชีพ	1.7988	.4011	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	1.6890	.4640	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	1.7480	.4359	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	1.8312	.3752	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	1.9213	.2697	267
5. ตำแหน่งในอาชีพ	2.8065	1.2814	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	2.2823	1.0749	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	2.6402	1.2606	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	2.9745	1.3108	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	3.2547	1.2395	267
6. ประเภทของรายได้	1.6635	.4727	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	1.4833	.5009	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	1.5873	.4930	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	1.7452	.4364	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	1.8165	.3878	267
7. รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	7,923.3211	15813.3926	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	3,852.7895	4971.4877	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	6,436.7989	16414.0067	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	9,680.5000	20623.2791	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	11,147.6367	12853.0287	267
8. ภูมิสำเนาปัจจุบัน	1.7108	.4464	1,168
ช่วงชั้นต่ำ	1.5742	.4957	209
ช่วงชั้นกลางชั้นต่ำ	1.6746	.4691	378
ช่วงชั้นกลางชั้นกลาง	1.7484	.4346	314
ช่วงชั้นกลางชั้นสูง	1.8240	.3816	267

จากค่าเฉลี่ยในตารางที่ 4 สามารถสรุปประเด็นความแตกต่างในคุณลักษณะของตัวแปรต้นได้ดังนี้

1) อายุ พบว่าอายุเฉลี่ยของผู้ให้สัมภาษณ์ในแต่ละช่วงชั้นไม่มีความแตกต่างกัน โดยมีอายุเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 34-38 ปี และจากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียวพบว่าไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

2) สถานภาพสมรส พบว่าสถานภาพสมรสของผู้ให้สัมภาษณ์ในแต่ละช่วงชั้นไม่แตกต่างกัน คือ ส่วนใหญ่มีลักษณะโสดไปในกลุ่มที่สมรสแล้วมากกว่าคนโสด และไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว

3) ระดับการศึกษา พบว่าระดับการศึกษาเฉลี่ยของผู้ให้สัมภาษณ์ในแต่ละช่วงชั้นมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นไปตามช่วงชั้นที่สูงขึ้นด้วย และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว

4) ประเภทอาชีพ พบว่ามีค่าเฉลี่ยที่โสดสูงขึ้นไปในแต่ละช่วงชั้นที่สูงขึ้น แสดงว่ากลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่อยู่ในช่วงชั้นที่สูงขึ้นส่วนมากจะประกอบอาชีพนอกเกษตรกรรมมากกว่าอาชีพเกษตรกรรม และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว

5) ตำแหน่งในอาชีพ พบว่ามีค่าเฉลี่ยที่โสดสูงขึ้นไปในแต่ละช่วงชั้นที่สูงขึ้น แสดงว่ากลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่อยู่ในช่วงชั้นที่สูงขึ้นมีแนวโน้มการประกอบอาชีพในตำแหน่งที่ดีกว่าด้วย และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว

6) ประเภทของรายได้ พบว่ามีค่าเฉลี่ยที่โสดสูงขึ้นไปในแต่ละช่วงชั้นที่สูงขึ้นเล็กน้อย โดยกลุ่มช่วงชั้นต่ำมีรายได้ที่โสดสูงขึ้นไปในประเภทรายได้ที่ไม่มั่นคง แต่ในช่วงชั้นกลางขึ้นไปมีความโสดสูงขึ้นไปในประเภทรายได้ที่มั่นคงมากขึ้น และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว

7) รายได้เฉลี่ยต่อเดือน พบว่าช่วงชั้นทางสังคมที่สูงขึ้นจะมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนสูงขึ้นด้วย กล่าวคือ ในช่วงชั้นต่ำมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 3,852.79 บาท ในช่วงชั้นกลางชั้นต่ำมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 6,436.80 บาท ในช่วงชั้นกลางชั้นกลางมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 9,680.50 บาท และในช่วงชั้นกลางชั้นสูงมีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 11,147.64 บาท และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว โดยรายได้เฉลี่ยต่อเดือนของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดคือเดือนละ 7,923.32 บาท

8) ภูมิลำเนาปัจจุบัน พบว่ามีค่าเฉลี่ยที่โสดสูงขึ้นไปในแต่ละช่วงชั้นที่สูงขึ้นเล็กน้อย แสดงว่ากลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ที่อยู่ในช่วงชั้นที่สูงขึ้นมีแนวโน้มการอยู่อาศัยในเขตเมืองมากขึ้นด้วย และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จากการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ จากค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรรายได้เฉลี่ยต่อเดือน ที่มีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงกว่าค่าเฉลี่ยในแต่ละช่วงชั้น อีกทั้งในระหว่างช่วงชั้นยังมีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานที่ไม่มีแนวโน้มสูงขึ้นจากแต่ละช่วงชั้นด้วย โดยเฉพาะในช่วงชั้นกลางชั้นกลางมีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงกว่าช่วงชั้นอื่นๆ แสดงว่ามีผู้มีรายได้สูงหลายรายที่จัดตนเองอยู่ในช่วงชั้นนี้ ไม่ยอมจัดตนเองอยู่ในช่วงชั้นสูงหรือช่วงชั้นกลางชั้นสูง โดยหลายรายมีรายได้เฉลี่ยมากกว่า 30,000 บาทต่อเดือน ข้อสังเกตนี้มีประเด็นที่ควรพิจารณาประกอบกัน คือ ประการแรก ผู้มีรายได้สูงเหล่านี้ อาจเกิดความรู้สึกที่ไม่ต้องการจะยกตนเองเหนือกว่าบุคคลอื่นๆ ประการที่สอง รายได้ที่ใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้เป็นรายได้เฉลี่ยต่อเดือน ผู้ที่มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนสูงๆ เหล่านี้อาจเป็นผู้ที่ต้องรับภาระในครอบครัวหลายด้าน เช่น มีสมาชิกในครอบครัวหลายคน หรือรายได้นั้นต้องถูกแบ่งไปใช้ด้านอื่นๆ เช่น การผ่อนบ้าน เป็นต้น เมื่อคิดหารายได้จากภาระต่างๆ แล้วผู้

ให้สัมภาษณ์จึงอาจจะคิดว่าตนเองไม่เหมาะสมที่จะอยู่ในช่วงชั้นที่สูงกว่าช่วงชั้นกลางชั้นกลาง หากเป็นในกรณีประการหลังแล้ว มีประเด็นที่ควรจะต้องกล่าวถึงไว้เป็นเงื่อนไขสำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาในแนวนี้อีกต่อไปว่า ในการวิเคราะห์การจัดช่วงชั้นทางสังคมโดยใช้รายได้เฉลี่ยต่อเดือนของผู้ให้สัมภาษณ์อาจไม่เพียงพอจะใช้วิเคราะห์โดยลำพัง ควรจะใช้ตัวแปรอื่นประกอบด้วย เช่น จำนวนบุคคลที่อยู่ในความรับผิดชอบของผู้ให้สัมภาษณ์ หรือภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัวของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละเดือน เป็นต้น

จากการทดสอบสถิติใน 2 ขั้นตอนนี้ สามารถสรุปได้ว่าการจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์มีตัวแปรที่มีผลกระทบต่อกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ 6 ตัวแปร คือ ระดับการศึกษา ประเภทอาชีพ ตำแหน่งในอาชีพ ประเภทของรายได้ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน และภูมิลำเนาปัจจุบันของผู้ให้สัมภาษณ์ ประเด็นที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์ผลทั้งหมดคือ การจัดช่วงชั้นทางสังคมของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นการจัดช่วงชั้นของตนเองโดยอิงอยู่บนพื้นฐานของปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม ในด้านการศึกษา อาชีพ ระดับรายได้ และภูมิลำเนาปัจจุบัน โดยมีใช้เป็นการจัดช่วงชั้นอย่างสลับๆ ถึงแม้ว่าจะมีบางตัวอย่างที่จัดช่วงชั้นของตนเองต่ำกว่าหรือสูงกว่าช่วงชั้นที่ควรจะเป็น แต่โดยภาพรวมแล้วเป็นการจัดช่วงชั้นเชิงอัตวิสัยอย่างมีหลักเกณฑ์พอสมควร

ผลจากการทดสอบทางสถิตินี้เป็นที่น่าเอาผลการสำรวจเชิงอัตวิสัยมาทดสอบอย่างเป็นระบบ เพื่อการค้นหาคำตอบว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีส่วนสัมพันธ์กับการจัดช่วงชั้นในสังคมไทย โดยคาดหวังว่าผลการทดสอบทางสถิตินี้จะเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ที่จะช่วยเสริมให้การวิเคราะห์ในเชิงอัตวิสัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้จะต้องรอดูผลเปรียบเทียบในการวิเคราะห์เชิงอัตวิสัยที่จะดำเนินการต่อไปในโครงการ "การศึกษาตัวบ่งชี้สถานการณ์ภาพเศรษฐกิจสังคมในสังคมไทย"

เอกสารอ้างอิง

- บรรพต วีระลัย. *สังคมวิทยา มานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.
- บุญมา นครอินทร์. "การจัดลำดับชั้นทางสังคม การศึกษาหมู่บ้านขยาย อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.
- ไพฑูริย์ เครือแก้ว. *ลักษณะสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, 2513.
- รพีพรรณ สุวรรณรัฐโชติ. *สังคมวิทยา*. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2530.
- Broom, L. and Selznick, P. *Sociology*. Tokyo : Maruzen Company, Ltd., 1968.
- Kahl, J.A. and Davis, K. *The American Class Structure*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1957.
- Olsen, M.E. *The Process of Social Organization*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968.

ครอบครัว : การเปลี่ยนแปลง แนวโน้มของปัญหา และแนวทางแก้ไข

สุรียา วีรวงศ์*

1. ความนำ

สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญในการทำหน้าที่ประโยชน์ด้วยการสร้างคนให้มีคุณภาพและอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข โดยเริ่มจากการเป็นหน่วยย่อยผลิตสมาชิกใหม่ของสังคมให้การเลี้ยงดู อบรมให้มีพัฒนาการทั้งร่างกายจิตใจสติปัญญาอารมณ์และสังคม ครอบครัวจะกำหนดสิทธิและหน้าที่ที่สมาชิกจะต้องปฏิบัติต่อกันและต่อสังคม นอกจากนี้สถาบันครอบครัวยังมีบทบาทหน้าที่เป็นหน่วยในการผลิตทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในบางอาชีพ เช่น การเกษตร อุตสาหกรรมในครัวเรือน ธุรกิจครอบครัว ฯลฯ

ครอบครัวหมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยรวมอยู่ในบ้านเดียวกัน มีความเกี่ยวพันกันทางสายเลือดและหรือทางกฎหมาย ซึ่งได้แก่ พ่อ (สามี) แม่ (ภรรยา) ลูกและญาติพี่น้อง และแต่ละคนจะมีบทบาทหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน ให้ความรักและความเอาใจใส่ต่อกัน เชื้ออาหาร มีความปรารถนาดีต่อกันทั้งในทางเศรษฐกิจและทางสังคม หน้าที่ประโยชน์ของครอบครัวที่สำคัญประการหนึ่ง คือ หน้าที่การอบรมบ่มนิสัยสังคม (Socialization) หมายถึง การสอนให้บุคคลรู้จักแบบอย่างบรรทัดฐานของพฤติกรรมปฏิบัติต่อผู้อื่น ได้ถูกต้องตามความประสงค์ของหมู่คณะที่มีอยู่ก่อนกระทำกันตั้งแต่วาระที่บุคคลเกิดและรู้ความได้และดำเนินต่อไปตลอดชีวิต

2. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้าง

จากการศึกษาวิจัยเอกสารพบว่า การพัฒนาประเทศที่ผ่านไปในรอบเกือบ 30 ปี นับตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาประเทศอย่างเป็นทางการ เมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ได้มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสถาบันครอบครัว ทั้งในด้านโครงสร้างและระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวดังนี้

2.1 ขนาดของครอบครัวและองค์ประกอบ

เนื่องจากไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับขนาดของครอบครัว ในระดับภาพรวมของชาติ แต่มีข้อมูลขนาดของครัวเรือนจากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ดังนั้นแม้ว่า 'ครอบครัว' และ 'ครัวเรือน' จะมีความหมายที่แตกต่างกันและไม่สามารถใช้แทนกันได้โดยเฉพาะในแง่มุมของระบบความสัมพันธ์ แต่ในที่นี้ผู้เขียนยังมองเห็นประโยชน์ที่จะเปรียบเทียบในเรื่องขนาดของครัวเรือนเพื่อดูแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงขนาดของครัวเรือน

* นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากข้อมูลสำนักงานสถิติแห่งชาติปี พ.ศ. 2503 ปี พ.ศ. 2513 และปี พ.ศ. 2523 ขนาดของครัวเรือนทั่วราชอาณาจักร ในปี พ.ศ. 2503-2523 เกือบจะไม่มีภาวะเปลี่ยนแปลงเมื่อดูจากจำนวนร้อยละ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเป็นรายภาคและเขตกรุงเทพมหานคร จะพบว่าจำนวนสมาชิกในครัวเรือนในเขตกรุงเทพมหานคร ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแนวโน้มลดลง อันเป็นผลส่วนหนึ่งของการวางแผนครอบครัวที่เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 เป็นต้นมา นอกจากนี้พบว่าขนาดของครัวเรือนทั้งครัวเรือนเกษตรและนอกรวมภาคครัวเรือนมีแนวโน้มลดลง

ข้อสังเกตของการใช้ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นนั้น แม้ว่าความหมายของคำว่า 'ครัวเรือน' ของสำนักงานสถิติแห่งชาติจะแตกต่างจากความหมายของคำว่า 'ครอบครัว' ของนักมานุษยวิทยาซึ่งจะใช้คำว่า 'ครอบครัวเดี่ยว' (Nuclear family) และ 'ครอบครัวขยาย' (Extended family) ฯลฯ ก็ตาม แต่เป็นที่ยอมรับกันในหมู่ผู้ศึกษาแล้วว่าลักษณะของครอบครัวจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นวงจร กล่าวคือเริ่มจากครอบครัวขยาย ในขณะที่คู่สมรสใหม่ยังอาศัยอยู่กับบิดามารดา ไปเป็นครอบครัวเดี่ยวเมื่อคู่สมรสใหม่แยกครัวออกไป อีกหลายปีต่อมาเมื่อลูกโตและอยู่ในบ้าน ครอบครัวก็กลับมาเป็นครอบครัวขยายและเปลี่ยนแปลงไปเป็นครอบครัวเดี่ยวอีกครั้งลักษณะนี้เห็นชัดในครอบครัวเกษตรในชนบท

Mason et al. (1987) (อ้างใน สุกัญญา หุตะเครณี, 1989) ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน และขนาดครัวเรือนเฉลี่ยในประเทศไทย ให้ความหมายประชากรและครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 1960 และทศวรรษที่ 1980 ได้เพิ่มสูงขึ้นมาก และในช่วงระหว่างปี 1980-1985 จำนวนครัวเรือนในปี 1985 มีจำนวนเป็น 10.2 ล้านครัวเรือน หรือเพิ่มขึ้น 1.5 ล้านครัวเรือนจากปี 1980 ทั้งนี้เนื่องจากอัตราการเพิ่มประชากรโดยเฉลี่ยเป็นร้อยละ 2 ต่อปี ทำให้จำนวนประชากรในปี 1985 มีจำนวน 50.9 ล้านคน ซึ่งเพิ่มขึ้นเป็นเท่าตัวจากปี 1960 แต่จำนวนสมาชิกในครัวเรือนกลับลดลง กล่าวคือ จากจำนวนสมาชิกเฉลี่ยครัวเรือนละ 6 คนในปี 1970 ลดลงเป็น 5 คนในปี 1980 และมีแนวโน้มลดลง

นิพนธ์ พัวพงศกร ได้คาดประมาณประชากรและครัวเรือนในปี 2528 ว่ามีจำนวนครัวเรือน 10.2 ล้านครัวเรือน และในปี 2548 จำนวนครัวเรือนจะเพิ่มขึ้นเป็น 18.1 ล้านครัวเรือน ทั้งนี้โดยมีอัตราการเพิ่มครัวเรือนต่อปีสูงกว่าร้อยละ 2.9 ในขณะที่อัตราประชากรต่อปีร้อยละ 1.4 ดังนั้นจะเห็นได้ว่าขนาดของจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมีแนวโน้มลดลงไปเรื่อย ๆ จากครัวเรือนที่มีสมาชิกโดยเฉลี่ย 5 คนไปเป็น 4 คน และ 3 คนตามลำดับ (นิพนธ์ พัวพงศกร อ้างใน สุกัญญา, 1989)

เมื่อขนาดขององค์ประกอบครัวเรือนเล็กลง มีสมาชิกเหลือเพียง 3-4 คน ย่อมหมายความว่าครอบครัวเดี่ยวจะมีมากขึ้นในสังคมไทยและเมื่อพิจารณาแยกเขตเมืองและเขตชนบท จะพบว่าในเขตเมืองจะมีครอบครัวขนาดเล็กเพิ่มมากขึ้น

2.2 สถานภาพหัวหน้าครัวเรือน

สาเหตุของการเกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดของครอบครัว อันเนื่องมาจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม สังคมเกษตรมาสู่สังคมอุตสาหกรรมและพานิชยกรรมนั้น ยังส่งผลต่อสถานภาพหัวหน้าครัวเรือนชายหญิง กล่าวคือจากงานวิจัยของสุกัญญา (1989) ในเรื่อง "Determinants of Household Structure in Thailand" โดยใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะแรงงาน (LFS) รอบที่ 3 ปี พ.ศ. 2530 เพื่อหาตัวกำหนดทางด้าน

เศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อโครงสร้างครัวเรือน พบว่าจำนวนครัวเรือนมีคู่จะลดลงจากร้อยละ 74 เป็นร้อยละ 69 ในขณะที่เดียวกันครัวเรือนที่ผู้หญิงไว้คู่เป็นหัวหน้าจะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 17 เป็นร้อยละ 20 ซึ่งโดยเปรียบเทียบกันแล้วมีมากกว่าครัวเรือนที่ผู้ชายไว้คู่เป็นหัวหน้าครัวเรือนถึง 4-5 เท่า นอกจากนี้แล้วครัวเรือนที่ผู้หญิงไว้คู่เป็นหัวหน้า ยังต้องแบกรับเลี้ยงดูเด็กและคนชรามากกว่าครัวเรือนประเภทอื่น ๆ อีกด้วย

นอกจากนี้ สุภัญญา (1989) ได้ชี้ขนาดของสังคมไทยไว้ว่าขนาดของหญิงไทยไว้คู่จะมีมากขึ้นและจะมีการแต่งงานช้าลง อันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดจากปัจจัยภายนอกทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เช่น การศึกษา และการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมซึ่งเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้หญิงไทย ทำให้ผู้หญิงเข้าสู่ตลาดแรงงาน พัฒนางาน และพึ่งพิงตนเองได้มากกว่าเดิม

2.3 รูปแบบและประเพณีการตั้งครอบครัว

การพิจารณารูปแบบและประเพณีการตั้งครอบครัว เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะครอบครัวและระบบเครือญาติ ในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตนั้น จะต้องพิจารณาทั้งภาคเมืองและภาคชนบท ระบบเครือญาติของสังคมไทยเป็นระบบการนับญาติสายคู่ (Bilateral system) ซึ่งให้ความสำคัญกับญาติพี่น้องข้างพ่อและญาติพี่น้องข้างแม่เท่าเทียมกัน แต่มีความโน้มเอียงที่จะให้ความสำคัญกับญาติพี่น้องข้างแม่มากกว่า ในการเลือกที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานและการสืบทอดทรัพย์สินบางส่วนสังคมไทยไม่ได้มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานอย่างใดอย่างหนึ่งตายตัวลงไป เท่าที่พบการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานของคนไทยมีทั้งแบบที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่หรือญาติพี่น้องฝ่ายหญิง (Matrilocal หรือ Uxorilocal) แบบที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่หรือญาติพี่น้องฝ่ายชาย (Patrilocal หรือ Virilocal) และแบบที่แยกออกไปตั้งครอบครัวใหม่ตามลำพัง (Neolocal) (จุไรรัตน์ จันทน์ธำรง, 2529)

เมื่อพิจารณาแยกตามรายภาค เขตเมืองและชนบท พบว่าการเลือกที่อยู่ภายหลังการแต่งงานที่พบแพร่หลายมากที่สุดคือเป็นลักษณะที่สมรสแล้วตั้งอยู่กับพ่อแม่และญาติพี่น้องฝ่ายหญิง งานการวิจัยของ กัสสร (1969-1970 และ 2532) ซึ่งอาศัยข้อมูลจาก the Longitudinal Study of Social, Economic and Demographic Change in Thailand (Round I, 1969-1970) และข้อมูลจากโครงการสำรวจประชากรและอนามัยในประเทศไทย (TDHS) ซึ่งเก็บข้อมูลในปี 2530 จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นสตรีวัยเจริญพันธุ์ทั้งหมดจำนวน 6,775 คน ยังยืนยันผลการศึกษาดังกล่าวคือประเพณีการตั้งครัวเรือนหลังสมรสของหนุ่มสาวไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากตลอดเวลา 30 ปีที่ผ่านมา นั่นคือ การตั้งครัวเรือนหลังสมรสกับพ่อแม่ฝ่ายหญิงนั้นยังคงรูปแบบเดิมเด่นชัด โดยเฉพาะในเขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (72.4%) ภาคเหนือ (59.3%) ภาคใต้ (43.5%) และภาคกลาง (40.4%) และสำหรับในเขตเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพมหานคร ประชากรส่วนใหญ่จะแยกครัวเรือนออกเป็นอิสระหลังสมรส (48.5%)

สำหรับในเขตเมืองใหญ่คือกรุงเทพฯ นั้น งานการศึกษาของประสิทธิ์ สวัสดิ์ญาติ (2526) และเทียนฉาย กิระนันท์ และคณะ (2529) กล่าวคือ ประสิทธิ์ สวัสดิ์ญาติ ศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวและระบบเครือญาติในกรุงเทพฯ พบว่าจากจำนวนตำแหน่ง 1,090 ครัวเรือนใน 19 เขตนั้น คู่สมรสใหม่ร้อยละ 55 อยู่กับครัวเรือนพ่อแม่ในช่วงระยะปีแรกของการแต่งงาน หลังจากนั้นจะแยกครัวเรือนในจำนวนตัวอย่างดังกล่าวร้อยละ 89 เป็นครัวเรือนใหม่ที่อยู่ตามลำพังสามีภรรยา และจากการขยายภาพกรุงเทพฯ ในปี 2545 ของเทียนฉาย กิระนันท์ และคณะ คาดว่ารูปแบบของครอบครัวในเขตกรุงเทพฯ ร้อยละ 86.7 จะเป็นครอบครัว

ที่มีสมาชิกจำนวนน้อยประกอบด้วยพ่อ แม่และลูก ส่วนการคาดการณ์แบบแผนการเลือกที่อยู่หลังการสมรสพิจารณาจากแบบแผนในปีแรกของการสมรสที่สามีภรรยาเลือกที่อยู่ตามลำพังนั้นมีจำนวนเพียงร้อยละ 45 เมื่อสมรสเกินกว่าหนึ่งปีแล้วสามีภรรยาเลือกอยู่ตามลำพังมีจำนวนถึงร้อยละ 89 ตามที่ ประสิทธิ์รายงาน

ข้อมูลดังกล่าว สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเขตเมืองที่มีเนื้อที่ในบ้านเพื่ออยู่อาศัยจำกัด รวมทั้งที่ดินบริเวณบ้านไม่พอที่จะให้ปลูกบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกัน ดังนั้นครอบครัวในกรุงเทพฯ จึงเป็นครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) เป็นส่วนใหญ่

จากการศึกษาของอภิชาติและคณะ พบว่าในสังคมไทยสมัยใหม่คู่สมรสใหม่เลือกที่จะอาศัยอยู่กับพ่อแม่มากกว่า มีทรัพย์สินมากกว่า นอกจากนั้นช่วงระยะเวลาที่จะอาศัยอยู่ด้วยกันก็ยังยืดหยุ่นได้ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และทรัพย์สินของคู่สมรสใหม่และพ่อแม่ อย่างไรก็ตาม อภิชาติพบว่าสำหรับคู่สมรสใหม่ในชนบทเลือกที่จะอยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายหญิง แต่ในกรณีคนจีนในเมืองจะเลือกอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายชาย แต่ที่น่าสังเกตสำหรับการวิจัยครั้งนี้พบว่าสัดส่วนของผู้ที่แต่งงานแล้วและแยกกันอยู่มีสูงมาก (อภิชาติและคณะ 1986) อย่างไรก็ตาม การศึกษามีได้สอบถามถึงช่วงระยะเวลาของการแยกกันอยู่ ซึ่งอาจจะมีการณีแยกกันอยู่ชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง หรือเป็นการชั่วคราวเท่านั้น

2.4 การเลือกคู่สมรสและการแต่งงาน

แบบแผนการเลือกคู่ครองและการแต่งงานของสังคมไทย นอกจากจะมีความแตกต่างกันระหว่างอดีตกับปัจจุบันแล้ว ยังมีความแตกต่างกันระหว่างสังคมชนบทกับสังคมเมืองด้วย มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการแต่งงานและการเลือกคู่ครองของหนุ่มสาวในสังคมไทยหลายชิ้นได้สรุปว่า แบบแผนการแต่งงานและการเลือกคู่สมรสของหนุ่มสาวไทยในปัจจุบัน มีลักษณะกึ่งประเพณีและกึ่งสมัยใหม่ กล่าวคือ การเลือกคู่ครองของคนไทยในปัจจุบันอยู่กึ่งกลางระบบที่พ่อแม่หรือผู้ใหญ่เป็นผู้เลือกคู่สมรสให้ กับระบบที่หนุ่มสาวมีเสรีภาพในการเลือกคู่สมรสเอง (จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง, 2529)

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันแบบแผนการเลือกคู่ครองของหนุ่มสาวชาวชนบทในสังคมไทยก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมากนัก ชาย โพรธิสตา ได้ชี้ให้เห็นด้วยว่าการเลือกคู่สมรสเป็นสิ่งที่ชาวบ้านกระทำด้วยความระมัดระวัง ทั้งนี้เพราะว่าชาวบ้านไม่ได้มองว่าการแต่งงานมีความสำคัญเพียงแต่เป็นการเริ่มต้นครอบครัวใหม่เท่านั้น หากยังเป็นกระบวนการสืบต่อของพ่อแม่ด้วย การแต่งงานเป็น 'กระบวนการผลิตซ้ำของครัวเรือน' (Process of Household Reproduction) และไม่ใช่การผลิตซ้ำ ในความหมายทางชีวภาพ (คือการมีลูกหลาน เหลน) เท่านั้น แต่ยังเป็นการผลิตซ้ำทางสังคมและเศรษฐกิจอีกด้วย ถ้าครอบครัวจะดำรงอยู่ต่อไปได้ สมาชิกรุ่นต่อไป ทรัพยากรตลอดจนการเป็นที่ยอมรับของสังคมจะต้องยังคงอยู่ในสภาพดี อย่างน้อยก็ยังคงเหมือนดังที่เคยเป็นมาถ้าหากว่าไม่ดีกว่า ดังนั้นการเลือกคู่สมรสจึงมีความสำคัญมาก และจะต้องเลือกอย่างถูกต้องเหมาะสม มิฉะนั้นอาจจะทำให้ครอบครัวตกต่ำได้ การเลือกคู่สมรสนั้นมีหลายวิธี แต่ที่นิยมกันคือวิธีที่พ่อแม่และตัวลูกเองช่วยกันเลือก ปัจจุบันสตรีในเมือง โดยเฉพาะสตรีที่มีโอกาสได้รับการศึกษาระดับสูงและออกทำงานนอกบ้าน มักจะเลือกคู่ครองเอง พ่อแม่เพียงแต่คอยดูแลและให้คำแนะนำอยู่ห่าง ๆ (ชาย โพรธิสตา, 2526)

2.5 ทักษะชีวิตที่มีต่อการเลือกคู่ครองและการสมรส

ในแผนสตรีระยะยาว (2525-2544) ได้มีการเสนอผลการสำรวจความคิดเห็นสตรีไทยของชาติศึกษา

กรณีสูตร (2524) ว่าชายร้อยละ 48.4 มีความเห็นว่าคุณภาพชีวิตของหญิงเป็นเรื่องสำคัญ สำหรับในเรื่อง เสรีภาพทางเพศพบว่าร้อยละ 72 มีความเห็นว่าคุณภาพชีวิตของหญิงในปัจจุบัน (2524) มีเสรีภาพไม่เท่ากัน แต่คาดว่าในอีก 10 ปีข้างหน้า (2534) มีร้อยละ 47 ที่คิดว่าความไม่เท่าเทียมกันนี้จะดำรงอยู่และจากผล การศึกษาในด้านการศึกษาค้นคว้าของกลุ่มคนอาชีพต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ได้จากการทำวิทยานิพนธ์ในช่วงระยะ ปี 2528 และ 2529 พบว่าผู้ตอบมีความเห็นว่าหญิงชายควรมีความเท่าเทียมกันทางเพศ ซึ่งผู้ตอบมักจะเป็น นิสิตนักศึกษาส่วนกลุ่มคนอาชีพอื่น ๆ เช่น ทหาร ข้าราชการครู พยาบาล ฯลฯ พบว่าในแง่ความสัมพันธ์กับ บุรุษเพศนั้นต้องไม่เกินขอบเขตของประเพณีไทยที่กำหนดไว้ ซึ่งหมายความว่าสังคมไทยก็ยังคงจะยึดถือใน เรื่องทวิมาตรฐานหรือมาตรฐานซ้อน (Double Standard) ในทางเพศอยู่ แต่คงจะยึดถือความบริสุทธิ์ของหญิง เป็นเรื่องสำคัญน้อยลงในการเลือกคู่ครองและยอมรับการมีเสรีภาพทางเพศของหญิงมากขึ้น อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้ในแผนสตรีระยะยาวนั้นก็ได้ระบุไว้ว่า "การเรียกร้องความเสมอภาคแห่งสิทธิสตรีนี้มีขึ้นเป็นการส่งเสริม เสรีภาพทางเพศ หากเป็นการลดทวิมาตรฐานที่เป็นการเอาวัดเอาเปรียบกันเพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนรู้ ถึงความต้องการทางเพศ และสามารถสนองตอบความต้องการได้อย่างพอเหมาะพอควรและเพื่อการปกป้อง มิให้หญิงตกเป็นเหยื่อของการข่มเหงทางเพศอยู่ร่ำไป"

ภัสสร (2529) ได้ศึกษากลุ่มหญิงโสดเรื่องพื้นฐานด้านครอบครัว เช่น ความเข้มงวดของพ่อแม่ ภาวะ ด้านการเงินที่ผู้ตอบต้องรับผิดชอบต่อครอบครัว มิได้เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการตัดสินใจแต่งงาน รวมทั้ง การครองตนเป็นโสด จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ผู้ตอบก็ถือว่ามิได้มีแรงกดดันที่ทำให้ตน หรือแม้แต่ครอบครัว ของตนเกิดความกังวลหรือไม่สบายใจ ทั้งนี้อาจมีความรู้สึกว่าการครองตนเป็นโสดในปัจจุบันไม่ใช่เรื่องแปลก รวมทั้งเพื่อนสนิทของผู้ตอบเองส่วนใหญ่แต่งงานเมื่ออายุมากพอควร ซึ่งนับว่าเป็นพฤติกรรมกรรมธรรมใหม่ ที่เกิดขึ้นในหมู่ผู้หญิงรุ่นใหม่

นอกจากนี้ พบว่าจากการศึกษาเจตคติและค่านิยมของสตรีไทยเกี่ยวกับการสมรสในเขตกรุงเทพมหานคร นั้น สตรีส่วนใหญ่ (ยกเว้นผู้ที่แต่งงานแล้ว) มีแนวโน้มที่ยอมรับว่าการอยู่เป็นโสดในปัจจุบันน่าจะดีกว่าการ แต่งงาน และสำหรับผู้ตอบที่เป็นโสด ได้ระบุสาเหตุสำคัญที่ทำให้ตนยังคงโสดจนถึงปัจจุบันว่าเป็นเพราะ ต้องการความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ต้องการอยู่คนเดียวเป็นอิสระ ไม่ต้องการมีภาระจากการมีครอบครัว หรือการดูแลบุตร รวมทั้งไม่สู้จะมีความกังวลเท่าใดนักกับสถานภาพการเป็นโสดของตน ซึ่งนับว่าค่อนข้าง แตกต่างจากค่านิยมแบบเก่าที่ถือว่า "เป็นผู้หญิงต้องแต่งงาน"

ปัจจัยที่ถูกระบุว่าเป็นสาเหตุสำคัญทำให้ผู้ตอบอยู่เป็นโสดมีหลายปัจจัยด้วยกัน เช่น พอใจที่จะอยู่ เป็นอิสระตัวคนเดียว ต้องการหาความก้าวหน้าในอาชีพการงานมากกว่าการใช้ชีวิตคู่ รวมทั้งไม่ต้องการรับ ภาระจากการมีครอบครัวและการเลี้ยงดูลูก ฯลฯ ซึ่งอาจจะถือได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นค่านิยมแบบใหม่ และเป็น ทัศนคติของคนยุคใหม่ที่แปรเปลี่ยนจากที่เคยเป็นมาในอดีตที่ถือว่า หน้าที่และบทบาทของสตรีคือการแต่ง งานและการรับผิดชอบงานภายในบ้าน

สิ่งสำคัญและน่าสนใจคือ คำตอบของผู้ตอบซึ่งได้จากคำถามส่วนอื่น ๆ ยังชี้ให้เห็นว่า หญิงยุคใหม่ ต้องการสวมบทบาทแบบใหม่ที่ตนเองจะมีส่วนร่วมมากขึ้นทั้งในระบบเศรษฐกิจและสังคม และมีแนวโน้มว่า ต้องการความเป็นอิสระมากขึ้นจากการผูกพันของระบบเก่าในสังคมและครอบครัวในหลายๆ เรื่อง เช่น การ ตั้งครัวเรือนเป็นอิสระภายหลังการแต่งงาน

3. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านระบบความสัมพันธ์ในครอบครัว

3.1 บทบาทหน้าที่ของสามี/ภรรยา

(1) การตัดสินใจ

ในสภาพปัจจุบันจากผลการศึกษาวิจัยในช่วงปี 2520-2529 พบว่าเจตคติของชายหญิงในสังคมเมืองที่มีต่อบทบาทสามีภรรยาเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น คือชายหญิงได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องของครอบครัว ทั้งในด้านการทำมาหากิน การตัดสินใจมีบุตร การอบรมบ่มนิสัยทวงสังคม การศึกษาต่อของบุตร การใช้จ่ายทรัพย์สินเงินทองภายในครอบครัว ฯลฯ และยังพบว่าปัจจัยที่ทำให้หญิงมีโอกาสมีส่วนร่วมตัดสินใจในประเด็นสำคัญนั้นมาจากการศึกษา การประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นผลนำมาซึ่งการสมดุลในอำนาจภายในครอบครัว

ในสังคมชนบทนั้นการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ผลการศึกษายังไม่ค่อยชัดเจนนัก เช่น จากผลจากการสอบถามเจตคติของชายและหญิงใน 4 ภาค จำนวน 39 หมู่บ้านของโครงการวิจัยผู้นำท้องถิ่นสตรีของกองวิชาการ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อเดือนมกราคม 2528 พบว่าทัศนคติต่อบทบาทชายและหญิงในครอบครัวมีความแตกต่างกันออกไปค่อนข้างมาก ทำให้สรุปผลได้ยากกว่าผู้ให้สัมภาษณ์ชายยอมรับให้สตรีมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ภายในครอบครัว รวมทั้งการมีบทบาทในทางสังคมหรือการเมืองมากนักน้อยเพียงใด

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาข้อมูลของการศึกษาวิจัยพบว่าชายมีเจตคติว่า สถานภาพทางสังคมของชายดีกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่าหญิง และที่น่าสนใจก็คือเหตุผลประกอบที่ว่าผู้หญิงกับผู้ชายมีสถานภาพไม่เท่าเทียมกัน และถ้าหญิงต้องการจะได้รับการยอมรับ หญิงก็ต้องแสดงความสามารถ และมีผลงานที่เห็นได้ เจตคติดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงจะต้องทำงานหนักยิ่งขึ้นอีกเพื่อทำให้เกิดการยอมรับในความสามารถ และหญิงจะไม่ได้รับสถานภาพเท่าเทียมชายก็เพราะความเป็นหญิงถึงแม้จะมีความสามารถ นอกจากนั้นยังมีการศึกษาพบว่า ปัญหาอุปสรรคการพัฒนาสตรีก็คือ ค่านิยมสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี

(2) ภาระงานบ้าน

ประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่สามีภรรยาที่น่าสนใจ คือ เรื่องภาระงานบ้านซึ่งหมายถึงการหุงหาเตรียมอาหาร การทำความสะอาดบ้านเรือน การทำความสะอาดเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งแต่เดิมหญิงเป็นผู้รับภาระตลอดมา และแนวโน้มก็ยังคงเป็นเช่นนั้นอยู่ ทั้งนี้เพราะจากผลการศึกษาเจตคติในเรื่องนี้ โดยเฉพาะในสังคมชนบทซึ่งยังไม่มีเครื่องทุ่นแรงเข้าไปรับภาระเหมือนสังคมเมืองนั้น นกัศ ศิริสัมพันธ์ (2530) ได้ศึกษาชนบทแห่งหนึ่งพบว่า ผู้ชายมีทัศนคติว่างานบ้านเป็นงานเบา แต่ก็ป็นงานน่าเบื่อและเป็นงานที่ผู้หญิงจะต้องทำอยู่แล้วเป็นประจำตามปกติ และมีผู้หญิงร้อยละ 51 ของกลุ่มสตรียากจนเห็นด้วยว่างานบ้านน่าเบื่อเพราะเป็นงานที่ไม่มั่นคงจบสิ้น จากข้อมูลที่ได้จากผลการศึกษาครั้งนี้และการทำงานกับชาวบ้านในชนบทพบว่า โดยภาพรวมการแบ่งงานกันทำแล้ว ภาระหน้าที่งานบ้านจะตกกับภรรยาและลูกสาว

จากข้อมูลในแผนสตรีระยะยาว ได้ชี้ให้เห็นว่าชั่วโมงการทำงานของสตรีเกษตรกรใช้เวลาทำงานในไร่นา 1,6๘๘ ชั่วโมง/ปี ในขณะที่ชายใช้เวลา 2,29๘ ชั่วโมง/ปี แต่เมื่อรวมเวลาที่ทำงานบ้านด้วยแล้วหญิงใช้เวลาถึง 3,89๘ ชั่วโมง/ปี โดยที่ชายไม่ได้ทำงานบ้านเลย และจากภาระหน้าที่งานบ้านนี้เองที่เป็นปัญหาอุปสรรคที่ทำให้สตรีเกษตรกรขาดโอกาสหรือมีโอกาสน้อยในการแสวงหาความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการครองเรือนและการอาชีพ และในกรณีเช่นนี้เป็นปัญหาของสตรีที่ต้องทำงานนอกบ้านในทุกกลุ่มอาชีพ

สำหรับในสังคมเมืองการเปลี่ยนบทบาทระหว่างสามีภรรยาในเรื่องงานบ้านอาจจะยังไม่ได้รับการยอมรับ แต่จะเป็นด้านการช่วยสุดหรือแบ่งเบาภาระกัน และประกอบกับสังคมเมืองมักจะมีอาชีพเครื่องทุ่นแรงหรือการมีผู้รับจ้างทำงานบ้านซึ่งก็ไม่ทันสมัย อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้กลุ่มสตรีในเมืองที่ควรได้รับการพิจารณาน่าจะเป็นกลุ่มสตรียากจน กลุ่มสตรีในชุมชนแออัด กลุ่มสตรีทำงานก่อสร้าง หรือทำงานรับจ้างทั่วไป เพราะภาระหน้าที่ดังกล่าวยังคงอยู่กับสตรีโดยสิ้นเชิง

นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัย พบว่า แม่ที่ทำงานและมีทำงานรายงานว่าตนใช้เวลาส่วนใหญ่ในการดูแลลูก การดูแลลูกและครอบครัวเป็นงานหนักสำหรับแม่ทั้งสองกลุ่ม แม้จึงขาดโอกาสและความกระตือรือร้นเท่าที่ควรในการติดตามข่าวความก้าวหน้าและแสวงหาความรู้ต่าง ๆ จากทางสื่อมวลชนเพื่อการพัฒนาตนเองและลูก ทั้งเป็นที่น่าสังเกตว่าบทบาทของสตรีไม่อาจจะพัฒนาไปไกลได้เท่าที่ควร เนื่องจากสังคมยังไม่อาจตอบสนองความต้องการของแม่ในการที่จะได้รับสวัสดิการด้านการเลี้ยงดูเด็กอย่างถูกต้องและเพียงพอในภาวะปัจจุบัน (จรรยา สุวรรณทัติ และคณะ, 2524)

(3) ชีวิตครอบครัว

จากบรรทัดฐานของสังคมที่วางไว้เกี่ยวกับการสมรสย่อมหมายถึงความรักระหว่างกันทั้ง 2 ฝ่าย การปรับตัวเข้าหากันและซื่อสัตย์ต่อกันในเรื่องทางเพศ มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเสรีภาพในการแสดงความเป็นตัวของตัวเองซึ่งควรมีเป็นอย่างมากที่สุดครบเท่าที่สมควรกระทบกระเทือนความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ฯลฯ และกำหนดหญิงชายสามารถปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่สังคมวางไว้ให้ ชีวิตการแต่งงานย่อมราบรื่นปราศจากความขัดแย้งภายในครอบครัวตลอดชั่วชีวิตของการอยู่ร่วมกัน สาเหตุของความแตกร้างในครอบครัวมักเกิดจากภรรยาที่สามีภรรยาให้ความสำคัญในบรรทัดฐานดังกล่าวข้างต้นแตกต่างกัน และนำมาสู่ปัญหาต่าง ๆ ภาวะของความขัดแย้งที่จะก่อให้เกิดปัญหาที่เพิ่มระดับความรุนแรงไปเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงขั้นสุดท้ายคือ การหย่ากันตามกฎหมายและการแยกกันอยู่ในที่สุด

สภาพปัญหาและสาเหตุที่พบจากชีวิตครอบครัวในปัจจุบันมีแนวโน้มว่าจะทวีความรุนแรงต่อไปในอนาคต หากการมองปัญหาของผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดแผนพัฒนาประเทศชาติยังมีมุมมองที่แตกต่างกันไป สภาพปัญหาและสาเหตุมีดังต่อไปนี้

(3.1) การจดทะเบียนสมรสซ้อน

การรับรองความเป็นภรรยาตามกฎหมายย่อมถือทะเบียนสมรสเป็นสำคัญ ประเด็นปัญหาข้อขัดแย้งประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในครอบครัวและเป็นปัญหาร่วมของสตรีทั้งที่เป็นภรรยาคนเดิม และภรรยาคนใหม่ กล่าวคือ สามีแสดงความไม่ซื่อสัตย์ต่อภรรยาคนเดิมด้วยการไปมีภรรยาคนใหม่โดยการจดทะเบียนสมรสซ้อนหรือในบางกรณีภรรยาคนเดิมมิได้มีการจดทะเบียนที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่เป็นภรรยาที่แท้จริง ทำให้ผู้ที่ เป็นภรรยาซึ่งมาทีหลังกลับเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมาย

(3.2) การมีภรรยาโดยไม่เปิดเผย

ในประเด็นปัญหาที่สตรีต้องประสบ ในกรณีนี้ในสมัยดั้งเดิมเมื่อสามีมีภรรยาหลายคน ภรรยาคนแรกมักจะรับรู้และตกอยู่ในสภาวะจำยอม เพราะสามีเป็นผู้มีอำนาจเต็มในครอบครัวและเป็นผู้หาเลี้ยง แต่ลักษณะเช่นนี้ในสังคมดั้งเดิมปรากฏในครอบครัวขุนนาง แต่สำหรับครอบครัวของชาวบ้านโดยทั่วไป

ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏข้อมูลชัดเจนนัก สำหรับในสังคมปัจจุบันและมองไกลไปถึงอนาคต การมีภรรยาโดยไม่เปิดเผยนี้จะเป็นปรากฏการณ์ที่มีในปัจจุบัน และคาดว่าจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะในเมือง เนื่องจากมีอุปทานของสตรีมีเป็นจำนวนมาก สตรีเหล่านั้นมาจากชนบทต้องการรายได้สนับสนุนครอบครัวในชนบทที่ส่วนมากตกอยู่ในสภาพยากจน สตรีเหล่านี้ส่วนมากจะหารายได้ในภาคบริการ เช่น ในสถานอบอาบนวด หรือสำนักงานต้อนรับแขก โอกาสที่จะเป็นภรรยาเก็บ อาทิมีการพบกับนักธุรกิจที่มาใช้บริการโดยที่นักธุรกิจผู้มีรายได้พอจะเสนอให้ที่พักในรูปของบ้านเช่าหรือแฟลต มีเงินเดือนให้ใช้จ่ายใช้สอย หรือแม้กระทั่งซื้อรถให้ บางรายมีรายได้พอที่จะเลิกอาชีพ แต่บางรายก็อาจยังคงหารายได้จากแหล่งเดิมด้วย สัญญาการเป็นภรรยาเก็บที่จะสิ้นสุดเมื่อใดก็ขึ้นอยู่กับความพอใจของฝ่ายชายที่จะบอกเลิก และเมื่อเลิกแล้วส่วนมากภรรยาเก็บที่เป็นหญิงบริการเหล่านี้มักจะกลับมาประกอบอาชีพตามเดิม มีบางรายที่ภาวะการเป็นภรรยาเก็บขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของฝ่ายหญิงเอง โดยที่อาจอยู่ในอาชีพเดิมและมีฐานะภรรยาเก็บระยะหนึ่งจนสามารถหาเวลาศึกษาวิชาชีพ เช่น คัดम्म คัดเสื้อเพิ่มเติม และออกมาประกอบอาชีพใหม่คือ ช่างผม ช่างตัดเสื้อและอาจหา ครอบงใหม่ได้ฐานะภรรยาเก็บก็หมดไป หรือบางรายอาจเลื่อนฐานะจากภรรยาเก็บไปเป็นภรณาน้อย โดยที่ ฝ่ายชายรับไว้เป็นภรรยาที่ออกหน้าออกตามากขึ้น มีบางรายที่อาจกลายเป็นภรรยาที่ถูกต้องตามกฎหมาย หากฝ่ายชาย (ซึ่งโดยมากมีภรรยาแล้ว) ทำการหย่าขาดจากภรรยาเดิม

(3.3) ความรุนแรงในครอบครัว

ความรุนแรงในครอบครัว หมายถึง การทำร้ายกันระหว่างสมาชิกในครอบครัวให้บาดเจ็บ พังร่างกายและข่มขืนใจให้อีกฝ่ายหนึ่งกระทำในสิ่งที่เขาไม่ปรารถนา ระดับความรุนแรงนั้นแตกต่างกันตั้งแต่ การทะเลาะโต้เถียงกัน การทำร้ายร่างกายด้วยอวัยวะหรืออาวุธ ไปจนถึงการทำลายชีวิตหรือทำลายพัฒนา การทรงบุคลิกภาพของบุคคล อาทิ การกระทำหรือละเลยที่เป็นข้อบกพร่องในบทบาทหน้าที่ของสามีภรรยา และหรือบทบาทหน้าที่ของบิดามารดาในการเลี้ยงดูบุตรอย่างเหมาะสม ดังนั้น เมื่อปัญหาความรุนแรงเกิดขึ้น ในครอบครัวย่อมมีผลกระทบต่อสมาชิกทุกคน และผลกระทบดังกล่าวก็จะมีผลลัพธ์ที่แตกต่างกันไป ตามสถานการณ์บทบาทของสมาชิกในครอบครัวนั้น

ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวเป็นปัญหาสากลที่เกิดขึ้นในทุกสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมสมัยดั้งเดิม หรือสังคมแบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่เกิดขึ้นในทุกระดับชนชั้นและทุกระดับการศึกษา อย่างไรก็ตามผู้ที่ได้รับ ผลกระทบโดยตรงจากปัญหาความรุนแรงในครอบครัวก็คือผู้หญิงที่เป็นภรรยาและบุตร กล่าวคือ ความขัดแย้ง ในครอบครัวเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติของการอยู่ร่วมกัน แต่เมื่อความขัดแย้งแปรเปลี่ยนไปถึงจุดที่ใช้ความ รุนแรงต่อกัน ภรรยา มักจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบเพราะเป็นฝ่ายที่มีร่างกายอ่อนแอกว่า สังคมไทยในอดีตการ พูบตีภรรยาเพื่อเป็นการสั่งสอนเป็นสิทธิอันชอบธรรมของสามี และได้รับการรับรองจากกฎหมาย

ได้มีการสรุปความคิดเห็นต่อปัญหาความรุนแรงในครอบครัวจากผู้เข้าร่วมสัมมนาจังหวัดเชียงใหม่ อุบลราชธานี สงขลา นครสวรรค์ และกรุงเทพมหานคร (บ้านพักผู้หญิง มูลนิธิหญิง จัดร่วมกับกรมประชา-สงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ระหว่างเดือนมิถุนายน-ตุลาคม 2532) พบว่าสาเหตุของปัญหามาจาก

1. ความไม่เข้าใจกันภายในครอบครัวระหว่างสามีภรรยา เนื่องจากอายุของคู่สมรสที่แตกต่างกันมากเกินไป ความเหงา
2. ปัญหาเศรษฐกิจ เช่น ยากจนเกินไป และร่ำรวยมากเกินไป การไม่มีอาชีพการงานที่แน่นอน และการว่างงาน

3. ความไม่รับผิดชอบ ไม่รู้หน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว
4. สังคมไม่ตระหนักในสิทธิของผู้หญิง เช่น ค่านิยมทางสังคมไม่ถูกต้องขนบธรรมเนียมประเพณีที่สนับสนุนให้ผู้ชายใช้ความรุนแรงกับผู้หญิงได้มาก สังคมไทยมีทัศนคติต่อการครองเรือนโดยชายอยู่ ผู้ชายเป็นใหญ่ สังคมให้คุณค่าทางวัตถุมากกว่าคุณธรรม ฝ่ายหญิงถูกบังคับโดยประเพณีและวัฒนธรรม
5. ขาดความรู้เรื่องเพศสัมพันธ์
6. พื้นฐานทางอารมณ์ของคนในครอบครัวแตกต่างกัน การอบรมเลี้ยงดูที่ขาดศีลธรรม จริยธรรม ขาดการศึกษาที่ทำให้ไม่รับทราบหน้าที่ของตน
7. สภาพแวดล้อมด้านอิทธิพลของการโฆษณาจาาสื่อมวลชนที่ก่อให้เกิดการเลียนแบบในทางที่ไม่ถูกต้อง
8. ปัญหาทั้งสุขภาพกาย สุขภาพจิต ซึ่งรวมทั้งการมีพฤติกรรมทางเพศไม่ปกติ

กอบกุล วยะนาคร ได้พิจารณามาตรการทางกฎหมายกับปัญหาความรุนแรงในครอบครัวไว้ว่า จากการพิจารณากฎหมายอาญาและกฎหมายแพ่งที่เกี่ยวข้องจะพบว่า มีมาตรการทางกฎหมายอยู่หลายประการที่คุ้มครองสิทธิของหญิงที่ตกเป็นฝ่ายเสียหายเปรียบจากความรุนแรงในครอบครัว ปัญหาของการกำจัดความรุนแรงในครอบครัวจึงไม่น่าจะเกิดจากรขาดกฎหมายคุ้มครองเป็นสาเหตุใหญ่ หากแต่เกิดจากการบังคับใช้กฎหมายให้เกิดผลอย่างจริงจัง ทั้งนี้ นอกจากจะมาจากแนวโน้มโดยทั่วไปว่าคู่กรณีไม่นิยมจะให้เรื่องถึงโรงถึงศาล แล้วยังเกิดจากเจตคติในส่วนของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องที่มองความขัดแย้งในสถาบันครอบครัวว่าเป็นเรื่องที่ไม่ควรกลายนอกไม่ควรจะเข้าไปยุ่งเกี่ยว และหากเป็นไปได้ควรจะให้มีการประนีประนอมกันดีกว่าที่จะปล่อยให้เรื่องราวลุกลามไปถึงขั้นที่อาจจะทำให้ครอบครัวต้องแตกแยกหรือถึงขั้นหย่าขาดจากกัน ด้วยเหตุนี้แม้ว่าความขัดแย้งและความรุนแรงในครอบครัวจะมีอยู่มากมายแต่การบังคับใช้กฎหมายก็เกิดขึ้นน้อยมาก

สำหรับภรรยาซึ่งเป็นผู้เสียหายเอง ก็มักจะขาดความตื่นตัวในการคุ้มครองสิทธิของตนเองในบางกรณีอาจจะเกิดจากความไม่รู้กฎหมาย แต่สาเหตุใหญ่คงจะเกิดจากความยึดถือที่ว่าตนเองควรจะทนต่อไปเพื่อครอบครัวและลูก จึงเกรงว่าการหันไปใช้มาตรการทางกฎหมายจะทำให้ครอบครัวต้องแตกแยกจากกัน หรือเกรงว่าลูกจะกลายเป็นเด็กมีปัญหาเพราะพ่อแม่แยกจากกัน

สภาพความรุนแรงของปัญหาความรุนแรงในครอบครัวอีกรูปแบบหนึ่ง คือการที่ผู้หญิงในครอบครัวถูกข่มขืนโดยสามีของตนเอง พ่อข่มขืนลูกสาว และรวมทั้งญาติพี่น้องผู้ชายคนอื่น ๆ ข่มขืนญาติผู้หญิงในครอบครัว ข้อมูลดังกล่าวจะพบได้จากหน้าหนังสือพิมพ์แม้ว่าจะมีจำนวนน้อยมากที่ปรากฏเป็นข่าว แต่ถ้าเจาะลึกถึงกรณีศึกษาในโรงพยาบาลหรือคลินิกผู้ป่วยทางจิตเวชจะพบกรณีของผู้เคราะห์ร้าย มีอาการป่วยทางจิตซึ่งถึงขั้นต้องได้รับการบำบัดรักษาแล้ว อาทิ การศึกษาสภาวะด้านจิตใจและความล้มเหลวในการปรับตัวของผู้หญิงที่มีประวัติการถูกระทำการทางเพศ ในโรงพยาบาลจำนวน 70 คน พบว่าเป็นผู้มีประวัติการถูกระทำการทางเพศในวัยเด็ก ในจำนวนนี้เป็นผู้ที่ถูกระทำการทางเพศในครอบครัว จำนวน 24 คน (34.3%) (สุนีย์ เกียวกิ่งแก้ว, ถาวร รามโยธิน, 2531)

ดังนั้น ปัญหาความรุนแรงในครอบครัวนั้นเป็นปัญหาสังคมอีกปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะมีผลกระทบโดยตรงต่อบุคลิกภาพของคนตลอดจนต่อพัฒนาการของบุคคลนับตั้งแต่วัยเด็ก นอกจากนี้ยังเป็นพื้นฐานของการเกิดปัญหาสังคมอื่นๆ อีกมาก เช่น เด็กขาดสารอาหาร การติดยาเสพติด ปัญหาเด็ก

วัยรุ่น เด็กจรจัด-เร่ร่อน โอลิมปิกเด็ก และอาชญากรรมอื่น ๆ

(3.4) การหย่าร้าง

การหย่าร้างเป็นอีกพฤติกรรมหนึ่งที่เป็นตัวชี้ให้เห็นถึงความไม่มั่นคงในการมีชีวิตร่วมกัน เมื่อศึกษาถึงข้อขัดแย้งระหว่างสามีภรรยาจนถึงขั้นหย่าร้างของครอบครัวไทยในสมัยปัจจุบันนี้ นำที่จะมีสาเหตุซับซ้อนมากกว่าในอดีต และในสภาพสังคมแบบดั้งเดิมการหย่าร้างไม่ค่อยปรากฏชัดนัก และถ้าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากฝ่ายชายไปประพฤตินอกใจด้วยการมีภรรยาใหม่ ฝ่ายหญิงก็มักจะยอมรับสภาพทนกล้ำกลืนอยู่ได้เพื่อเห็นแก่ลูก และฝ่ายชายก็ยังให้การเลี้ยงดูหญิงนั้น ไม่ได้ทอดทิ้ง ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นทำให้ชายหญิงต้องแยกกันออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวเพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ซึ่งแต่เดิมครอบครัวเป็นหน่วยผลิตทั้งชายและหญิงต้องร่วมกันผลิตโดยเฉพาะอาชีพทางการเกษตร อุตสาหกรรมในครัวเรือน ธุรกิจภายในครอบครัว ฯลฯ แต่จากพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต สามีและภรรยาจะออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวจะมีความผูกพันกันน้อยลงไป คนในครอบครัวจะมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น การพึ่งพากันทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเอื้ออาทรต่อกันลดลงไป และในบางอาชีพก็เป็นสาเหตุให้เกิดการขัดแย้งไปจนถึงขั้นการหย่าร้างได้ โดยเฉพาะอาชีพที่สามีภรรยาต้องแยกกันอยู่ เช่น อาชีพรับราชการที่ต้องมีการโยกย้ายตำแหน่งหน้าที่การงานไปรับราชการต่างจังหวัด หรืออาชีพที่ต้องทำงานในยามค่ำคืน

อย่างไรก็ตามยังไม่มีการศึกษาวิจัยถึงสาเหตุของการหย่าร้างในยุคสมัยปัจจุบันนี้ แต่จำนวนสถิติการหย่าร้างของประชากรในประเทศไทยก็มีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นตลอดในช่วงปี พ.ศ. 2520-2529 กล่าวคือ

เมื่อเปรียบเทียบอัตราการหย่าร้างทั่วประเทศ พบว่า จากจำนวนคู่สมรสที่มาจดทะเบียนการหย่าร้าง จากจำนวน 17,616 คู่ ในปี พ.ศ. 2520 ขยายเพิ่มเป็น 36,602 คู่ ในปี พ.ศ. 2529 และเมื่อเปรียบเทียบอัตราการหย่าร้างระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคอื่น ๆ พบว่าในปี พ.ศ. 2520 จำนวนการหย่าร้างของทั้งประเทศมี 6 คู่ : 100 ในกรุงเทพมหานครจังหวัดเดียวอัตราการหย่าร้าง 17 คู่ : 100 และในปี 2529 จำนวนการหย่าร้างของทั้งประเทศเพิ่มเป็น 11 คู่ : 100 ในขณะที่เขตกรุงเทพมหานครอัตราการหย่าร้างสูงถึง 25 คู่ : 100 หรือ 1 ใน 4 คู่ ตัวเลขดังกล่าวอาจจะใช้เป็นดัชนีปฏิเสธข้อคิดเห็นดั้งเดิมที่ว่าชีวิตคู่เป็นสิ่งที่ทั้งหญิงและชาย โดยทั่วไปต่างปรารถนาที่จะมีเพื่อเป็นหลักประกันทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม

ข้อน่าสังเกตจากตัวเลขดังกล่าว ซึ่งพบว่า อัตราการหย่าร้างในเขตกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเขตเมืองนั้นมีจำนวนผู้จดทะเบียนหย่าร้างสูงมากกว่าภาคอื่น งามาโดยตลอดในช่วง 10 ปีนั้น สาเหตุหนึ่งอาจมาจากชนบทยังจดทะเบียนสมรสกันน้อย แต่มีได้หมายความว่า จะไม่มีปรากฏการณ์การแยกทางกันสูง อย่างไรก็ตามตัวเลขดังกล่าวนับเป็นสิ่งบอกเหตุว่า คู่สมรสไทยกล้าที่จะหยุดชีวิตสมรสลงอย่างเปิดเผยมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

(3.4.1) ผลกระทบของการหย่าร้างและการแยกกันอยู่สตรี

จากการสำรวจสำมะโนประชากรและเคหะในปี พ.ศ. 2513 และ 2523 ด้านข้อมูลสถิติสถานภาพสมรสของชายหญิง ในกลุ่มที่มีการหย่าร้างนั้นพบว่าเพศหญิงในทุกกลุ่มอายุในวัยทำงานตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป มีจำนวนร้อยละของการหย่าหรือแยกกันอยู่สูงกว่าเพศชายในทุกกลุ่มอายุ และโดยเฉพาะในกลุ่มอายุตั้งแต่ 35 ปีขึ้นไปจนถึง 60 ปีจะมีสัดส่วนสูงกว่าถึง 1:4 ซึ่งหมายถึงในกลุ่มอายุดังกล่าวจะมีชายที่สมรสและหย่า 1 คู่ต่อจำนวนหญิงที่สมรสและหย่าจำนวน 4 คู่

สำหรับสถิติตัวเลขของการเป็นหม้ายหรือแยกกันอยู่ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการหย่าร้าง กล่าวคือ จำนวนคู่สมรสที่เป็นหม้ายและอยู่ในวัยทำงานนั้นเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย และตัวเลขมีอัตรา ร้อยละที่สูงกว่ากันมากโดยเปรียบเทียบ อาทิในช่วงอายุ 30-44 ปีความแตกต่างประมาณร้อยละ 2-5 ช่วง อายุสูงขึ้นเป็น 45-54 ปีมีความแตกต่างประมาณร้อยละ 9-14 และเมื่ออายุยิ่งสูงขึ้นคือกลุ่มอายุ 55-59 ปีนั้นพบว่ามีความแตกต่างกันถึงร้อยละ 20

อย่างไรก็ตามผลกระทบที่เกิดจากการหย่าร้างต่อผู้หญิง คือผู้หญิงจะมีสถานะภาพเป็นหัวหน้า ครัวเรือนที่ไร้คู่ ผู้หญิงจะต้องรับผิดชอบตนเองและสมาชิกในครอบครัว และจากการหย่าร้างนั้นแม้ว่าจะไม่มี ข้อมูลสนับสนุนในเชิงสถิติตัวเลขถึงผู้ที่รับภาระเลี้ยงดูลูกเปรียบเทียบกันระหว่างพ่อหรือแม่ในขั้นนี้ แต่ โดยปรากฏการณ์ทั่วไปแล้วแม่จะเป็นผู้รับภาระเลี้ยงดูบุตรเป็นส่วนใหญ่ ฝ่ายชายจะเป็นผู้จ่ายค่าเลี้ยงดูลูกจน ลูกบรรลุนิติภาวะ สำหรับในกรณีนี้ผู้ศึกษาการหย่าร้างในเขต กทม. พบว่าข้อตกลงการเลี้ยงดูบุตรของผู้หย่า ร้างนั้น บุตรมีอยู่ในความดูแลของมารดาหลังการหย่าร้าง มีสัดส่วนใกล้เคียงกับอยู่กับบิดา นอกจากนั้นใน ด้านค่าเลี้ยงดูบุตรที่อยู่กับฝ่ายหญิงนั้นพบว่าเกือบครึ่งหนึ่งของผู้หย่าร้าง ฝ่ายชายยินดีที่จะจ่ายค่าเลี้ยงดูบุตร ให้ แต่ก็ใกล้เคียงกับกลุ่มที่ฝ่ายชายมิได้ให้ค่าเลี้ยงดูหรือส่งเลี้ยงบุตรแก่ฝ่ายหญิงเลยเช่นกัน ในทางตรงกันข้ามค่าเลี้ยงดูที่ฝ่ายชายควรให้แก่ฝ่ายหญิงนั้น พบว่า ถึงสิ้นเห้าของผู้หย่าร้าง ฝ่ายหญิงไม่ได้รับค่าเลี้ยงดูใด ๆ จากฝ่ายชายเลย (นิตยา พิริยะธรรมวงศ์, 2533)

หนึ่งในโรงพยาบาลของรัฐนั้นพบว่ามีคนไข้ประเภทจิตเวชที่มีสาเหตุการบ่บวสืบเนื่องมาจากปัญหา ครอบครัวปีละไม่น้อย เช่น เฉพาะที่แผนกจิตเวชศาสตร์โรงพยาบาลศิริราชแห่งเดียว ปีหนึ่งๆ ก็มีคนไข้ภายในของแผนกราว 400 คน ในจำนวนนี้เป็นคนไข้หญิงเกือบร้อยละ 70 ซึ่งในจำนวนนี้มีร้อยละ 40-50 ของจำนวนคนไข้ทั้งหมดมีสาเหตุของการเจ็บป่วยมาจากปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ถ้า เป็นหญิงที่มีสามีก็จะเป็นปัญหาทั้งถูกสามีข่ม สามีมีเมียน้อย ทั้งข้างไม่ดูแล ประพฤตินอกใจด้วยประการ ต่างๆ คนไข้ของโรงพยาบาลนี้จะเป็นคนไข้ที่มีฐานะยากจนเป็นส่วนใหญ่ แต่จากสถิติของสมาคมสมาพันธ์ รับผิดชอบในเรื่องประเภทเดียวกัน มีตัวเลขที่บ่งว่าหญิงชายที่มีฐานะดีก็มีปัญหาทำนองนี้ไม่แตกต่างกัน (นางน้อย บัญจพรค์, สตรีทัศน์)

3.2 บทบาทของพ่อแม่

(1) การเลี้ยงดูและกระบวนการอบรมบ่มนิสัยทางสังคม

การมีลูกในเกือบทุกสังคม ผู้หญิงนอกจากจะอุ้มท้องแล้วยังต้องมีภาระรับผิดชอบในการดูแลลูก และใช้เวลาอยู่กับลูกมากกว่าผู้ชาย การมีลูกนั้นบางครั้งเป็นปัญหาสำหรับหญิง การมีลูกนอกสมรสหรือมี ลูกที่ไม่พึงปรารถนาเป็นปัญหาต่อแม่อย่างแน่นอน และยังคงเป็นปัญหาต่อเด็ด้วย ชีวิตสมรสอาจเกิด ความขัดแย้งได้ในเรื่องการมีลูก ในบางครอบครัวผู้หญิงอาจจะอยากมีลูกเพื่อผูกมัดสามีไว้ หรือเพื่อเอาใจสามี แต่ในขณะเดียวกันก็รู้ดีว่าการมีลูกจะหมายถึงการออกจากงานหรือการลดความก้าวหน้าทางอาชีพ หรือใน บางครอบครัวสามีไม่อยากจะมียูกทั้งๆ ที่ภรรยาอยากจะมี ดังนั้นในเรื่องของการจะมีลูกหรือไม่มีนั้นน่าจะเป็น การตัดสินใจร่วมกัน แต่ก็ควรจะถือการตัดสินใจของหญิงเป็นสำคัญด้วย เพราะถ้าหญิงนอกจากจะเป็นผู้ อุ้มท้องแล้ว คงจะต้องรับภาระการเลี้ยงดูลูกมากกว่า ในขณะที่เดียวกันหญิงน่าจะตัดสินใจที่จะคุมกำเนิดและ ทำแท้งเมื่อมีเหตุอันจำเป็น

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่เป็นปัญหาสังคมอันเนื่องมาจากปัญหาของการเสียระเบียบของครอบครัวในด้านภาวะไม่ทำหน้าที่บทบาทพ่อแม่ ก็คือ การทอดทิ้งลูก สาเหตุของการที่เด็กถูกทอดทิ้งและเด็กกำพร้าอันเนื่องมาจากครอบครัวและผู้ปกครอง การกลายมาเป็นเด็กถูกทอดทิ้งและเด็กกำพร้าอันนั้นมักเกิดขึ้นกับเด็กเล็กเป็นจำนวนมาก (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยสังคม และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533) ตัวเลขของเด็กถูกทอดทิ้งไว้ที่โรงพยาบาลมีทั้งเด็กปรกติและเด็กพิการทางสมองซึ่งมีจำนวนสูงขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2520-2528 จากจำนวน 673 คน เป็น 1,607 คน (เอกสารทางเลือกพัฒนา, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาฯ, 2533) และข้อมูลสถิติของกรมประชาสงเคราะห์ พบว่าในปี พ.ศ. 2531 มีเด็กถูกทอดทิ้งถึง 5,641 คน

จินตนา นนทประยะ (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ, 2531:171) ได้รายงานจากข้อมูลขององค์การเอกชนสหทัยมูลนิธิที่พบว่า กว่าร้อยละ 80 ของผู้ที่มาขอลูกให้กับมูลนิธิในช่วงระยะ 10 ปีที่ผ่านมาเป็นมารดาที่รับภาระเพียงผู้เดียว (Single mother) และจากการศึกษาภูมิหลังและสภาพปัญหาของมารดาเหล่านั้น อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มมารดาดังกล่าวมีลักษณะดังนี้คือ ร้อยละ 80 ที่มีการตั้งครรภ์นอกสมรส ร้อยละ 70 มารดาที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาทำงาน/เรียนหนังสือตามเมืองใหญ่ และร้อยละ 50 เท่ากัน สำหรับกลุ่มมารดาที่ตั้งครรภ์อายุน้อย 15-20 ปี และตั้งครรภ์ขณะเรียนหนังสือซึ่งมีทุกระดับชั้น (มัธยมศึกษา/อาชีวศึกษา/อุดมศึกษา) (อ้างใน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัยสังคม และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2533)

มีการวิจัยพบว่า การที่พ่อแม่ไม่สามารถแสดงบทบาทหน้าที่ในการเลี้ยงดูให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูก ตลอดจนให้การอบรมบ่มนิสัยทางสังคมที่ถูกที่ควรแก่ลูกได้ ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ทางสังคมเกิดขึ้น กล่าวคือ มีผลงานวิจัยพบว่า ครอบครัวเป็นสาเหตุสำคัญในการผลักดันให้เด็กและเยาวชนเกิดปัญหาทั้งในด้านสุขภาพกาย สุขภาพจิต ปัญหาการกระทำผิดทางกฎหมาย และปัญหายาเสพติด ซึ่งในปัญหาสุดท้ายนี้ได้มีผลงานวิจัยจำนวนมากถึง 136 เรื่อง (ช่วงปี พ.ศ. 2517-2523) ที่ชี้ให้เห็นว่า สภาพบ้านแตกเป็นผลให้เด็กและเยาวชนทำผิด (วิชา มหาคุณ, 2530) จากข้อมูลของทัศนสถานกลาง พบว่า ครอบครัวเป็นสาเหตุอันดับแรกที่เด็กถูกจับเข้าทัศนสถาน (32.7%) รองลงมาคือการมีเพื่อนไม่ดี (32.0%) สุขภาพกายและจิต (13.0%) และอื่น ๆ (2.3%) (Amara Pongsapich et al, 1988b)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเมื่อพิจารณาข้อมูลในระดับมหภาคแล้ว จะพบว่า จำนวนสถิติในด้านอัตรา การเกิดอาชญากรรม จำนวนโสเภณีเด็ก ปัญหาเยาวชน จะมีจำนวนน้อยก็ตาม แต่ปัญหาเหล่านี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ควรจะได้รับการศึกษาแก้ไขอย่างทันที่และเร่งด่วน

(2) ความต้องการเพศของบุตรและการกำหนดบทบาททางเพศ

กล่าวโดยทั่วไปสังคมไทยในปัจจุบัน เมื่อสอบถามถึงความเห็นว่าการมีลูกสาว ลูกชายนั้น เพศใดเป็นเพศที่พึงปรารถนามากกว่ากัน คำตอบที่ได้ก็คือพ่อแม่จะมีความพึงพอใจทั้ง 2 เพศ แต่ในทางปฏิบัติแล้วจะมีความแตกต่างกันตั้งแต่การกำหนดชีวิตเพศให้กับลูก การเลี้ยงดู การแต่งกาย การควบคุมความประพฤติ การอบรมกิริยามารยาท ฯลฯ

จากรายงานผลการวิจัยของสุนัน อมรวิวัฒน์ (2532) ในเรื่องเกี่ยวกับการเลี้ยงดูอบรมเด็กตามวิถีชีวิตของคนไทยพบว่า สังคมไทยยังมีความเชื่อว่าลูกผู้ชายมีหน้าเหมือนแม่และลูกผู้หญิงมีหน้าเหมือน

พ่อจึงจะดี นอกจากนั้นทั้งในด้านการตั้งชื่อ การแต่งตัวก็จะแตกต่างกัน บทบาทด้านการช่วยเหลืองานในบ้าน ถูกมอบหมายให้ทำต่างกันด้วย เด็กผู้หญิงในครอบครัวจะมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลน้องและงานบ้านบางอย่าง เช่น การล้างถ้วยชาม ซักเสื้อผ้า ทำความสะอาดบ้าน ส่วนเด็กผู้ชายอาจได้รับมอบหมายให้ช่วยทอดและจัดโต๊ะเลี้ยง ไนโรนา หรือทำหน้าที่ผ่าฟืนสำหรับใช้ทำอาหารหรือทำงานอื่น ๆ นอกบ้าน สตีเวน ไพเคอร์ ซึ่งศึกษา การอบรมเลี้ยงดูเด็กของชาวบ้านอ้อยในจังหวัดอยุธยา ได้ตั้งข้อสังเกตในทำนองเดียวกันว่า เด็กหญิงในหมู่บ้าน เริ่มช่วยแบ่งเบาภาระของแม่ตั้งแต่อายุ 5-6 ขวบ และเมื่อเข้าวัยรุ่นก็เกือบจะทำงานแทนแม่ได้และเป็นกำลัง สำคัญในการทำงานบ้าน ตรงข้ามกับเด็กชายซึ่งพ่อแม่มักจะให้เรียนหนังสือและไม่ต้องรับผิดชอบงานอะไรมากนัก จนกว่าจะพ้นวัยรุ่นเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ คือ เมื่ออายุ 20 ปี ผู้ชายส่วนมากจะบวชประมาณหนึ่งพรรษา หลังจากนั้นก็จะแต่งงานมีครอบครัว

นอกจากนี้ยังมีผลการสำรวจของสมิท สมิธการ และสุนทรีย์ โคมิน (2522) ที่น่าสนใจคือ การอบรมเลี้ยงดูลูก ยังมีการเน้นที่จะปลูกฝังแบบดั้งเดิมของหญิงและชายอยู่ดี ดังจะเห็นได้จากความเห็นที่ว่า ในเรื่องต่อไปนี้จะต้องอบรมลูกสาวเป็นสำคัญ คือ การมีคู่รัก การบ้านการเรือน และมารยาท ส่วนลูกชายจะ เน้นในเรื่องการอบรม การพึ่งพาหาเลี้ยงตนเองเป็นสำคัญ

สาเหตุของการเลี้ยงดูอบรมลูกสาว ลูกชายแตกต่างกันนั้น เมื่อพิจารณาจากบทบาทของสตรีใน ฐานะลูกสาวจะพบว่าลูกสาวมักจะเป็นคนที่คอยดูแลพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า โดยเฉพาะลูกสาวที่เป็นผู้รับมรดกบ้าน ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ ได้ชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบบุญ คุณ พ่อแม่โดยเฉพาะแม่มีบุญคุณใหญ่หลวงต่อลูกในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูลูกจนเติบโตใหญ่ บุญคุณ ของพ่อแม่เป็นสิ่งที่ลูกไม่สามารถจะทดแทนได้หมด และลูกสาวมีโอกาสตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ในลักษณะที่ แตกต่างจากลูกชาย ลูกชายสามารถตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ด้วยการอุปถัมภ์เป็นพระภิกษุ แต่ลูกสาวไม่ สามารถทำเช่นนั้นได้ จึงต้องแสดงความกตัญญูทดเวทิต่อพ่อแม่ด้วยการช่วยทำงานบ้าน ประณิบัติรับใช้ และ ให้เงินทำนไว้ใช้สอยหรือแต่งงานกับผู้ชายดี ๆ ซึ่งจะช่วยเหลือหนุนเจือจุนพ่อแม่ที่น้องของภรรยาได้ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ และสตีเวน ไพเคอร์ มองว่าความเชื่อถือและแนวการปฏิบัติเกี่ยวกับลูกชายและลูกสาวข้างต้น ยังเห็นได้จากการที่เด็กหญิงและเด็กชายในสังคมไทยได้รับการเลี้ยงดูไม่เหมือนกัน

จากการศึกษาในประเทศไทย ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความคาดหวังของสตรีในการพึ่งพาอาศัยบุตร เฉลิษา บุรีภักดี (Chalio Buripakdi, 1977:29) พบว่า ผู้ตอบส่วนมากต้องการมีบุตรสาวไว้เพื่อช่วยเหลืองานบ้าน งานในครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทและชนชั้นต่ำในเขตเมือง ส่วนเหตุผลสำหรับมี บุตรสาวไว้เพื่อดูแลเมื่อยามแก่ชรา นั้นมีน้อย สำหรับความต้องการบุตรชาย ผู้ตอบส่วนใหญ่ร้อยละ 83 เห็น ว่าการมีบุตรชายนั้นมีความสำคัญมาก และต้องการให้บุตรชายสืบสกุลของครอบครัว และผู้ที่อยู่ใน เขตชนบทนั้นต้องการให้บุตรชายช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าผู้ที่อยู่ในเขตเมือง นพวรรณ จงวัฒนา และจุฬา มนัสไพบูลย์ (2529:71-73) ได้วิจัย พบว่า มารดาในเขตชนบทร้อยละ 86.8 ต้องการพึ่งพา บุตรชายยามชราและร้อยละ 94.4 ต้องการพึ่งพาบุตรสาวยามชรา สำหรับมารดาในเขตเมืองนั้นต้องการพึ่ง พาบุตรชายและบุตรสาว ร้อยละ 65.3 และร้อยละ 73.1 ตามลำดับ

การอบรมภายในครอบครัวสำหรับเด็กหญิงถึงแม่จะเป็นครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและ สังคมแตกต่างกันก็ยังมีในเรื่องการทำงานบ้าน การเป็นเมียและแม่ที่ดีเช่นเดียวกัน กล่าวคือในครอบครัวที่ มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดี ก็จะเน้นหนักไปในทางกิริยามารยาท การเป็นแม่ศรีเรือน การประกอบอาหาร

การประดิษฐ์เครื่องใช้ต่างๆ ภายในบ้าน ส่วนเด็กหญิงในครอบครัวยากจนหรือในชนบทก็จะได้รับการสั่งสอนให้เลี้ยงน้อง ช่วยทำงานบ้าน ม.ร.ว.อศิน ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเด็กหญิงจากครอบครัวที่มีรายได้ต่ำในแหล่งชุมชนแออัดจะต้องเริ่มช่วยแม่เลี้ยงน้องและทำงานบ้านตั้งแต่อายุได้ประมาณ 8 ปี ในขณะที่เด็กชายในวัยเดียวกันยังคงถูกปล่อยให้เที่ยวเล่นตามสบาย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการอบรมสั่งสอนจึงเน้นให้สตรีประพฤติตนอยู่ในกรอบหรือแนวทางซึ่งสังคมโดยเริ่มตั้งแต่สถาบันครอบครัวเป็นผู้กำหนดให้แนวความคิดนี้ถูกส่งต่อมาเป็นเวลานานนับไม่ถ้วน จนกลายเป็นความรู้สึกนึกคิดและค่านิยมของสตรีนั่นเองและยังคงยึดถือปฏิบัติต่อมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่ควรพิจารณาเพื่อการป้องกันปัญหาสังคมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต กล่าวคือ มีงานวิจัยพบว่า ในสภาพปัจจุบันครอบครัวมีเจตคติด้านบวกต่อการยอมรับการกระทำที่สะท้อนออกมาให้เห็นถึงการขาดจริยธรรม ค่านิยม จารีตประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงาม ซึ่งน่าจะมีผลต่อกระบวนการอบรมบ่มนิสัยทางสังคมแก่บุตรหลานต่อไปในอนาคต เช่น การมีเจตคติเป็นบวกต่อการยอมรับว่า 'ทำอะไรก็ได้เพื่อให้ได้เงินมาก' หรือ 'มีใครยั่วสาวได้สาวเอา' นอกจากนั้นในการสะท้อนเจตคติต่อค่านิยมในด้านความซื่อสัตย์สุจริต การไม่เอาเปรียบนั้นเป็นการแสดงเจตคติในเชิงลบ เช่น 'ถ้าไม่อยากเชือกก็อย่าซื้อ' หรือ 'ซื้อถูกกินหมดคงจึงจะรวย' ฯลฯ

ดังนั้นการสะท้อนเจตคติที่แสดงให้เห็นถึงการขาดจริยธรรม ค่านิยม ขนบประเพณีที่ดีงาม ดังกล่าวย่อมจะมีผลถึงบุตรหลาน ในฐานะที่จะเป็นผู้ถูกหล่อหลอมด้วยการปลูกฝังกระบวนการเรียนรู้ ทำให้เด็กขาดภูมิคุ้มกัน (โสภณ ชูพิกุลชัย, 2537)

(3) การแบ่งเบาภาระการเลี้ยงลูก และการกำหนดบทบาททางเพศ

บทบาทและหน้าที่สำคัญของสตรีในฐานะภรรยาและมารดา คือ การเป็นผู้อุ้มท้อง และเป็นผู้รับภาระส่วนใหญ่ในการเลี้ยงดูลูก สภาพสังคมไทยจากอดีตและปัจจุบัน การแบ่งเบาภาระการดูแลเลี้ยงดูลูกในช่วงปฐมวัยนั้น ภาพที่ปรากฏทั้งในเมืองและชนบทผู้เป็นพ่อจะมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระในกรณีที่พ่ออยู่บ้านได้ มีผู้สนใจศึกษาสอบถามเจตคติของชายหญิงในด้านการเลี้ยงดูลูกทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท (ภัสสร, 2529 และ นภัส, 2530) พบว่าผู้ตอบทั้งชายหญิงมีความคิดเห็นว่า 'การเลี้ยงดูลูกควรถือเป็นหน้าที่ร่วมกันของสามีภรรยา' ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกที่ว่าภาระดูแลและอบรมลูกนั้นควรเป็นหน้าที่อย่างสำคัญที่จะต้องกระทำร่วมกันทั้งสามีและภรรยาและไม่ควรถือว่าเป็นหน้าที่ของฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดแต่เพียงฝ่ายเดียว

สำหรับในสังคมเมือง เนื่องจากสังคมปัจจุบันและอนาคตสตรีได้มีบทบาทเข้ามามีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมากขึ้นและมีความจำเป็นที่จะควรให้มีส่วนร่วมมากขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังนั้นบทบาทในด้านการเลี้ยงดูลูกจึงถูกแบ่งเวลาไปเพื่อภารกิจดังกล่าวข้างต้นมากยิ่งขึ้น และได้มอบหมายภารกิจนั้นให้กับพี่เลี้ยงเด็ก สถานรับเลี้ยงเด็กก่อนและก่อนวัยเรียน และ/หรือศูนย์เด็ก ฯลฯ ทั้งนี้เพราะครอบครัวในเมืองมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว มีพ่อแม่ลูกอยู่ตามลำพัง

สภาพปัญหาที่พบคือมีงานวิจัยพบว่า สตรีที่อยู่ในครอบครัวเดี่ยวมีปัญหาในการเลี้ยงดูบุตรในช่วงปฐมวัยมากกว่าสตรีที่อยู่ในครอบครัวขยาย ปัญหาที่สตรีต้องเผชิญได้แก่วิถีการเลี้ยงดูบุตรที่ผู้เลี้ยงปฏิบัติต่อบุตรของตน และการที่ต้องเปลี่ยนสถานที่และผู้เลี้ยงบ่อยๆ นอกจากนั้นแล้วงานวิจัยยังพบว่าปัญหาจะคลี่คลายลงเป็นอย่างมาก ถ้ามีการจัดสถานรับเลี้ยงเด็กในหน่วยงานจะทำให้แม่มีโอกาสได้ดูแลบุตรใกล้ชิดขึ้น พ่อแม่

ยังไม่มีควมไว้วางใจในสถานรับเลี้ยงเด็กเอกชนเพราะยังด้อยคุณภาพ แต่ถ้ามีคุณภาพก็จะมีราคาจำสูงมาก ครอบครัวที่มีรายได้สูงถึงจะสามารถใช้บริการได้

ดังนั้นเมื่อทั้งพ่อและแม่ต่างมีภารกิจนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ โอกาสในการที่พ่อ-แม่จะเป็นผู้เลี้ยงดูอบรมบ่มนิสัยสังคมแก่บุตรด้วยตนเองตั้งแต่วัยเด็กไปจนถึงวัยรุ่นย่อมน้อยตามไปด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ-แม่ลูกย่อมจะลดลงไปจากสภาพของการที่มีเวลาอยู่ร่วมกันน้อย และยังไม่มีความสัมพันธ์ ซึ่งเป็นผลให้เด็กบางคนมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากสังคม โดยเฉพาะเด็กที่เติบโตขึ้นมาในสังคมเมืองที่สับสนวุ่นวาย

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือปัญหาในการอบรมบ่มนิสัยสังคมให้แก่เด็กของพ่อแม่ทั้งในเมืองและชนบท กล่าวคือ ในแง่มานุษยวิทยาถือว่าบทบาททางเพศนั้นเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ครอบครัวมีบทบาทหน้าที่กำหนดบทบาททางเพศเพราะครอบครัวต้องการคงไว้ซึ่งบูรณภาพและเสถียรภาพ ภายในครอบครัวพ่อจะแสดงบทบาทนำในการเป็นสื่อการกระทำ (Instrumental) ส่วนแม่จะแสดงบทบาทนำในการเป็นสื่อความรู้สึก (Expressive) หากไม่มีปฏิบัติการเบี่ยงเบนลูกชายและลูกหญิงก็จะพัฒนาบุคลิกภาพให้มีบทบาทตามพ่อและแม่ตามลำดับ พร้อมทั้งเกิดความคาดหวังต่อบทบาทที่พึงมีของเพศตรงกันข้าม แต่เมื่อพ่อแม่ไม่มีเวลาเพียงพอ นอกจากทำให้บุตรขาดการรับแบบความประพฤติจากพ่อแม่แล้ว ค่านิยมที่บุตรได้รับจากหน่วยสังคมภายนอกครอบครัวยังอาจขัดกันทำให้การพัฒนาการของเด็กมีปัญหา การแสดงพฤติกรรมที่เรียกว่าทวิมาตรฐานหรือมาตรฐานซ้อน (Double Standard) คือการขาดความแน่นอนของการใช้ค่านิยมเป็นมาตรฐานในการตัดสินความถูกต้อง โดยเฉพาะในเรื่องการมีความสัมพันธ์ทางเพศนอกครอบครัวและเป็นการกระทำที่เพศชายสามารถกระทำได้ สังคมไม่ตำหนิตัดสินินโทษ หรือบางครั้งผู้กระทำเองกล่าวตำหนิผู้อื่นในขณะเดียวกันก็ประพฤติเช่นเดียวกับที่คนอื่นทำ นอกจากปัญหาดังกล่าวแล้ว ปรากฏการณ์ในสังคมเมืองที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่การเป็นเกย์ การเป็นทอม-ดี้ ฯลฯ การมีสัมพันธ์ทางเพศในลักษณะรักร่วมเพศเหล่านี้ เป็นต้น

3.3 บทบาทสตรีในฐานะย่า ยาย

บทบาทและสถานภาพสตรีซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบครอบครัว และเครือข่ายได้แก่บทบาทและสถานภาพในฐานะ ย่า ยาย ในครอบครัวขยาย (Extended family) ซึ่งในยุคสมัยหนึ่ง ยาย-ย่า จะเป็นผู้มีสถานภาพในครอบครัวสูงเป็นที่เคารพนับถือจากลูกหลาน แต่ในสภาพสังคมปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตพบว่าครอบครัวไทยมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากยิ่งขึ้น ทั้งในเมืองและชนบท ดังกล่าวแล้วข้างต้นจากการวิจัยพบว่าครอบครัวขยายไม่อาจทำหน้าที่ครอบครัวที่ดีได้ โอกาสปู่-ย่า-ตา-ยาย จะถูกทิ้งให้อยู่ตามลำพังมีมากขึ้น (พีรสิทธิ์ คำนวนคิดปี, 1980, นิสา ชูโต, 2525, สุชาติ ภิระนันท์, 2528, นภาพรณี ชโยวรรณ และคณะ, 2531) และในปัจจุบันลูกหลานส่วนใหญ่ออกไปทำงานข้างนอกชนบท รวมทั้งมีการรับวัฒนธรรมเมืองมากขึ้นนำไปสู่ความเสื่อมของการเคารพเชือฟังและความใกล้ชิดกับญาติผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้คนที่เขาใจใส่ผู้สูงอายุก็มีน้อยลง (วีรสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และ โยธิน แสงวงศ์, 2533)

จากการคาดประมาณประชากรปรากฏว่า ประชากรผู้สูงอายุจะเพิ่มในสัดส่วนที่สูงกว่ากลุ่มอายุอื่น กล่าวคือ สัดส่วนของประชากรที่เป็นผู้สูงอายุจะเพิ่มจากประมาณร้อยละ 5 ในปี พ.ศ. 2523 เป็นร้อยละ 9 ในปี พ.ศ. 2553 และเป็นร้อยละ 13 ในปี พ.ศ. 2563 ดังนั้นประชากรไทยจะสูงอายุขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในอีก 20-30 ปีข้างหน้า แม้ว่าอัตราส่วนเพศของผู้สูงอายุ (ชายต่อหญิง 100 คน) จะไม่เปลี่ยนแปลงมากในอนาคตกล่าวคือจะยังคงมีผู้สูงอายุชายน้อยกว่าผู้สูงอายุหญิง แต่พบว่า กลุ่มหญิงสูงอายุที่เป็นกลุ่มสตรีที่เคยสมรส เป็นหม้าย

แยกกันอยู่และหย่า มีจำนวนสูงขึ้นและมีแนวโน้มสูงขึ้นมากกว่ากลุ่มสูงอายุชาย (นภาภรณ์ ชโยวรรณ และคณะ, 2533, บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 2524 และ Suganya Hutaserani, 1989)

จำนวนสถิติการหย่าร้างแยกกันอยู่และการเป็นหม้ายของกลุ่มวัยสูงอายุวัย 2 เพศ จะพบว่าเพศหญิงจะมีจำนวนร้อยละที่สูงกว่าในทั้ง 2 สถานภาพสมรส กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2523 กลุ่มหญิงสูงอายุ 60-64 ปี และเป็นหม้ายมีจำนวนร้อยละ 37.7 ในขณะที่กลุ่มชายสูงอายุวัยเดียวกันมีจำนวนร้อยละ 10.05 และจำนวนร้อยละความแตกต่างจะเพิ่มสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ เมื่อวัยสูงอายุยิ่งขึ้นทั้งนี้เนื่องจากช่วงอายุขัยของสตรีสูงกว่าบุรุษ

ดังนั้น ปัญหาของประชากรสูงอายุจะตกอยู่กับสตรีเพศมากกว่าบุรุษเพศ ทั้งนี้เพราะอายุขัยของสตรีโดยเฉลี่ยสูงกว่าของบุรุษ เมื่อย่างเข้าสู่วัยชรา สตรีจะมีโอกาสที่จะต้องอยู่โดดเดี่ยวไร้คู่สมรสในอัตราส่วนที่สูงกว่าเพศชายในวัยเดียวกันมาก สืบเนื่องมาจากการตายของคู่สมรส และความสามารถของเพศชายที่จะสมรสใหม่ได้ เมื่อคู่สมรสของตนตายลง แม้ว่าตัวเองจะยังคงอายุมาก การยอมรับให้ผู้หญิงที่เป็นหม้ายหรือผ่านการหย่าร้างมาแล้วแต่งงานใหม่นั้นอาจขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ระดับการศึกษา ค่านิยมแบบใหม่ เจตคติ "เปิดกว้าง" ของคนเมืองซึ่งยอมรับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้

นภาภรณ์ ชโยวรรณ และคณะ ยังชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อมโยงระหว่างผู้สูงอายุกับครอบครัวคือการได้รับการช่วยเหลือจากลูกซึ่งมีได้ขึ้นอยู่กับการอาศัยอยู่ใกล้ไกลกันหรือไม่ มีผู้สูงอายุร้อยละ 97 ที่ได้รับการช่วยเหลือจากลูกอย่างน้อย 1 คน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มิได้รับการดูแลจากการช่วยเหลือดังกล่าว อย่างไรก็ตามยังมีผู้สูงอายุที่ต้องอยู่คนเดียว ไม่มีลูกที่จะคอยดูแลช่วยเหลือ แม้ว่าจะมีจำนวนค่อนข้างน้อย (ร้อยละ 6.4 และมีได้แยกกลุ่มชายหญิงไว้) ดังนั้นจะต้องมีแหล่งที่จะให้การช่วยเหลือแก่ผู้สูงอายุเหล่านี้

เมื่อพิจารณาสวัสดิการการให้การช่วยเหลือผู้สูงอายุแล้ว พบว่า ในชนบทยังขาดสวัสดิการด้านการดูแลผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การนันทนาการ และกิจกรรมด้านสังคม ผู้สูงอายุของไทยส่วนใหญ่อาศัยอยู่บ้านตนเองโดยลำพังหรือกับลูกหลาน ผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาหนัก ได้แก่ ผู้ยากจน เนื่องจากแผนงานการให้ความช่วยเหลือมีอยู่ค่อนข้างจำกัดและลูกหลานทั้งหญิงและเด็กที่เป็นสมาชิกในครอบครัวต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ผู้สูงอายุเหล่านั้นถูกทอดทิ้งให้อยู่บ้านตามลำพัง

จากประเด็นปัญหาที่ว่าผู้สูงอายุเริ่มมีบทบาทในครอบครัวน้อยลงไปทุกที และมองว่าคนหนุ่มคนสาวเท่านั้นที่จะเป็นกำลังแรงงานสำคัญ ทั้งๆ ที่ผู้สูงอายุเหล่านั้น โดยเฉพาะย่า ยาย รับภาระในการดูแลบ้านดูแลหลาน ที่พ่อแม่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน หรือไปทำงานในต่างจังหวัด ทั้งๆ ที่ร่างกายแข็งแรงน้อยลง นอกจากนี้บางรายที่มีฐานะยากจนยังต้องหารายได้เลี้ยงตนเองด้วย ดังนั้นหน่วยงานของทั้งภาครัฐ และเอกชนที่เกี่ยวข้องจึงควรที่จะได้มีการพิจารณา เพราะผู้สูงอายุก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและเป็นผู้มีประสบการณ์ความรู้ที่มีคุณค่าต่อกระบวนการพัฒนาสังคม การเปิดโอกาสดังกล่าวจะช่วยลดปัญหาด้านจิตใจ เช่นความเหงา ความรู้สึกว่ามีชีวิตอยู่อย่างไรคุณค่าได้อีกด้วย และเป็นการให้ผู้สูงอายุเกิดความภาคภูมิใจในการมีชีวิตอยู่ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เป็นการช่วยพัฒนาสถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุที่เปลี่ยนไปให้กลับมีความสำคัญในชุมชนเหมือนเดิม (วีระสิทธิ์ สิทธิไตรย์ และคณะ, 2533, Amara Pongsapich, 1990)

4. สรุปและข้อเสนอแนะ

4.1 ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย

จากสภาพปัญหาและแนวโน้มที่เกิดขึ้นทั้งในปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียน

จึงขอเสนอให้มีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยให้ครอบครัวเป็นกลไกสำคัญของสถาบันสังคมในการกำหนดคุณลักษณะเกี่ยวกับชีวิตเพศและครอบครัว ซึ่งประกอบด้วย การลบล้างค่านิยมทวิมาตรฐาน ครอบครัวควรมีความกลมเกลียว มีความรักและเคารพซึ่งกันและกันและมีการแบ่งเบาภาระงานบ้านจากสตรี ดังนั้นเพื่อที่จะให้เป็นการบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวควรที่จะมีการกำหนดนโยบายดังนี้

(1) รัฐควรมีปณิธานทางการเมืองในอันที่จะส่งเสริมให้บทบาทของครอบครัวในการพัฒนา โดยให้ความสำคัญต่อบทบาทของพ่อและแม่ให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในครอบครัว และช่วยกันเลี้ยงดูลูก

(2) รัฐและเอกชนจะต้องดำเนินการจัดบริการให้คำปรึกษาแนะนำกลุ่มเป้าหมายในด้านชีวิตเพศและชีวิตครอบครัวทุกรูปแบบ

(3) รัฐและเอกชนควรจัดสวัสดิการเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของชาย/หญิงในฐานะที่เป็นพ่อแม่ และควรให้ความคุ้มครองแก่หญิงในชีวิตครอบครัว

4.2 ข้อเสนอแนะด้านมาตรการ

(1) จัดสวัสดิการเพื่อแบ่งเบาภาระของหญิงในฐานะที่เป็นแม่ และควรให้ความคุ้มครองแก่หญิงในชีวิตครอบครัว

(2) จัดสวัสดิการเพื่อช่วยให้ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่อยู่คนเดียวสามารถอบรมเลี้ยงดูลูกให้เติบโตอย่างสมบูรณ์ทางด้านร่างกายและจิตใจ

(3) จัดให้มีสถานที่สาธารณะเพื่อให้ครอบครัวได้มีโอกาสใช้เวลาพักผ่อนร่วมกันอย่างอิสระและไม่สิ้นเปลือง

(4) จัดให้มีสวัสดิการให้คำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว

(4.1) ความรุนแรง

(4.2) ชีวิตครอบครัว middle-age syndrome

(4.3) เพศสัมพันธ์ในครอบครัว

(5) รณรงค์ให้เกิดความรู้และเจตคติที่ดีต่อชีวิตเพศและครอบครัว

(6) สร้างค่านิยมว่าสามีควรแบ่งเบาภาระงานบ้านจากภรรยา และอบรมเด็กชายตั้งแต่เล็กไม่ให้ละเลยงานบ้าน

(7) ให้กระทรวงมหาดไทยควรเร่งรัดดำเนินการจัดการกับการจดทะเบียนสมรสชั้นรองอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

(8) ให้มีการรณรงค์โดยผ่านสื่อทุกรูปแบบที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนเจตคติของสังคมในเรื่องเกี่ยวกับค่านิยมความไม่เสมอภาคทางเพศ

(9) ให้กระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ที่มีการจัดการศึกษานอกระบบ การฝึกอบรมวิชาชีพต่างๆ นั้น ควรจัดให้มีการสอดแทรกหลักสูตรการอบรมด้านครอบครัวกับการพัฒนาไปพร้อมกับการให้ความรู้หรือการฝึกอบรมอาชีพอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

- กระทรวงสาธารณสุข. สำนักงานปลัดกระทรวง. กองสถิติสาธารณสุข. *สถิติสาธารณสุข*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, 2531.
- กรมประชาสัมพันธ์. *รายงานประจำปี 2530*. กรุงเทพมหานคร : กรมประชาสัมพันธ์, 2530.
- กรมประชาสัมพันธ์. *รายงานประจำปี 2531*. กรุงเทพมหานคร : กรมประชาสัมพันธ์, 2531.
- กลุ่มเพื่อนหญิง. 'พรรคการเมืองไทยกับนโยบายผู้หญิง.' *สตรีทัศน์*. 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2527).
- เกื้อ แก้วเกตุ. 'สภาพครอบครัวไทยในปัจจุบัน โครงสร้างที่กำลังแตกสลาย.' ในเอกสารหมายเลข 4 ประกอบการสัมมนาระดับชาติ เรื่องบทบาทของครอบครัวในการพัฒนาเด็กและเยาวชน. สำนักงานคณะกรรมการเยาวชนแห่งชาติ, 2532.
- เกริกศักดิ์ บุญญานนท์. *รายงานเรื่องปัญหาในการเลี้ยงดูบุตรของสตรีที่ทำงานนอกร้านในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2530.
- คณะกรรมการวางแผนพัฒนาสตรีระยะยาว. *รายงานการศึกษาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาสตรี ระยะยาว (2525-2544)*. กรุงเทพมหานคร : ศรุสภา, 2526.
- จอห์น โนเดล, อภิชาติ จาริสฤทธิรงค์ และนิพนธ์ เทพวัลย์. *การปฏิวัติขนาดครอบครัวในประเทศไทย : การลดลงอย่างรวดเร็วของภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศโลกที่ 3*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2530.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันวิจัยสังคม. *โครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา. รายงานคุณภาพการพัฒนา 2532 : สถานะ แนวโน้มและทางเลือกของประชาชนไทย*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันวิจัยสังคม. *โครงการสตรีศึกษา. การสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาวิจัยสตรีในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันวิจัยสังคม และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *การศึกษาสถานภาพและนโยบายเกี่ยวกับเด็กและเยาวชนด้วยโอกาส : เด็กถูกทอดทิ้ง เด็กเร่ร่อน เด็กทำงาน*. กรุงเทพมหานคร, 2533.
- เจลิยว บุรีภักดี. 'ปัญหาและความต้องการด้านสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยในทศวรรษหน้า.' *รายงานการประชุมสัมมนาเรื่องบทบาทของมหาวิทยาลัยในทศวรรษหน้า*. กองวิชาการ สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2527.
- ดวงจันทร์ อาภาวัชรุณณ์. 'คุณจะรู้สึกอย่างไรเพียงเพราะคุณเป็นผู้หญิง.' *สตรีทัศน์*. 2 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2527).
- เทียนฉาย กิระนันท์ และ ไพศาล เล็กอุทัย. *กรุงเทพมหานคร 2545*. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

- นภาพร ชัยวรรณ, มาลินี วงษ์สิทธิ์, จันทร์เพ็ญ แสงเทียนฉาย. 'สรุปผลโครงการวิจัยผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมและประชากรของผู้สูงอายุในประเทศไทย : ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย. *ประชากรศาสตร์*, 5 (มีนาคม 2532).
- นภาพรณี หะวานนท์. 'ผลของการออกไปทำงานนอกบ้านของภรรยาที่มีต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว.' *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ* แผนกสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- นิตยา พิริยะธรรมวงศ์. 'การศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางด้านประชากร เศรษฐกิจและสังคม ระหว่างผู้หย่าร้างและผู้ไม่หย่าร้างในกรุงเทพมหานคร.' *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล*, 2533.
- เน่งน้อย ปัญจพรรค. 'ลูกผู้ชายกับอาชญากรรมต่อลูกผู้หญิง.' *สตรีทัศน์*, 2 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2527).
- ประวิตร ชูวิเชียร. 'สตรีคือผู้แบกภาระ.' *สตรีทัศน์*, 2 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2527).
- ประสิทธิ์ บุญยไพบูรณ์. 'ทัศนคติของนักศึกษามหาวิทยาลัยต่อสถานภาพสตรีในสังคมเมือง.' *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2529.
- ประสิทธิ์ สวาสดีญาติ. *ครอบครัวและเครือญาติในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพมหานคร, 2526.
- พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์. 'การเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ในครอบครัว : ทัศนะเชิงทฤษฎี.' *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา*, 1 (มกราคม 2525), หน้า 1-24.
- พรเพ็ญ เพชรสุขศิริ. *การสำรวจเบื้องต้นของสถานการณ์ความรุนแรงในครอบครัวในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2533.
- พิทยา ลายหู. *กลไกของสังคม*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- ภัทสรี ลิมานนท์. *การศึกษาทัศนคติและค่านิยมของสตรีไทยเกี่ยวกับการสมรส*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- มนทิพ ดาราศรีศักดิ์. 'มูลเหตุจูงใจในการฆ่าสตรี : ศึกษาเฉพาะผู้ต้องขังในทัณฑสถานหญิง.' *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2527.
- มูลนิธิหญิง. *บ้านพักผู้หญิง. ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว* เชียงใหม่ สงขลา อุบลราชธานี นครสวรรค์ กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหญิง, 2532.
- มูลนิธิผู้หญิง. *บ้านพักผู้หญิง. คู่มือปัญหาความรุนแรงในครอบครัว*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหญิง, กุมภาพันธ์ 2532.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. คณะสังคมศาสตร์. *การฝึกอบรมวิจัยด้านสตรีศึกษา. โครงการสตรีศึกษา*. พฤษภาคม 2533.

- มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์. *ครอบครัวกับการอนุรักษ์วัฒนธรรมทางจิตใจของไทย*. กรุงเทพมหานคร, 2524.
- รุ่งพันธุ์ เสงวีรัมย์. "พฤติกรรมตามบทบาททางเครือญาติในครอบครัวในเขตชานเมืองกรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- วลัยลักษณ์ ปานปรุง, รุ่งนภา ทิมะ, อัมพร พิรพลานนท์. *องค์ประกอบที่ส่งผลต่อการศึกษาต่อของนักเรียนที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 : กรณีศึกษา ชุมชนบ้านบรรจบทราย*. กรุงเทพมหานคร : สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- วิชา มหาคุณ. "เยาวชน อาชญากรรม และยาเสพติด." สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด. 4 (มกราคม-สิงหาคม), หน้า 36-42.
- วิรัชสิทธิ์ ลิทธิไตรย์ และโยธิน แสงวงศ์. *ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการมีโครงการพัฒนาที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533.
- ศิริมา วรวรรณ, ม.ร.ว. "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและการเจริญพันธุ์ในเขตชนบทประเทศไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์. คณะทำงานประมาณประชากรในคณะกรรมการนโยบายและแผนประชากร. *การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย 2523-2558*. กรุงเทพมหานคร : กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์, 2531.
- สนิท สมักรการ. *มีเงินก็นับว่าน้อง มีทองก็นับว่าพี่ ระบบครอบครัวและเครือญาติของไทย*. กรุงเทพมหานคร : บรรณกิจ, 2519.
- สุน อมรวิวัฒน์ และคณะ. *การศึกษาเชิงมานุษยวิทยาเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตของคนไทย*. กรุงเทพมหานคร : หน่วยปฏิบัติการวิจัยทางการศึกษาปฐมวัย ภาควิชาประถมศึกษา คุรุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- สุนีย์ เกียวกิ่งแก้ว, ทาวร รามโยธิน. *สภาวะด้านจิตใจและความล้มเหลวในการปรับตัวของหญิงที่มีประวัติถูกทำร้ายทางเพศ*. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2531.
- โสภา ชูพิกุลชัย. *การศึกษาทัศนคติเกี่ยวกับจริยธรรม ค่านิยม ประเพณีและวัฒนธรรมของครอบครัวไทยที่มีผลต่อการอบรมเลี้ยงดูบุตร : ศึกษาเฉพาะกรณีในเขตกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการศึกษาวิจัยปัญหาสังคม สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2532.
- อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ. *รายงานโครงการวางแผนอุดมศึกษาระยะยาว 15 ปี (2531-2545) : อธิพิลภายในและภายนอกและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

- อมร กงศาพิชญ์. *รวมบทความประเด็นเรื่อง 'สตรี'*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- Amara Pongsapich, et al. *Enhancement of Household Capacity in Post Migration Phase of the Asian Regional Programme on International Migration - A report submitted to the United Nations University and the International Labour Office*. Bangkok : Chulalongkorn University Social Research Institute, 1988.
- Aphichart Chamratrithirong, (ed.). *Perspective on the Thai Marriage*. Bangkok : Institute of Population and Social Research, Mahidol University, 1984.
- Bhassorn Limanonda. *NUPTIALITY PATTERNS IN THAILAND : Their Implications for Further Fertility Decline*. Bangkok : Institute of Population Studies, 1988. (Seminar on Fertility Transition in Asia : Diversity and Change, Bangkok, 28-31 March 1988).
- Churairat Chandhamrong. "Changes in Kinship Organization in Rural Thailand." UNESCO Regional Workshop on Socio-cultural Change in Communities Resulting from Economic Development and Technological Progress. Malaysian National Commission for UNESCO, UNESCO Regional Office for Science and Technology for Southeast Asia, 1982.
- Napaporn Chayovan, Malinee Wongsith, Chanpen Saengtienchai. *SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE AGEING OF THE POPULATION*. Bangkok : Institute of Population Studies Chulalongkorn University, 1988.

Tenants in Rental Apartments in Bangkok

*Wathana Wongsekiartirat, Ph.D.**

1. Introduction

Faced with spiraling land prices coupled with large numbers of urban workers on low incomes, high-rise and high-density buildings in central areas of Bangkok have become increasingly necessary to accommodate the growing urban work force and to obviate the need for long-distance commuting to city jobs. Increased density of rooms leads to higher economic returns and the more efficient utilization of land in urban areas. Additionally, the government is able to provide adequate public utilities with a smaller budget for a larger number of people. At present, the rental apartment construction business is rapidly expanding in the central area of Bangkok, with high competition in using better building materials, pricing, and providing facilities for the tenants.

Recently, the government has paid more attention to the management of land in urban areas, especially the land in the projects undertaken by the National Housing Authority (NHA). As a consequence, the construction of high-rise buildings used as rental apartments is an alternative for better utilization of land of the National Housing Authority. However, it is necessary to understand the socio-economic characteristics and attitudes of the tenants towards present conditions of existing rental apartment. The patterns for future demand for rental apartments should also be examined.

2. Research Methods

This study aims to investigate the situation and mechanism of low-income rental apartment in Bangkok. Objectives of the study are : (1) to describe socio-economic characteristics of the tenants with an emphasis on conditions surrounding moving into apartments, demographical data of the tenants' family, and occupation and income, (2) to describe the attitudes of tenants towards the conditions of their present accommodation and facilities provided, and (3) to analyze future demand patterns for rental apartments.

The study was conducted in two different low-income housing environments : the government and private sectors. Ten districts in the central part of Bangkok Metropolitan area were selected; these included the districts of Phayathai, Promprab, Bangkhaen, Hueykhwang, Bangkokai, Prakhonong, Yannawa, Khlongsaan, Bangkoknoi, and Bangkokyai.

Three methods for obtaining information were employed : a questionnaire survey, in-depth interviews, and personal observation. From the survey, 633 questionnaires were collected : these include 124 samples from those living in three apartment sites of the National Housing Authority, namely Dindaeng, Hueykhwang and Bangkokai, and 509 samples from low-income rental apartments in ten districts of the central part of Bangkok Metropolitan area, mentioned above. In each apartment, one or more of people such as the apartment owner, a telephone-operator, a security guard, a cleaner, and a shop-owner were asked for an indepth interview about their opinions on the characteristics of the tenants, the facilities provided, and the possibilities to make improvements to the apartments. In addition, personal observations were made to collect data which could be easily seen in the apartment units and the compound areas.

*A Researcher at Chulalongkorn University Social Research Institute.

3. Socio-Economic Characteristics of The Tenants and Their Households

Results from the study indicate that most typical household heads renting private apartments were single, under 30 years old, quite well educated (i.e. diploma or certificate from College of Commerce, College of Education, and Technical College, and degrees from universities), engaged in clerical and managerial work in the private sector, and coming from several parts of the country. On the other hand most household heads renting NHA apartments were married and over 30 years old, not so well educated (mostly only to the primary education level), working as entrepreneurs/traders, clerical workers and production workers in the private sector, and officers in government agencies and public enterprises, and born in Bangkok. It was also found, from the survey of demographic data, that most of the households in private apartments consisted of members between 20 and 29 years old, resulting in having a larger proportion of people in the labour force; most of whom worked as employees in the private sector. In contrast, the members of the households in NHA apartments were distributed more or less equally in all age groups, and thus having a lower proportion of people in the labour force; most of whom worked as entrepreneurs/traders and employees in the private sector as well as officials.

The apartments studied can be categorized into four types : (a) short-term rental private apartments which were rented on a short-term basis requiring the payment of a deposit equivalent to one or two months rent; (b) long-term rental private apartments for which the tenants paid a large sum of money for the first payment when signing a contract for several years' lease; (c) rental NHA apartments for which the tenants were officially registered at the National Housing Authority; and (d) sub-rental NHA apartments which were sub-let to the households not registered by the National Housing Authority. Most of the tenants in NHA apartments have lived there for more than 6 years, whereas nearly all of the tenants in the short-term rental apartments have stayed there for 1-3 years, implying that short-term rental apartments are treated as temporary dwellings.

There were differences in several characteristics of the households among the four types of rental apartments. Nearly all of the households in NHA apartments were nuclear families. The short-term rental apartments consisted of several household types : a nuclear family; households consisting of siblings, households consisting of friends living together; and the one person household. As the households in private apartments tend not to be families, the size of most households was relatively small : 1 to 3 persons in the private apartments, as opposed to 3-5 persons in NHA apartments. Although the size of households in NHA apartments was larger than that of private apartments, the number of earners was not significantly greater; 1-3 earners in most of the households in NHA apartments and 1-2 earners in most of the households in private apartments. This is because a large number of nuclear families in the NHA apartments were couples with small children. Regarding household income and expenditure, most of the sample households earned and spent between 3001 and 12000 baht per month. Most tenants in short-term rental private apartments paid rents between 1000 and 3000 baht per month, or about 10-20 per cent of their monthly household income as well as expenditure, whereas most households in NHA apartments spent money less than 10 per cent of their monthly household income and expenditure.

4. Attitudes of Tenants Towards Facilities in Private Apartments

Results from the study indicate that the area of the unit in short-term rental apartments was less than 30 square metres, whereas most long-term rental private and NHA apartments had areas of more than 30 square metres. Nearly all of the tenants were provided with a bedroom and a bathroom. Apart from bedrooms and bathrooms, a large number of NHA apartments had a kitchen and a multi-purpose room, whereas those of the short-term private apartments had only a multi-purpose room. Most households were provided with showers, lavatories, closets, wardrobes, and beds by the apartment owners. A dressing-table was also provided by the owners of some apartments. Among appliances in the apartment unit, only an operator-telephone was frequently provided by the apartment owners. Other appliances such as refrigerators, electric fans, televisions, and stereo-amplifiers, were rarely provided, and were mostly bought by the tenants. Nearly all of the sample

households were provided with systems concerning fire prevention, garbage disposal, security guards, and cleaners.

Regarding attitudes towards facilities provided, a large number of the tenants were satisfied with the space provision, and design and decoration of the area for sleeping and cooking, but not with the area for bathing and other purposes (multi-purpose). Most tenants were satisfied with water supply, drainage, electric power, lighting in the building and walkways, but not the ventilation system in the buildings. In general, most tenants were satisfied with the environment in the apartment area; particularly concerning privacy in the apartments, fire prevention and garbage disposal. Most tenants were satisfied with the size of the unit and the rental rate. Only a small number of the tenants were satisfied with the maintenance facilities provided by the apartment owners. It was also found that more than half of the tenants in both private and NHA apartments had never requested improvements to the apartments. Most of these tenants in private apartments said that no problems had occurred since they first rented the apartments, whilst most of these tenants in NHA apartments reported that several problems, particularly building maintenance, fire prevention, and theft, had occurred but had been solved by the tenants individually. This reflects the difference in the management system of the two groups : the owners of private apartments have to pay much attention to their properties and clients for further business, whilst the National Housing Authority can provide only the essential public utilities for the tenants and wants to stimulate the tenants' participation in their own communities. In both the NHA and short-term private apartments, a large number of the tenants had made requests and their requests had been responded to, whilst a small number of tenants were not given responses. Most of the requests from the tenants in the short-term rental apartments concerned electrical repairs, water supply and drainage. Similarly, in NHA apartments, water supply and drainage were important forms of requests for action from the tenants.

5. Future Demand Patterns for Rental Apartments

Among the reasons that tenants gave for selecting the dwellings in which they lived before moving into the present apartments, living with parents and relatives were most important. Selection of the apartments where the tenants were living at the time of survey, was determined by ease of transportation and being near the office. Most of the earners worked in a place not further than 10 kilometres from the apartments, and spent less than half an hour traveling by bus to their offices located in the home districts and the neighbouring districts. As for the reasons for selecting the new places given by those who were planning to move out in the next five years, the most important reasons for tenants of private apartments were wanting to have their own rooms, transportation and being near to the office. For tenants in NHA apartments, the most important reason was wanting to have their own room. Thus, the findings imply that, the tenants moved from their parents' houses (for those born in Bangkok) or relatives' houses (for those not born in Bangkok) to live in the apartments, and continued to move to new places which was nearer to their office or more convenient in terms of transportation. In addition, it was found that a quarter of the tenants in the short-term rental apartments had planned to move out in the next five years; most of these tenants prepared to buy their own houses.

Regarding moving patterns of the tenants from the category of short-term rental apartments, tenants could be classified into three categories : (a) the household heads born in Bangkok moved from a house (a row house, a semi-detached house, and a single-detached house) where most of them lived with their parents; (b) household heads not born in Bangkok who moved from the houses where most of them lived with their relatives and friends; and (c) the household heads who moved from rental apartments and rental rooms in houses. Among the tenants who moved from short-term rental apartments and rental rooms in houses to short-term rental apartments where they lived at the time of survey, many tenants moved from smaller, cheaper rental room to larger, more expensive apartments (though not more than 3000 baht per month). This implies that the appropriate amount of rent is between 1000 and 3000 baht. Results from the regression analysis indicate that the apartments which set a higher amount of rents tended to be those providing airconditioning, a lift in the apartment building, a sofa set, and a dressing-table. These apartments were also

larger. This implies that tenants decided to pay higher rents depending upon their need for facilities provided in the apartments.

An analysis of moves into apartments made by household heads who were not born in Bangkok indicates that only a small number of the tenants moved directly from their hometowns to apartments. Most of the tenants had lived somewhere else for more than four years before moving into the apartments. Moreover, most household heads who were not born in Bangkok moved into Bangkok when they were between 16 and 20 years old and did not live in apartments; nearly all of them moved to Bangkok to live with their relatives in order to study for higher education, and after their graduation, they worked and found their own place to live in Bangkok. From this it appears that the migration rate is less significant for calculating projected requirements of rental apartments.

The findings from the study imply that tenants move in a 'step-by step' fashion. The tenants consist of those Bangkokians who move from their parents' dwellings to live in apartments when their families grow bigger, and those Non-Bangkokians who move to live in apartments when they decide to move from their relatives' dwellings. The first move when leaving is mostly into a small inexpensive apartment. When the family grows bigger the move is often into a larger and more expensive apartment, though not more than 3000 baht. If and when the family feel able, they may take a mortgage out on a small house, with payments ranging between 4000 and 5000 baht per month. Most of the tenants are from two major groups consisting of professional and managerial employees, and clerical-sales-service workers, the provision of rental apartments should focus on these two groups. It is projected that, for short-term planning purposes, about 115,700 households will only be inclined to move into apartments if rents are in the region of about 2000 baht per month.

6. Policy Implications

We recommend that NHA pay more attention to the provision of rental apartments in Bangkok since there have been a number of people working in Bangkok who need temporary dwellings before they can afford to buy their own houses. These people consist of two groups: Bangkokian nuclear families who have moved out of their parents houses because of cramped living conditions; and non-Bangkokians who have moved out of their relatives' house to small inexpensive rental rooms and apartments, and will continue to move 'upwards' into more expensive apartments which are nearer to their offices. Besides, appropriate sites for rental apartments should not be further than 10 kilometres from business centres; for example, Ramkhamhaeng, Prakhong, Saphankhwai, Pratunam, Siam-Square, Silom, Rajawong, Banglampoo and Wongwienyai. This is because transportation and being near the office are regarded as most important reasons for selecting apartments. Moreover, the provision of services such as water supply and drainage system, fire prevention, garbage disposal, cleaners and security guards should be arranged with an emphasis on both quantity and quality. It is necessary for NHA to treat rental apartment projects as public business activities. They should satisfy the needs of low and middle income tenants, and the need for security and hygiene. At the same time, however, they should make full commercial use of the land in the central part of Bangkok. These apartments should be commercially viable as well as public welfare projects. Finally, the NHA should set the monthly rents between 1000 and 2000 baht for semi-furnished apartments and between 2000 and 3000 baht for fully furnished apartments. This is in accordance with the financial status of households whose income and expenditure is between 3001 and 12000 baht. A semi-furnished apartment should provide a bedroom, a bathroom, and a multi-purpose room with such facilities as a bed, a shower, a lavatory, a closet, and a wardrobe. A fully-furnished apartment should provide additional facilities such as a kitchen, a sofa set and a dressing table. Design of the apartment units should also suit several household types such as a nuclear family, households consisting of siblings, households consisting of friends living together, and the one-person household. It is hoped that the findings and recommendations from this study will be of practical value to the National Housing Authority, specifically in its work in planning the development of housing for low and middle income households.

โอกาสทางเศรษฐกิจกับศักยภาพของคนยากจนในเมือง*

นำทิพย์ รัตนสกุล**

บทนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยตลอดระยะเวลา 25 ปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่แผนพัฒนาฉบับที่ 1-5 มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะการเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไปจนสามารถปรับตัวมาโดยลำดับ โดยเฉพาะช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 การขยายตัวทางเศรษฐกิจได้ฟื้นตัวและขยายตัวต่อเนื่องด้วยอัตราเพิ่มเฉลี่ยถึงประมาณร้อยละ 11.6 ต่อปี สูงเกินกว่าเป้าหมายอัตราเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 5 ต่อปี นับว่าเป็นอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างสูงอย่างมากของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

สาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัดนี้สืบเนื่องมาจากการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจนโยบายการเงิน-การคลัง การส่งออกและการลงทุนภาคอุตสาหกรรม ตลอดจนการค้าและการบริการมีลักษณะเปิดกว้างก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจนานาชาติ (Internationalisation) มากขึ้น ขณะเดียวกัน ระบบสังคมไทยก็ได้รับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเริ่มปรับเปลี่ยนจากสังคมชนบทมาสู่สังคมที่มีความเป็นเมือง (Urbanisation) มากขึ้นด้วย

แม้ว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจไทยจะส่งผลดีต่อการจ้างงานและรายได้ของคนในประเทศสูงขึ้นเพราะการรับค่าจ้างแรงงาน ส่งผลให้ประชาชนมีกำลังซื้อและความเป็นอยู่ดีขึ้น และทำให้ภาวะความยากจนของประเทศลดลงก็ตาม แต่ผลการพัฒนาที่ผ่านมาก็ยังไม่มีความเหมาะสมเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มคนและพื้นที่ที่มีมากขึ้น ภาวะการดังกล่าวนี้ส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตแตกต่างกันมากขึ้นโดยลำดับ

1. ความยากจนในเมือง : ภาวะแทรกซ้อนของการเติบโตทางเศรษฐกิจ

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เกิดความมั่นคงในระยะยาวก็ตาม แต่ปัญหาช่องว่างระหว่างรายได้ของกลุ่มคนร่ำรวยและคนยากจนกลับมีความแตกต่างเพิ่มขึ้น จากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า กลุ่มคนร่ำรวยที่สุด 20 เปอร์เซ็นต์แรก มีสัดส่วนของ

* บทความนี้เป็นความคิดเห็นของผู้เขียน โดยเฉพาะ มีไว้เกี่ยวข้องกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่ประการใด.

** เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน ระดับ 6 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

รายได้ต่อรายได้ของคนทั้งประเทศเพิ่มจากร้อยละ 49.3 ในปี 2518/19 เป็นร้อยละ 54.9 ในปี 2530/31 ในขณะที่เดียวกันสัดส่วนของรายได้กลุ่มคนยากจนที่สุดของประเทศ 20 เปอร์เซนต์หลังได้ลดลง คือ จากร้อยละ 6.1 เหลือร้อยละ 4.5 ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน

ยิ่งกว่านั้น ผลการศึกษาโดยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยยังบ่งชี้ให้เห็นว่าภาวะความยากจนของทั้งประเทศและพื้นที่เขตชนบทได้ลดลงจากร้อยละ 29.5 และ 35.8 ในปี 2528/29 เหลือร้อยละ 23.7 และ 29.4 ในปี 2531/32 ตามลำดับ แต่ภาวะความยากจนในเมืองได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 6.0 เป็นร้อยละ 7.0

แม้ว่าภาวะความยากจนในเมืองเพิ่มขึ้นเล็กน้อยก็ตาม แต่หากพิจารณาเกณฑ์รายได้เฉลี่ยของความยากจนเกี่ยวกับเส้นความยากจน หรือที่เรียกว่า Relative Income Shrofall พบว่า ความแตกต่างดังกล่าวมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น และด้วยเหตุที่เขตเมืองโดยเฉพาะ กทม. และปริมณฑลเป็นฐานการผลิตและแหล่งจ้างงานสำคัญของประเทศ ความยากจนของพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งแม้ว่าจะมีอัตราต่ำสุดเพียงร้อยละ 3.4 เมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ แล้วก็ตาม แต่เป็นภาคที่มีคนยากจนในเมืองมากที่สุดถึงร้อยละ 31.0 สภาพการณ์ดำรงชีพและความเป็นอยู่ของคนดังกล่าวขาดความมั่นคงในอาชีพและที่อยู่อาศัย เนื่องจากรายได้ต่ำและไม่แน่นอน รวมทั้งได้รับสวัสดิการและบริการพื้นฐานที่จำเป็นยังไม่เพียงพอเท่าที่ควร

2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 : โอกาสและข้อจำกัดของ คนยากจนในเมือง

วัตถุประสงค์หลักของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ได้กำหนดไว้ 3 ประการหลัก กล่าวคือ (1) รักษาอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง (2) กระจายรายได้และการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคให้กว้างขวางมากขึ้น และ (3) เร่งพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

ภายใต้วัตถุประสงค์ดังกล่าว จะเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างมากมายในเขตเมือง และจะมีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากเขตชนบทเข้าสู่เขตเมืองเพิ่มมากขึ้นด้วย

ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะก่อให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมเศรษฐกิจทั้งสาขาในระบบ (Formal Sectors) และสาขานอกระบบ (Informal Sectors) สถานการณ์แนวโน้มของตลาดแรงงานในเมือง โดยเฉพาะการจ้างแรงงานสาขาในระบบจะขยับตัวสูงขึ้น แต่มีแนวโน้มจะขาดแคลนแรงงาน โดยเฉพาะสาขาที่เกี่ยวข้องกับทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่อย่างไรก็ตาม ผลดีของการขยายตัวของเศรษฐกิจสาขาในระบบจะก่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมเศรษฐกิจสาขานอกระบบที่มีลักษณะพึ่งพากันหรือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตสาขาในระบบเติบโตควบคู่ไปด้วย เช่น การส่งออกเสื้อผ้าสำเร็จรูปหรืออัญมณี เป็นต้น จะนำไปสู่ระบบการว่าจ้างงานในลักษณะของการรับเหมา รับช่วงงานมาผลิต นอกจากนี้ ยังมีการประกอบอาชีพส่วนตัวขนาดเล็กหลายหลาย และมากมายเพิ่มมากขึ้นด้วย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระยะข้างหน้าจะทำให้เขตเมืองเป็นฐานการจ้างงานที่มีขนาดใหญ่เพิ่มมากขึ้น โอกาสของคนในเมืองโดยเฉพาะแรงงานคนจนเมืองจะได้รับโอกาสทางเศรษฐกิจในกรรมงานทำและมีรายได้ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม คนยากจนในเมืองยังมีข้อจำกัดหลายด้านที่จะเป็นอุปสรรคและอาจส่งผลกระทบต่อ การสูญเสียโอกาสทางเศรษฐกิจได้ กล่าวได้ว่า แรงงานคนยากจนในเมืองยังขาดการพัฒนาด้านความรู้ ทักษะ

ฝีมือแรงงาน เพื่อยกสมรรถนะการประกอบอาชีพในการทำงานทั้งสาขาในระบบและสาขานอกระบบ คนยากจนในเมืองประสบปัญหาอาชีพและรายได้ไม่แน่นอน มีสาเหตุสืบเนื่องจากความรู้ความสามารถมีจำกัด ซึ่งมีประมาณร้อยละ 81 ของคนยากจนที่อาศัยในชุมชนแออัด ในสัดส่วนดังกล่าวเป็นแรงงานไร้ฝีมือถึงร้อยละ 60 หัวหน้าครัวเรือนประมาณร้อยละ 90 จบการศึกษาเพียงระดับประถม ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป และค้าขายหอบเร่แฉงลอย รายได้ไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายเพื่อการอยู่อาศัยและจัดหาบริการพื้นฐานได้ตามระเบียบของทางราชการ เศรษฐ์รายได้เฉลี่ยคนยากจนในเมืองมีเพียง 6,324 บาท/คน/ปี ในขณะที่เกณท์รายได้เฉลี่ยของผู้ที่จะสามารถจัดหาที่อยู่อาศัยราคาถูกอย่างน้อย 4,000 บาท/เดือน

ปัจจุบัน ครัวเรือนยากจนที่มีรูปแบบการอยู่อาศัยแบบเช่ามีถึงร้อยละ 40 ของครัวเรือนยากจนทั้งหมด โดยเฉพาะในพื้นที่ของกรุงเทพมหานครมีความเด่นชัดมากที่สุดถึงร้อยละ 17.0 มากกว่าพื้นที่ลำดับรองประมาณ 3 เท่า ได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ เท่ากับร้อยละ 7.0, 6.0 และ 5.0 ตามลำดับ ข้อมูลส่วนดังกล่าวชี้ภาพรวมของรูปแบบการอยู่อาศัยที่คนยากจนส่วนหนึ่งยังมีขีดความสามารถในการจ่ายค่าเช่า และเมื่อพิจารณาคนยากจนอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่มีความสามารถในการจ่ายจะรวมตัวกันอยู่อาศัยในที่สาธารณะ บุกรุกที่ริมคลอง และได้สะพานลอยด้วยแล้ว สะท้อนปัญหาด้านที่อยู่อาศัยของคนยากจนในเมืองที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น

ปัญหาที่ติดตามมาจากสภาพการอยู่อาศัยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้ได้ขาดโอกาสในการศึกษา เพราะไม่มีทะเบียนบ้าน ตลอดจนขาดการเข้าถึงระบบบริการสาธารณสุขบริการพื้นฐานที่จำเป็น ขณะเดียวกันเมื่อหันมาพิจารณาแรงงานคนจนในเมืองส่วนหนึ่งที่มีโอกาสได้งานทำและมีรายได้ แต่ยังคงขาดการดูแลด้านที่พักอาศัยและการปรับปรุงสภาพแวดล้อมในการทำงานทั้งในสถานก่อสร้างและโรงงาน

ปัญหาคนยากจนในเมืองมีทั้งปัญหาปัจเจกชนและปัญหาส่วนรวม สาเหตุหลักของปัญหาดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากขาดองค์กรพัฒนาประชาชน (Non Government Organisation, NGO) ที่จะเป็องค์กรพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนและตนเองให้ได้รับโอกาสทางเศรษฐกิจและดำเนินการเพื่อจัดหาแหล่งเงินทุนสำหรับประกอบอาชีพและที่อยู่อาศัย

3. กลยุทธ์และแนวทางพัฒนาคนยากจนในเมือง

ประสบการณ์ความสำเร็จของประเทศกำลังพัฒนาที่สามารถลดปัญหาความยากจนของประเทศเกิดจากการพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันกลยุทธ์พัฒนาหลักที่นำมาใช้แก้ปัญหาให้กับคนยากจน คือ ให้การส่งเสริมการผลิตที่ก่อให้เกิดการจ้างแรงงานคนยากจนจำนวนมาก ภายใต้การสนับสนุนและให้สิ่งจูงใจแก่กิจกรรมเศรษฐกิจทางด้านการตลาด กฎระเบียบ องค์กร การเงิน ฯลฯ และจัดหาบริการสังคมพื้นฐานที่จำเป็นแก่คนยากจน เช่น ที่อยู่อาศัย การสาธารณสุขมูลฐาน การวางแผนครอบครัว โภชนาการ โดยเฉพาะการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ภายใต้กลยุทธ์หลักดังกล่าว คนยากจนในเมืองที่ถูกกำหนดเป็กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพส่วนตัวขนาดเล็กและธุรกิจขนาดย่อม กลุ่มลูกจ้างเอกชนผู้มีรายได้น้อย โดยวางแผนทางและมาตรการด้านการพัฒนาให้เป็นรูปธรรมเพื่อให้คนยากจนในเมืองกลุ่มเป้าหมายดังกล่าวสามารถดำรงชีพอยู่ได้โดยได้รับสิ่งจำเป็นพื้นฐานพอเพียง และมีความสามารถในการพัฒนาอาชีพและรายได้ให้ฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น

การแก้ไขปัญหาความยากจนในเมืองในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 มีแนวทางหลักในด้านการเพิ่มรายได้และความมั่นคงในการประกอบอาชีพ การปรับปรุงและจัดหาที่อยู่อาศัย การยกระดับคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม และการเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กรพัฒนาชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละด้าน ดังนี้

(1) ส่งเสริมการฝึกอบรมพัฒนาฝีมือแรงงานเพื่อเพิ่มขีดความสามารถของผู้ด้อยโอกาสให้มีความรู้ ฝีมือ ทักษะในการประกอบอาชีพ เพื่อเสริมสร้างโอกาสการมีงานทำและยกระดับรายได้ให้สูงขึ้น ตลอดจนให้มีความมั่นคงในการทำงาน ได้รับรายได้ค่าจ้างที่เป็นธรรม รวมทั้งให้มีสภาพการทำงานที่เหมาะสม มีความปลอดภัยและได้รับสวัสดิการอย่างทั่วถึง

(2) ส่งเสริมการดำเนินงานธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็ให้เป็นแหล่งการจ้างงานของคนยากจนในเมือง และเป็นองค์ประกอบหนึ่งในกระบวนการผลิตของธุรกิจขนาดใหญ่

(3) ส่งเสริมการประกอบอาชีพส่วนตัวขนาดเล็ก ในสาขาเศรษฐกิจนอกระบบในเมืองอย่างเป็นระบบครบวงจร โดยเน้นกลุ่มผู้ค้าหาบเร่ ผู้รับเหมางาน ผู้รับช่วงงาน ผู้รับงานไปทำที่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแหล่งชุมชนแออัด

(4) ส่งเสริมการจัดหาและปรับปรุงที่อยู่อาศัยของคนยากจนในเมืองให้มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และการมีคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้ดีขึ้น

(5) ส่งเสริมความเข้มแข็งขององค์กรประชาชนในชุมชนแออัดให้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนของตนเองมากขึ้น

(6) ส่งเสริมบทบาทขององค์กรเอกชน ให้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความยากจนในเมืองมากขึ้น

(7) ส่งเสริมการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสให้ได้รับสวัสดิการสังคมและบริการสังคมพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมยิ่งขึ้น เพื่อให้สามารถพัฒนาตนเองและเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศต่อไป

4. โดยสรุป

การพัฒนาเศรษฐกิจจะสามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของประเทศในที่สุด แต่ในระหว่างที่ผลลัพธ์ส่วนใหญ่ยังไม่สัมฤทธิ์ผล จะยังคงปรากฏภาวะความไม่แน่นอนและความยากจนอยู่ โดยรัฐจะต้องประคับประคองคนเหล่านั้น ที่ยังคงอยู่ในช่วงของภาวะความไม่แน่นอนให้ได้รับโอกาสที่จะช่วยเหลือตัวเองเพื่อการดำรงชีพ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจของรัฐที่กำหนดไว้จะต้องให้ความสำคัญต่อปัญหาและอุปสรรคที่เผชิญอยู่ในปัจจุบันด้วย

ปัญหาความยากจนเป็นปัญหาที่ต้องการทางเลือกการแก้ไขในระดับนโยบายเพราะความยากจนไม่เพียงแต่แสดงถึงด้านรายได้ที่ต่ำไม่แน่นอน แต่ยังรวมถึงด้านคุณภาพของแรงงานที่จะมีความพร้อมรองรับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมทั้งด้านคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนจนที่ควรได้รับความมั่นคงมีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น

ดังนั้น การช่วยเหลือคนยากจน โดยเฉพาะในเขตเมือง จึงไม่มีข้อกังขาว่าเป็นการช่วยที่ไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศ หากเงื่อนไขสำคัญของความช่วยเหลือคนยากจนให้ช่วยเหลือตนเองต่อไป ด้วยการลงทุนพัฒนาอย่างมีเป้าหมายกลุ่มและแนวทางวิธีการชัดเจน ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาประเทศโดยตรง

Poverty Incidence between 1975/76 and 1988/89

Region	1975/76	1980/81	1985/86	1988/89
Whole Kingdom	30.02	23.04	29.51	23.67
NORTH	33.20	21.50	25.54	23.23
villages	36.37	23.32	27.74	25.13
sanitary districts	19.23	16.16	20.19	18.74
municipal areas	17.84	8.03	6.87	11.31
NORTHEAST	44.92	35.93	48.17	37.45
villages	48.54	37.92	50.49	39.87
sanitary districts	24.66	20.81	33.25	20.12
municipal areas	20.90	17.99	18.67	18.97
CENTRAL	12.99	13.55	15.63	15.97
villages	14.26	14.16	17.37	18.97
sanitary districts	7.99	11.62	11.36	6.41
municipal areas	11.45	11.74	8.87	8.36
SOUTH	30.71	20.37	27.17	21.49
villages	33.84	22.16	31.17	23.99
sanitary districts	18.14	6.75	8.07	11.46
municipal areas	21.69	15.20	8.61	11.80
BMR	7.75	3.89	3.54	3.41
- city core	6.90	3.70	3.11	3.26
- Five Vicinity Provinces				4.30
villages				4.10
sanitary districts				3.03
municipal areas			6.08	10.75
All villages	36.16	27.34	35.75	29.43
All sanitary districts	14.76	13.47	18.55	13.18
All municipal areas	12.53	7.51	5.90	6.74
Poverty Line (Per Capita Household Income / Year)				
	RURAL (Village and Sanitary Districts)		URBAN (Municipal Areas)	
1975/76	1,981		2,961	
1980/81	3,454		5,151	
1985/86	3,823		5,834	
1988/89	4,141		6,324	

Source: Data for 1975/76 - 1985/86 were reproduced from Hutasegami and Hutuchon (1988), whereas those for 1988/89 calculated from the 1988/89 Socio-Economic Survey (NSO).

บรรณานุกรม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. *เค้าโครงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7*, 2534.

Suganya Sutaserei. *National Urban Development Policy Framework - Area 6 - Urban Poor Upgrading*. Bangkok: Thailand Development Research Institute Foundation, September 1991.

จากสิบสองปันนา

ย้อนรอยหารากเหง้าของการแพทย์แผนไทย

ยงศักดิ์ ตันติปิฎก*

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา กระแสความตื่นตัวที่จะฟื้นฟูพัฒนาการแพทย์แผนไทย ซึ่งเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชนชาติไทยมีมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะในห้วงองค์การพัฒนาเอกชนอันได้แก่ กลุ่มศึกษาปัญหา ยา/มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา และคณะ ซึ่งจัดทำโครงการฟื้นฟูการนวดไทยขึ้น มูลนิธิโกลด์คิมทองจัดทำโครงการสมุนไพรรักษาโรคเพื่อตนเอง รวมทั้งมูลนิธิส่งเสริมฟื้นฟูการแพทย์ไทยเดิมซึ่งได้จัดตั้งอายุรเวทวิทยาลัย แม้ว่าแนวคิดในการฟื้นฟูของแต่ละองค์การอาจมีความแตกต่างกันในบางด้าน แต่ต่างก็เป็นกระแสที่ต้องการการตรวจสอบและผลักดันทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ

ข้อจำกัดประการหนึ่งของการฟื้นฟูการแพทย์แผนไทยที่ผ่านมา ๑ มากก็คือ การเรียนรู้ทำความเข้าใจระบบการแพทย์แผนไทยโดยคนรุ่นใหม่ภายใต้บริบททางสังคมสมัยใหม่ ยังไม่สามารถก้าวพ้นปรกการแบ่งความแตกต่างของศาสตร์ตะวันออกและศาสตร์ตะวันตกได้ การสื่อสารระหว่างศาสตร์ทั้งสองยังคงพัวพันซึ่งส่งผลให้การสนับสนุนส่งเสริมการแพทย์แผนไทยโดยกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งมีผู้บริหารที่มีพื้นฐานความคิดแบบตะวันตกยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร

เหตุที่การทำความเข้าใจต่อการแพทย์แผนไทยโดยคนรุ่นใหม่ยังมีช่องว่างอยู่มาก นอกจากความแตกต่างในปรัชญาพื้นฐานของศาสตร์ตะวันออกและศาสตร์ตะวันตกแล้ว สาเหตุประการสำคัญคือ การสืบทอดความรู้ที่ขาดช่วงและกระเทือนกระแทก ผู้ที่เคยมีอยู่ได้ล้มหายตายจากไปเสียมาก คัมภีร์ตำราที่ตกทอดมาไม่สมบูรณ์พอที่จะทำความเข้าใจได้ทั้งหมด ดังนั้น การฟื้นฟูจึงกระทำไม่ได้โดยยาก หากจะหวังพึ่งเฉพาะผู้รู้ที่มีอยู่ภายในประเทศเท่านั้น

แต่เมื่อได้ศึกษาความเชื่อมโยงในแง่ประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยแล้ว เราจะพบว่าชนชาตินี้มีได้มีอยู่เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่ยังอยู่กระจัดกระจายในส่วนต่าง ๆ ของประเทศใกล้เคียง ได้แก่ ไทยใหญ่ในรัฐชานของพม่า ไทอาหมในแคว้นอัสสัมของอินเดีย ไทดำ ไทแดง และไทขาว ในเวียดนามและลาว ไทลื้อในสิบสองปันนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมทั้งคนลาวในล้านช้างก็ถือว่าอยู่ในเชื้อสายวัฒนธรรมเดียวกันทั้งสิ้น ในขณะที่ดินแดนอื่น ๆ ที่มีคนเชื้อสายไทย-ลาวอาศัยอยู่นี้ ยังคงถูกแทรกแซงโดยวัฒนธรรมตะวันตกไปมากเท่าประเทศไทย จึงเป็นที่คาดหวังได้ว่า พี่น้องของเราในดินแดนเหล่านี้จะยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมรวมทั้งการแพทย์ที่ทรงคุณค่าอยู่ได้ และสมควรที่จะต้องเร่งรีบศึกษาก่อนที่จะตกอยู่ในสภาพเดียวกับคนไทยในสยามประเทศ

* ผู้ประสานงานโครงการฟื้นฟูการนวดไทย.

สิบสองปันนาสะท้อนภาพในอดีตของสยาม

เมื่อรัฐบาลไทย-จีนได้เปิดความสัมพันธ์ทางการทูตในปี พ.ศ. 2518 การไปมาหาสู่ระหว่างพี่น้องไทย-จีนเป็นไปโดยสะดวกขึ้น การรับรู้ต่อสภาพความเป็นไปของชาวจีนปรากฏสู่สายตาชาวโลกมากขึ้น คนไทยส่วนหนึ่งโดยเฉพาะผู้สนใจด้านประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย ได้เข้าไปบุกเบิกการศึกษาเรื่องราวของชาวไทยสิบสองปันนา โดยประสานร่วมมือกับนักประวัติศาสตร์จีน ทำให้ผลงานวิชาการเกี่ยวกับชาวไทยสี่ทั้งด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีปรากฏให้เห็นในแวดวงนักวิชาการไทยมากขึ้น ความสนใจใคร่รู้แพร่กระจายไปสู่สาธารณชน เมื่อสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ ได้นำภาพและเรื่องราวของชาวไทยสิบสองปันนาออกมาเผยแพร่ อย่างไรก็ตามเรามักจะรู้จักชาวไทยสิบสองปันนาในแง่ที่ว่าพวกเขามีบรรพบุรุษเดียวกับเรา วัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายหรือเหมือนกับคนไทยโดยเฉพาะคนภาคเหนือ แต่ในด้านการดูแลรักษาสุขภาพไม่เคยปรากฏว่ามีนักวิชาการหรือสื่อมวลชนด้านใดเคยศึกษาสำรวจมาก่อนเลย ทั้ง ๆ ที่สิบสองปันนาอาจช่วยสะท้อนภาพบางภาพในด้านการแพทย์ในอดีตของสยามประเทศได้ไม่มากนักน้อย

จากมูลเหตุดังกล่าวโครงการศึกษาแพทย์ตะวันตกของกลุ่มศึกษาปัญญา/มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา ซึ่งเคยทำการศึกษาการแพทย์จีนมาแล้ว ได้มีดำริที่จะศึกษาสำรวจการแพทย์ที่สิบสองปันนาโดยหวังว่าการเรียนรู้เกี่ยวกับการแพทย์ที่สิบสองปันนาจะช่วยเติมแต่งส่วนที่ขาดหายไปพร้อมกับกาลเวลาของการแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน ทั้งอาจช่วยคลี่คลายเงื่อนปมบางอย่างที่ยังค้างคาอยู่ในใจของผู้ศึกษา

สิบสองปันนาในปัจจุบัน

สิบสองปันนาในปัจจุบันเป็นเขตปกครองตนเองอยู่ในมณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นเขตปกครองตนเองที่มีชนชาติไททั้งสิ้นประมาณ 8.2 แสนคน (รวมทั้งบางส่วนในเขตปกครองตนเองเต๋อหรง) ในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนามีเมืองเชียงรุ่งเป็นเมืองศูนย์กลางของเขต กับอีก 2 เมือง คือ เมืองฮาย และเมืองคำ อาณาเขตของสิบสองปันนามีพื้นที่ 25,000 ตารางกิโลเมตร ทิศใต้ติดต่อกับประเทศลาว ทิศตะวันตกติดกับพม่า ชาวไทสี่อับถือนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท และมีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่อง ผี ขวัญ และไสยศาสตร์ มีภาษาและอักษรเป็นของตนเอง คือใช้ภาษาไทสี่ อักษรมีลักษณะคล้ายอักษรไทล้านนา ปัจจุบันสิบสองปันนามีคนรุ่นใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีนมากขึ้น ทั้งในด้านภาษา ความคิด ค่านิยม รวมทั้งแบบแผนทางวัฒนธรรม ซึ่งมีผลกระทบต่อการศึกษาของชาวสิบสองปันนาเป็นอย่างมาก

นโยบายเกี่ยวกับการแพทย์ของชนชาติส่วนน้อยในจีน

รัฐบาลจีนได้มีนโยบายที่ชัดเจนในการฟื้นฟู พัฒนา และนำเอาการแพทย์พื้นบ้าน (Traditional medicine) ของชนชาติส่วนน้อยต่าง ๆ (นอกเหนือจากการแพทย์จีน ซึ่งเป็นการแพทย์ที่มีระบบทฤษฎี วิธีการรักษา ตำรับยา และตำรายาลมุนไฟที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบของตนเอง) คือ ชนชาติไท อีเบต มงโกล และจีนเกียง ซึ่งเป็นชนชาติที่มีภาษาพูดและภาษาเขียน (อักษร) ของตนเอง (ส่วนชนชาติที่เหลืออีก 51 ชนชาตินั้น มีภาษาพูดแต่ไม่มีตัวอักษร) รัฐบาลจีนได้กำหนดนโยบายต่อการแพทย์พื้นบ้านของทั้ง 4 ชนชาติไว้กว้าง ๆ เป็น 2 ขั้นตอน คือการสืบทอดและการพัฒนา

การพัฒนาการแพทย์ไทยในสิบสองปันนา

จากการแลกเปลี่ยนกับผู้รับผิดชอบการพัฒนาการแพทย์ไทยในสิบสองปันนาที่สถาบันศึกษาวิจัยการแพทย์จีนที่เมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน และที่สถาบันการแพทย์ไทยสิบสองปันนาทำให้มองเห็นถึงกิจกรรมในการพัฒนาการแพทย์ไทยในสิบสองปันนา ดังต่อไปนี้

ก. การสืบเสาะ ค้นหา รวบรวม องค์ความรู้และบุคลากร

1. **องค์ความรู้** มีการรวบรวมตำรายา จากใบลาน และคำบอกเล่าต่าง ๆ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ ปี 1970 จนถึงปัจจุบัน เฉพาะในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนามีการรวบรวมหนังสือได้มากกว่า 200 เล่ม และเขตปกครองตนเองเดอหง รวบรวมได้ 41 เล่ม หนังสือเหล่านี้ได้มีการแปล (เป็นภาษาจีนเทียบกับภาษาไทย) ออกมาเรื่อย ๆ

2. **บุคลากร** มีการคัดเลือกหมอยาที่มีชื่อเสียงในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนา โดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกตัวอาจารย์ผู้สอนคือ เป็นหมอยาที่มีความรู้ทางทฤษฎี มีประสบการณ์และความชำนาญในการรักษาโรค มีความรู้ในตัวยาสมุนไพรและรู้วิธีการในการปรุงยา ตลอดจนมวลชนมีความเลื่อมใสศรัทธาในตัวหมอเป็นหลัก หมอที่ทำหน้าที่สอนและรักษาในโรงพยาบาล มี 3-4 คน เป็นข้าราชการของรัฐ ส่วนหมอยาอีกประมาณ 30 คน จะเชิญมาสอนเป็นช่วง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากหมอยาเหล่านี้ล้วนมีอายุมาก เดินทางไปมาไม่สะดวก ตลอดจนมีความเคยชินกับความเป็นอยู่ในชนบทมากกว่าในเมือง สำหรับผู้เชี่ยวชาญการแพทย์ไทย ในขณะนี้มีเพียงท่านเดียวคือ ขนานลา (ขนานเป็นคำมาจาก มหา ซึ่งหมายถึงผู้ที่เคยบวชเรียนมาในทางพุทธศาสนาแล้ว)

ข. การผลิตบุคลากร

สถาบันการแพทย์ไทยสิบสองปันนาได้ทำการเปิดรับนักศึกษาามาตั้งแต่ พ.ศ. 2529 (ก่อนตั้งโรงพยาบาล 2 ปี) โดยรับนักศึกษา ปีละ 8 คน (จนถึงปัจจุบันมีทั้งหมด 43 คน) คุณสมบัติของนักศึกษาจะต้องเป็นคนชนชาติไทย มีการศึกษารันต่ำจบมัธยมต้น พูดและเขียนภาษาไทยได้ดี สำหรับการสอนเป็นแบบลูกศิษย์ติดตามอาจารย์

ค. การให้บริการบำบัดรักษาในโรงพยาบาล

ในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการตั้งโรงพยาบาลการแพทย์ไทยขึ้นที่เมืองเชียงรุ่ง โรงพยาบาลแห่งนี้นอกจากจะเป็นโรงพยาบาลสำหรับรักษาโรคภัยไข้เจ็บของประชาชนโดยทั่วไปแล้ว ยังเป็นสถาบันการศึกษา และวิจัยการแพทย์ไทยควบคู่ไปด้วย

ง. การศึกษาวิจัย

สำหรับสถาบันศึกษาวิจัยการแพทย์ไทยโดยเฉพาะนั้น ได้มีการขึ้นป้ายสถาบันไว้เรียบร้อยแล้ว ขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างเตรียมบุคลากร เพื่อเข้ามาทำงานด้านนี้

จ. การประชุมทางวิชาการ

มีการจัดการประชุมสัมมนาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างหมอยาด้วยกัน ในระดับหมู่บ้าน อำเภอ และเขตปกครองตนเองหลายครั้ง สำหรับในระดับชาติจะจัดให้มีการประชุม "Beijing International Congress of Traditional Medicine" ขึ้นที่กรุงปักกิ่งเป็นครั้งแรกในระหว่าง วันที่ 18-22 ตุลาคม ปีนี้ (2534)

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาการแพทย์ไทยสิบสองปี

เมื่อวันที่ 6-9 พฤศจิกายน 2533 ได้มีการประชุมเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาการแพทย์ไทยขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ เขตปกครองตนเองสิบสองปีนนา มีผู้เข้าร่วมประชุม 48 ท่าน บทความที่เสนอในที่ประชุม 32 บทความ และมีผู้เสนอผลงานทางวิชาการ 11 ท่าน เนื้อหาที่เสนอในที่ประชุมพอสรุปได้ดังนี้

ก. นโยบายในการพัฒนาการแพทย์ไทย

1. จะต้องทำการสืบทอดและกวดขันที่จะเกิดขึ้น โดยนำเอาประสบการณ์ในการรักษาโรคของหมอชาที่มีอายุมากมาใช้
2. ตั้งสถาบันศึกษาวิจัยการแพทย์ของชนชาติส่วนน้อย และพัฒนาโรงพยาบาลการแพทย์ไทยให้เข้มแข็งขึ้น
3. นำเอาการแพทย์ไทยและการแพทย์ของชนชาติส่วนน้อยไปให้บริการแก่ประชาชนในสถานีนานามัยระดับล่างของอำเภอ
4. บุคคลให้ให้มีการเคลื่อนไหวในทางวิชาการเกี่ยวกับการแพทย์ไทยและการแพทย์ชนชาติส่วนน้อย ตลอดจนให้มีการจัดตั้งองค์กรที่เกี่ยวข้องขึ้น
5. ให้มีการสืบทอดประสบการณ์ในการรักษาทางคลินิกจากหมอชาไทยที่มีอายุมากอย่างเอาใจจริงเอาใจ
6. ให้มีการศึกษาวิจัยทางคลินิก โดยใช้ระบบความคิดทางการแพทย์ไทยเป็นพื้นฐาน
7. ควรมีการศึกษาวิจัยตำรับยาที่มีประสิทธิภาพในการรักษาอย่างเอาใจจริงเอาใจ
8. ควรมีการกำหนดมาตรฐานของยาชนชาติส่วนน้อย และเทคนิคในการปลูกสมุนไพร ตลอดจนปรับปรุงรูปแบบของยาให้ทันสมัยขึ้น
9. ส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคลากรทางการแพทย์และเภสัชกรรมเขียนหนังสือที่เกี่ยวกับการแพทย์ไทยขึ้น

ข. นโยบายการพัฒนาสมุนไพร

การสืบทอดและพัฒนาสมุนไพรมรดกทางการแพทย์ไทยนั้น นอกจากจะต้องกวดขันประสบการณ์ในการรักษาของหมอชาที่กำลังจะจากไปในอนาคตแล้ว ภารกิจที่จะต้องทำควบคู่กันไป คือ การกอบกู้วิกฤตการณ์ของทรัพยากรสมุนไพร ซึ่งกำลังจะหมดไป และนับวันจะหายากยิ่งขึ้น โดยเสนอความเห็นที่เป็นรูปธรรมคือการปกป้องรักษาและดำเนินการปลูกสมุนไพรไทยให้มากขึ้น

ค. การแลกเปลี่ยนวิชาการทงการแพทย์ไทย

1. ตำรายาไทย หนังสือเกี่ยวกับสมุนไพร และตำรายาไทย ซึ่งได้เริ่มรวบรวมมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 จนถึงต้นทศวรรษ 1980 มีหนังสือที่รวบรวมและแปล (จากภาษาไทยเป็นภาษาจีน) และพิมพ์ทั้งสองภาษาเทียบเคียงกันมีดังนี้

- 1.1 ยาไทยสิบสองปีนนา เล่ม 1-3 มีสมุนไพร 300 ชนิด
- 1.2 ตำรายาสิบสองปีนนา มีตำรายา 111 ตำรับ และยาสมุนไพรที่ใช้เป็นประจำ 105 ชนิด
- 1.3 ตำรายาไทย
- 1.4 สัตว์ที่ช่วยในยาไทย มี 52 ชนิด

- 1.5 ยาของชนชาติส่วนน้อยเตอะหง
- 1.6 ยาและตำรายาไทเตอะหง
- 1.7 ยาไท เล่ม 1-4
- 1.8 ตำรายาไท
- 1.9 แก้วตำรายาไทแต่เก่าก่อน
- 1.10 การสะตุยาไท (กำลังอยู่ในระหว่างแปลเป็นภาษาจีน)

ง. การศึกษาทฤษฎีพื้นฐานของการแพทย์ไท

1. ทฤษฎีธาตุ 4 เป็นทฤษฎีพื้นฐานที่นำไปอธิบาย กายวิภาค สรีรวิทยา พยาธิวิทยา และการวินิจฉัยทางคลินิกที่สำคัญของแพทย์ไท ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน (ปถวิ) น้ำ (อาโป) ลม (วาโย) ไฟ (เตโช) ถ้าธาตุทั้ง 4 ภายในร่างกายขาดความสมดุลในลักษณะที่มากขึ้น (กำเริบ) หรือน้อยเกินไป (หย่อน) หรือธาตุทั้ง 4 ของธรรมชาติถูกทำลาย ก็จะทำให้เกิดโรค การรักษาเป็นการปรับธาตุทั้ง 4 ให้เกิดความสมดุล นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับเบญจขันธ์ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ซึ่งเป็นปัจจัยทางด้านจิตใจที่กระทบต่อร่างกายทำให้ธาตุทั้ง 4 ขาดความสมดุลก่อให้เกิดโรคได้ เป็นต้น

2. การศึกษาเหตุแห่งโรค เหตุแห่งโรคเกิดขึ้นเนื่องจากอตุลสมุฏฐาน กาลสมุฏฐาน ประเทศสมุฏฐาน อาหารการกิน การเปลี่ยนแปลงของเบญจขันธ์ แมลงสัตว์มีพิษกัดต่อย ของมีคมบาด หกล้ม กระแทก หักไหม้จนมากเกินไป มีกิจกรรมทางเพศมากเกินไป เป็นต้น

3. การวินิจฉัยโรค ใช้วิธีการดม การถาม และการคลำ

4. วิธีการในการรักษา ใช้วิธีการฝนยา รมยา ทานวด กอบยา (พอก) นอนยา ทายา นึ่งยา เป็นต้น

จ. นโยบายการศึกษาด้านสมุนไพร

1. ทำการสำรวจแหล่งสมุนไพรไทย ในเขตปกครองสิบสองปันนา และ เตอะหง
2. ศึกษาสมุนไพรเดี่ยว ในเชิงเภสัชศาสตร์สมัยใหม่
3. ศึกษาตำรับยาที่มีประสิทธิภาพในการรักษา เช่น ยาแก้ว 5 ดวง (เบญจโลกวิเชียร หรือยา 5 ราก) เป็นต้น
4. บุกเบิก เพื่อการนำเอาสมุนไพรไทยไปใช้

ฉ. กลวิธีในการพัฒนาการแพทย์ไทในอนาคต

1. พัฒนาเพื่อให้การแพทย์ไทกลายเป็นการแพทย์ที่มีระบบทฤษฎีที่สมบูรณ์ของตนเอง
2. บูรณาการ (Integrate) การแพทย์ไทกับการแพทย์จีน
3. บูรณาการแพทย์ไทกับการแพทย์ตะวันตก
4. พัฒนาการแพทย์ไทให้มีความทันสมัย

งานที่เป็นรูปธรรมของกลวิธี คือ การศึกษาทางด้านคลินิกเป็นด้านหลัก โดยให้ความสนใจวิธีการในการวินิจฉัยโรคเป็นพิเศษ แล้วตั้งแผนการรักษาโรคเฉพาะขึ้นเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาของการแพทย์ไท โดยเฉพาะ

เนื้อหาที่กล่าวมาข้างต้น คงพอจะทำให้เราสามารถมองเห็นภาพรวมเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาการแพทย์ไทในเขตปกครองตนเองสิบสองปันนาของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนได้อย่างพอสังเขป

ข้อคิดจากสิบสองปันนา

1. จากการศึกษาในขั้นต้น พบว่า ชาวไทลื้อสิบสองปันนามีระบบการแพทย์พื้นบ้านที่เป็นของตัวเอง แตกต่างจากระบบการแพทย์จีน แต่มีความคล้ายคลึงกับระบบการแพทย์แผนไทย ทั้งในด้านทฤษฎี ปฏิบัติ และความเชื่อต่าง ๆ ดังนี้ จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างการแพทย์ไทลื้อสิบสองปันนากับการแพทย์แผนไทยในรายละเอียดต่อไป ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างนักวิชาการ และหมอพื้นบ้านจากทั้งสองฝ่าย

2. การแพทย์ไทลื้อสิบสองปันนา และการแพทย์แผนไทย น่าจะมาจากรากเหง้าอันเดียวกัน แล้วเติบโตพัฒนาแตกกิ่งก้านออกไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละภูมิภาค รวมทั้งมีการผสมผสานกับการแพทย์ของชนชาติที่อยู่ใกล้เคียง ทำให้เกิดความแตกต่างในบางส่วนบางด้านของการแพทย์ทั้งสอง

3. จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์ พบว่า อาณาจักรสิบสองปันนามีระบบการปกครอง ซึ่งไม่ได้รวมศูนย์อำนาจมากเท่ากับอาณาจักรสยาม การพัฒนาศิลปวิทยาการต่าง ๆ ของสิบสองปันนาจึงมีลักษณะที่เป็นแบบพื้นบ้านมากกว่าแบบราชสำนัก และไม่ปรากฏว่าในราชสำนักสิบสองปันนามีตำแหน่งหมอหลวงดังที่ปรากฏในราชสำนักสยาม รวมทั้งการรวบรวมชำระสะสางคัมภีร์ตำราแพทย์ก็ยังไม่ปรากฏในราชสำนักสิบสองปันนาเช่นกัน ดังนั้นการสืบต่อของการแพทย์สิบสองปันนา จึงน่าที่จะเป็นบทบาทของหมอเคลยศักดิ์ ซึ่งแตกต่างจากไทยที่มีหมอราชสำนักอยู่ด้วย

4. เนื่องจากสิบสองปันนายังคงรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิมไว้ได้มากกว่าประเทศไทย การสืบทอดและฟื้นฟูในด้านการแพทย์จึงยังคงมองเห็นช่องทางที่เป็นไปได้ ในขณะที่ประเทศไทยเป็นสังคมที่เปิดรับวัฒนธรรมตะวันตกมานานแล้ว วัฒนธรรมพื้นบ้านได้เลือนหายไปจากวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ไปมากแล้ว การฟื้นฟูจึงเป็นไปได้ยากกว่า

5. การที่รัฐบาลจีนได้มีนโยบายที่ชัดเจนในการฟื้นฟูการแพทย์พื้นบ้านของชาวไทลื้อ จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแพทย์ไทลื้อสิบสองปันนาสามารถสืบทอดและฟื้นฟูให้กลับมาใช้ประโยชน์ต่อสังคมได้ ในขณะที่รัฐบาลไทยยังไม่มีความชัดเจนเพียงพอ ข้ำร้ายกฎระเบียบต่าง ๆ ที่มีอยู่ยังเป็นอุปสรรคต่อการฟื้นฟูพัฒนาการแพทย์แผนไทยอย่างมากด้วย

6. การศึกษาแลกเปลี่ยนกับเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบทำให้เห็นถึงความพยายามของภาครัฐในด้านนโยบายและการปฏิบัติต่อการพัฒนาการแพทย์ไทในสิบสองปันนา แต่ยังไม่สามารถเข้าถึงตัวระบบการแพทย์พื้นบ้านที่มีอยู่ ซึ่งต้องทำการศึกษาต่อไปในระดับลึกทั้งจากเอกสารและตัวบุคคล

แม้การศึกษาสำรวจการแพทย์สิบสองปันนาในครั้งนี จะยังไม่สามารถเข้าถึงเนื้อหาในรายละเอียดของการแพทย์สิบสองปันนาได้ แต่ก็ทำให้มองเห็นภาพกว้างของการพัฒนาทั้งในระดับนโยบายและปฏิบัติการ สิ่งที่ได้มีความหมายต่อการกลับมาสำรวจตรวจสอบนโยบายและทิศทางการพัฒนาการแพทย์แผนไทย ทั้งในภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นอย่างยิ่ง เราหวังว่าผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการแพทย์ไทยทุกฝ่าย โดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนกำหนดนโยบายของประเทศ คงจะเห็นความสำคัญของการแพทย์ที่เป็นมรดกของชนชาติของเรามากขึ้น และช่วยกันทำให้การแพทย์แผนไทยกลับมามีบทบาทรับใช้สังคมไทยได้อย่างสมศักดิ์ศรีอีกครั้งหนึ่ง

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มกราคม 2535

3410-371(F) 500

สิ่งพิมพ์ของสถาบัน

2531	นภัส ศิริสัมพันธ์
ปรีดา ศิริสวัสดิ์	การประสานความร่วมมือระหว่างรัฐกับองค์กรเอกชน
ในการให้บริการแก่สตรี
2531	สถาบันวิจัยสังคม	สัมมนาวิชาการ คนกับป่าไม้ : สถานการณ์ ปัญหา
และอนาคต
2532	วิสูตร วิเศษจินดา	คู่มือการใช้ Micro TSP
2532	สุรียา วีรวงศ์ และคณะ	การวิจัยและพัฒนาเพื่อหารูปแบบการปรับปรุงและ
ส่งเสริมพฤติกรรมกรกินของชาวชนบทภาคกลาง ระยะ
ที่ 2 (2529-2531)
2532	อาภา ศิริวงศ์ ณ ออยุธยา	รูปแบบการบริการจัดการประปาชุมชน (รายงานการ
ศึกษา)
1986	Napat Sirisambhand	Thailand's street Vending : The Urban Informal
Sector and Traditional Fast Foods.
1988	Amara Pongsapich	Occasional Papers on Women in Thailand
1989	CUSRI	Indigenous Knowledge and Learning
1989	Napat Sirisambhand	A Case Study of two mobile daycare centres at
construction sites in the city of Bangkok
1989	Rüdiger Korff	Bangkok and Modernity
1989	Ubonrat Siriyuvasak	The Dynamics of Audience Media Activities : An
Ethnography of Women Textile Workers.
1990	Wisoot Wiseschinda
Jacques Amyot	Social Development in Rural Economies in the Upper
Central Region.
1991	CURSI. Women Studies
Programme.	Women Homebased Workers in Thailand.